

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

2008 KÜRESEL MALİ KRİZ
ve
KRİZİN TÜRKİYE'DE İSTİHDAM ÜZERİNE ETKİLERİ

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Hasan MEMİŞ

HAZIRLAYAN

Funda FENER

ŞANLIURFA
2012

Yrd. Doç. Dr. Hasan MEMİŞ danışmanlığında, Funda FENER'in hazırladığı "2008 Küresel Mali Kriz ve Krizin Türkiye'de İstihdam Üzerine Etkileri" konulu bu çalışma 13/02/2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından İktisat Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Hasan MEMİŞ

Üye : Yrd. Doç. Dr. Tahir ÖĞÜT

Üye : Yrd. Doç. Dr. Mahmut İNAN

Bu Tezin İktisat Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

Prof. Dr. Recep ÇİĞDEM

Enstitü Müdürü V.

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılar, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz İktisat Anabilim Dalına bağlı İktisat Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum "2008 Küresel Mali Kriz ve Krizin Türkiye’de İstihdam Üzerine Etkileri" konulu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(13.1.2017)

Funda FENER

A handwritten signature in black ink, appearing to read "Funda Fener".

ÖNSÖZ

Ekonomik kriz, küreselleşmenin hız kazandığı 1980’li yıllardan itibaren daha da önem kazanan bir konu olmuştur. Etkileri ve şiddet dereceleri farklılık gösterse de bütün krizler ülke ekonomilerini ve sosyal yapısını önemli ölçüde etkilemektedir. Krizler sonucu ekonomide meydana gelen daralma nedeni ile olumsuz etkilenen alanlardan biri de şüphesiz istihdamdır. Yıllardan beri ciddi ekonomik krizler yaşayan ve kronikleşmiş bir işsiz kitlesine sahip olan Türkiye’de, 2008 Küresel Kriz ile beraber işsizlik oranları yükselmiştir. Bu çalışmada, krizin Türkiye’nin istihdamını nasıl etkilediği, ekonomiye önemli katkısı olan temel sektörlerin kriz sürecindeki istihdam yapısı yani krizin istihdama yansımaları incelenmiştir. Çalışmanın son şeklini almaya kadar geçen sürede bana yol gösteren ve destek veren değerli danışmanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Hasan Memiş’e sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca, yüksek lisans öğrenimim sırasında ilgisini benden esirgemeyen ve tez çalışmama önemli katkısı olan Bölüm Başkanım Sayın Yrd. Doç. Dr. Tahir Öğüt’e ve değerli hocam Sayın Doç. Dr. Erşan Sever’e, bölümdeki tüm hocalarıma, beni destekleyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma içtenlikle teşekkür ederim...

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖNSÖZ.....	I
İÇİNDEKİLER	II
KISALTMALAR	IV
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	V
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ KAVRAMI ve KRİZE YOL AÇAN FAKTÖRLER

1. KRİZ KAVRAMI.....	4
1.1. KRİZ TANIMLARI ve ÖZELLİKLERİ	4
1.2. KRİZ ÇEŞİTLERİ.....	9
1.2.1. Reel Sektör Krizleri.....	11
1.2.2. Finansal Krizler.....	11
1.2.3. Bankacılık Krizleri.....	13
1.2.4. Döviz Kuru (Para) Krizleri	15
1.2.5. Borsa Krizi.....	18
1.2.6. Dış Borç Krizi.....	19
2. EKONOMİK KRİZ ve NEDENLERİ.....	21
2.1. EKONOMİK KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞI.....	21
2.2. EKONOMİK KRİZE YOL AÇAN FAKTÖRLER.....	23
2.2.1. Aşırı Borçlanma	23
2.2.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri	26
2.2.3. Enflasyon	29
2.2.4. Bütçe Açıkları.....	31
2.2.5. Döviz Kuru Rejimi.....	33
2.2.6. Belirsizliklerin Artması.....	34

İKİNCİ BÖLÜM

2008 KÜRESEL MALİ KRİZ ve ETKİLERİ

1. KRİZLER ve KÜRESELLEŞME İLİŞKİSİ.....	35
2. 2008 KÜRESEL MALİ KRİZ	38
2.1. KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI ve NEDENLERİ.....	38
2.1.1. Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler	42
2.1.2. Menkul Kıymetleştirme.....	43
2.1.3. Saydamlık Eksikliği	44
2.1.4. Derecelendirme ve Denetleyici Kuruluşlar	45

2.2. DÜNYA'DA KRİZ SÜRECİNİN ETKİLERİ.....	47
2.3. TÜRKİYE'DE KRİZ SÜRECİ ve ETKİLERİ	50
3. EKONOMİK KRİZLERİN İSTİHDAMA ETKİSİ.....	56
3.1. 2001 ve 2008 KRİZLERİNİN TÜRKİYE'DE İSTİHDAMA ETKİLERİ.....	60
3.1.1. 2001 Krizi ve Sektörel İstihdam	60
3.1.2. 2008 Küresel Krizin Türkiye'nin İstihdamına Etkisi.....	68

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2008 KRİZİNİN TEMEL SEKTÖRLERİN

İSTİHDAMINA ETKİLERİ

1. KÜRESEL KRİZ SÜRECİ TÜRKİYE'DE İSTİHDAMIN SEKTÖREL ANALİZİ.....	76
1.1. KRİZ ve TARIM SEKTÖRÜ	76
1.2. KRİZ ve SANAYİ SEKTÖRÜ	84
1.3. KRİZ ve TİCARET SEKTÖRÜ.....	93
1.4. KRİZ ve İNŞAAT SEKTÖRÜ.....	102
1.5. KRİZ ve HİZMETLER SEKTÖRÜ.....	111
1.5.1. Bankacılık Sektörü.....	115
1.5.2. Eğitim Sektörü	119
1.5.3. Sağlık Sektörü.....	123
1.5.4. Turizm Sektörü	127
SONUÇ ve ÖNERİLER	130
KAYNAKLAR	136
ÖZET	151
ABSTRACT	152

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
AB	: Avrupa Birliği
BDDK	: Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu
GAP	: Güneydoğu Anadolu Projesi
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
ILO	: Uluslararası Çalışma Örgütü
IMF	: Uluslararası Para Fonu
İMKB	: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
İŞKUR	: Türkiye İş Kurumu
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsü
OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TMSF	: Tasarruf Mevduatları Sigorta Fonu
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu

ŞEKİLLER DİZİNİ

Sayfa No:

Şekil 1.1. Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması.....	10
Şekil 1.2. Dünya Çapında Borç Miktarı (kredi değerli kâğıtları bazında ve trilyon Amerikan dolarına göre).....	24
Şekil 2.1. Krizin Türkiye Ekonomisine Giriş Süreci.....	52
Şekil 2.2. Türkiye’de İşsizlik Oranı (%) (2002-2010).....	61
Şekil 2.3. Bankacılık Sektörü İstihdam Durumu (2000-2004).....	65
Şekil 2.4. Kamu Bankalarında Çalışanlar ve Şube Sayılarındaki Değişim.....	66
Şekil 2.5. TMSF’ye Devredilen Bankalardaki Personel Durumu (2003).....	67
Şekil 2.6. İstihdamın Sektörel Dağılımı-2010.....	72
Şekil 3.1. Sabit Fiyatlarla GSYH Tarım Sektörü Büyüme Hızı	78
Şekil 3.2. Cari Fiyatlarla GSYH Tarım Sektörü Büyüme Hızı	78
Şekil 3.3. Sabit Fiyatlarla GSYH Sanayi Sektörü Büyüme Hızı.....	85
Şekil 3.4. Cari Fiyatlarla GSYH Sanayi Sektörü Büyüme Hızı	86
Şekil 3.5. Türkiye İmalat Sanayi Büyüme Oranları.....	87
Şekil 3.6. Türk İmalat Sanayinde İstihdam.....	88
Şekil 3.7. Üç Aylık Sanayi İstihdam ve Brüt Ücret-Maaş Endeksleri, 2005=100.....	91
Şekil 3.8. Küresel Büyüme ve Ticaret Hacmi (Yıllık % Değişim).....	94
Şekil 3.9. 2008-2009 Dış Ticaret Verileri.....	96
Şekil 3.10. (Enerji Fiyat Etkisi Dahil/Hariç) Cari Açık / GSYH: 2002-2008.....	97
Şekil 3.11. Perakende Ticaret Sektörel Güven Endeksi-2011.....	99
Şekil 3.12. Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2009).....	100
Şekil 3.13. Dönemlik Konut Satış Sayıları 2008-2009 (Türkiye).....	103
Şekil 3.14. İnşaat Sektörünün Gelişme Hızı % (2000-2009) (1998 temel fiyatlarına göre)...	106
Şekil 3.15. İnşaat Güven Endeksi-2011	107
Şekil 3.16. Sabit Fiyatlarla GSYH Hizmetler Sektörü Büyüme Hızı.....	112
Şekil 3.17. Cari Fiyatlarla GSYH Hizmetler Sektörü Büyüme Hızı.....	112
Şekil 3.18. Hizmet Sektörü Güven Endeksi-2011.....	113
Şekil 3.19. İstihdamın Sektörlere Göre Oransal Dağılımı-2009.....	114
Şekil 3.20. Toplam Sağlık Harcamasınının GSYH’a oranı.....	125

TABLolar DİZİNİ

Sayfa No:

Tablo 1.1. Öncü Göstergelerin Krizleri Öngörmedeki Anlamlılıkları.....	7
Tablo 1.2. Para ve Bankacılık Krizi Sıklığı.....	17
Tablo 1.3. Gelişme Yolundaki Ülkelere Sermaye Akımları.....	28
Tablo 2.1. ABD Mortgage Piyasası Temel Göstergeler.....	39
Tablo 2.2. 2008 Küresel Kriz Döneminde Türkiye Ekonomisi.....	53
Tablo 2.3. Dünya ve Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları ve İşsiz Sayısının Gelişimi (% ve Milyon).....	56
Tablo 2.4. Dünya ve Gelişmiş Ülkelerde Yıllık Büyüme Oranı (2000-2009) (%).....	57
Tablo 2.5. İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi, 15+yaş).....	62
Tablo 2.6. Sektörlere Göre İstihdamın Yapısı (Mart 2009).....	70
Tablo 2.7. Temel Sektörlerin Cinsiyete Göre İstihdamdaki Payının Yıllık Değişimi.....	71
Tablo 3.1. Tarım İstihdamında Bir Önceki Yıla Göre Değişim.....	80
Tablo 3.2. Toplam İstihdamdaki Değişim (2000-2009).....	81
Tablo 3.3. İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler (15+yaş).....	101
Tablo 3.4. İnşaat Üretim Endeksi (2005-2009).....	105
Tablo 3.5. 2004-2010 Yılları Arasındaki İnşaat Sektörü Büyüme Oranları.....	107
Tablo 3.6. İnşaat Sektörü İstihdamı (2005-2008).....	108
Tablo 3.7. İnşaat Sektörü İstihdamına İlişkin Veriler.....	109
Tablo 3.8. Bankacılık Sektörünün Finansal Sağlık Göstergeleri.....	116
Tablo 3.9. Türkiye Bankacılık Sektörünün Operasyonel Göstergeleri.....	117
Tablo 3.10. Türkiye’de Büyük Bankaların Personel Sayılarında Kriz Sonrası Değişim.....	118
Tablo 3.11. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (000) (15+yaş).....	121
Tablo 3.12. 2008-2009 Yıllarında İşgücü İstatistiklerinde Değişim, Eğitim Durumuna Göre (000) (kent, mevsimsellikten arındırılmış seriler).....	122
Tablo 3.13. Kısımlara Göre Hizmet Sektöründe İstihdam ve Temel Göstergeler.....	126
Tablo 3.14. Konaklama Tesislerinde İstihdam (2000-2010).....	128

GİRİŞ

Kriz, ekonomide ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkarak ülke ekonomisinde ciddi sorunlar yaratan dalgalanmalardır. Günümüzde kriz olgusu genellikle boyutlarının dünya ölçekli olması sebebiyle küresel kriz olarak ifade edilmektedir. Çünkü, küreselleşmenin etkisiyle dünyanın herhangi bir yerinde meydana gelen bir kriz, birbirine bağlı bütünleşmiş mali piyasalar yoluyla diğer ülkelere yayılabilmektedir. Dolayısıyla, kriz piyasa mekanizmasının hâkim olduğu kapitalist gelişmenin belli bir anını ifade eden bir kavramdır.

Ekonomik krizler çok değişik şekillerde ortaya çıkabilir. Krizlerin başlıca örnekleri, üretimde hızlı bir daralma, fiyatlar genel seviyesinde ani düşme, iflaslar, ücretlerde gerileme, borsada çöküş, spekülâtif hareketler olarak ifade edilebilir. Çeşitli faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan bu krizler, ekonominin sadece bir alanında etkili olabileceği gibi, kısa bir sürede bütün ekonomiyi sarsan bir olay haline de gelebilmektedir. Bu bağlamda, 2008 Küresel Mali Krizi tüm dünyayı etkilemiş ve dünya gündeminin tartışılan en önemli konusu olmuştur. Dolayısıyla, son yıllarda yayınlanan çok sayıda dergi, makale, kitap ve tez çalışmalarının da önemli bir başlığı olarak yerini almıştır.

Etkisi halen devam eden 2008 Krizi, altında emlak fiyatlarının şişkinliğinin olduğu, türev ürünler bileşimi ile kişi ve kurumlara verilmiş mortgage kredilerinin yarattığı finansal bir krizdir. ABD kaynaklı kriz, önlemlerin zamanında alınmamasıyla birlikte küresel bir boyuta taşınmış, dünya ekonomilerinin resesyona girmesine yol açmıştır. Bu süreç, 2000’li yıllardan itibaren gelişmiş ülkelerin uygulamaya başladığı düşük faiz politikaları ile başlamış ve kredi hacmi kontrolsüzce genişlemiştir. Dolayısıyla başta konut kredileri olmak üzere tüm krediler tüketiciler tarafından kolay erişebilir hale gelmiştir. Yani, düşük faiz, kredi kolaylığı, aşırı likidite ve tüketim seviyesinin yüksekliği şeklinde gelişen yapı yaşanmakta olan bu kriz sürecini beraberinde getirmiştir.

2001 Krizi sonrası sağlamlaştırılmış güçlü bankacılık sistemi, düşük kamu net dış borcu ve izlediği sıkı mali disiplinle yoluna devam eden Türkiye’de, krizin etkileri 2008 yılının son çeyreğinden itibaren önemli ölçüde hissedilmektedir. Büyüme oranı, krizin etkisiyle büyük ölçüde düşmüş, işsizlik oranı ve özel kesim dış borçlarında hızlı artışlar yaşanmıştır. Özellikle kriz, istihdamı olumsuz yönde etkilemiş, kapasite kullanım oranının büyük oranda düşmesine neden olmuştur. Kriz sürecinde, pek çok sektörde daralmalar yaşanması, işçilerin geçici süreli işten çıkarılmalarına ve küresel çapta istihdam şoklarına yol açmıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan sonra yaşanan en büyük küresel kriz kabul edilen 2008 Krizi ve etkileri üzerinde durulmuştur.

Bu bağlamda, üç bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde, öncelikle güç dönem, bunalım, buhran olarak ifade edilen kriz olgusunun tanımları, özellikleri ve çeşitleri ele alınmıştır. Reel ve finansal krizler olarak temelde iki kısımda incelenen ekonomik krizlerin çeşitleri bu bölümde değerlendirilmiştir. Ardından ikinci bölümde, krizlerin küreselleşme ile ilişkisi ve istihdam üzerindeki etkileri, ABD’de konut piyasasında başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan küresel mali kriz süreci incelenmiştir. Küresel mali krizin ortaya çıkışı, nedenleri, kriz sürecinin Dünya’da ve Türkiye’de yaşanan etkilerine değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise, küresel krizin istihdam üzerine etkileri sektör analizleri ile ele alınmıştır. Ayrıca, kriz sürecinin etkilerinin daha iyi anlaşılması açısından, 2001 Krizi’nin Türkiye’de istihdama etkileri sektörel bazda irdelenmiş, böylece karşılaştırmalı bir değerlendirme yapılmıştır.

Kriz finans kesiminde ortaya çıkmış olsa da, sektörler arasındaki karşılıklı bağımlılık dikkate alındığında kısa sürede reel sektöre de yansımıştır. Birçok ülkede istihdam oranlarında ve üretim düzeyinde ciddi düşüşler yaşanmıştır. Yani, küresel kriz sonrası tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de en önemli ekonomik sorun istihdam ve işsizlik sorunu olmuştur. Küresel kriz sürecinde özellikle dış finansmana, dış talebe ve yüksek gelir esnekliğine bağlı sektörler, daha büyük oranda üretim, istihdam ve kazanç kayıplarına uğramışlardır. Dolayısıyla, bu çalışmada Türkiye’de temel sektörler olan tarım, sanayi, ticaret, inşaat ve hizmetler sektörleri baz alınarak, kriz sürecinin sektörel istihdama etkileri incelenmiştir.

Küresel krizler dünyada ekonomik yaşamı alt üst eden gelişmelerdir. 2008 Krizi de dünya üzerindeki hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ekonomilerin emek piyasalarını olumsuz etkilemiştir. Dünya ekonomisi, işsizlik ve durgunluk sorunuyla mücadele etmektedir. ABD ve Japonya gibi dev ekonomilerde tarihin en büyük işsizlik oranları yaşanmıştır. Dünya genelinde ekonomik faaliyetlerin daralması, talepteki düşüş Türkiye'nin de üretim yapısını etkilemiş, bu ekonomik daralmaya bağlı olarak bazı kuruluşlar işten çıkarma yoluna gitmişlerdir. Sanayi üretimi, ticaret hacmi ve sabit yatırım harcamaları da büyük ölçüde düşmüş, bunun bir sonucu olarak işsizlik artmıştır. Bu bağlamda, reel sektörü önemli ölçüde etkileyen bu kriz süreci ve krizin Türkiye Ekonomisi'nin bel kemiğini oluşturan sektörlerin istihdamına etkileri çalışmanın temelini oluşturmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KRİZ KAVRAMI ve KRİZE YOL AÇAN FAKTÖRLER

1. KRİZ KAVRAMI

1.1. KRİZ TANIMLARI ve ÖZELLİKLERİ

Kriz sözcüğü dilimize İngilizce aslı "crisis" sözcüğünden gelmektedir. İngilizceye Latineden geçmekle birlikte sözcük aslında Yunancadır. Kriz sözcüğü Yunancada "yargılamak, ayırmak, karar vermek" anlamına gelen "krinein" sözcüğünden gelmektedir.

Kriz sözcüğü Türk Dil Kurumunda ise; "*Bir toplumun, bir kuruluşun veya bir kişinin yaşamında görülen güç dönem, bunalım, buhran*" olarak tanımlanmaktadır. Yine kriz sözcüğü tanımlanırken yakın anlamlı sözcük olarak belirtilen Arapça buhran sözcüğü "*Buhran; bunalım, kriz*" olarak ifade edilmektedir. Bir başka ifadeyle kriz, daha iyiye ya da daha kötüye giden bir dönüm noktası; kati kararların verilmesi gereken kritik zaman olarak belirtilmektedir.¹

Kriz; herhangi bir mal, hizmet, faktör veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının dışında gerçekleşen dalgalanmalardır. İktisadi faaliyetlerin daralma aşamasında ortaya çıkan sürekli düşüş şeklinde gösterilen daralma da kriz olarak nitelendirilebilir.² Bu dalgalanma sürecinde ulusal refah düşmekte, işsizlik artmaktadır. Ani ortaya çıkışlarına karşın, krizlerin etkileri uzunca bir süre devam etmektedir.

Kriz her şeyden önce ekonomide normal olmayan bir durumdur ve piyasa mekanizması içerisinde piyasaların işlememesi, kilitlenmesi ya da aşırı duyarlı hale gelerek büyük boyutlu dalgalanmalara neden olmaktadır. Bu nedenle kriz piyasa mekanizmasının hâkim olduğu kapitalist gelişmenin belli bir anına verilen isimdir. Dolayısıyla, kriz harekete dair bir kavramdır.³

¹ Webster Dictionary Massachusetts G&C Merriam Company, 1982, www.merriam-webster.com/info/faq.htm, s.267, (Erişim: 19.12.2011).

² Üzeyir Aydın ve Oğuz Kara, "Krizlerin Türkiye Ekonomisine Etkisi: Geleceğin Öngörüsüne Yönelik Bir Deneme", **2.Ulusal İktisat Kongresi**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 20-22 Şubat 2008, s.2.

³ Ömer Eroğlu ve Mesut Albeni, **Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye**, Isparta, Bilim Kitabevi Yayınları, 2002, s. 97.

Günümüzde kriz kavramı genellikle boyutlarının dünya ölçekli olması nedeniyle "global kriz" olarak adlandırılmaktadır. Krizler, ekonomide ani ve beklenmedik şekilde ortaya çıkarak ülke ekonomilerinde ciddi sorunlar yaratan olumsuz gelişmelerdir.⁴

Ayrıca, her disiplin farklı bir konu ile uğraştığı için kriz kavramı her birinde farklı olaylara ilişkin bir olgu olarak ele alınmıştır. Fakat her disiplin tarafından tanımlanan kriz kavramının ortak bir noktası vardır. Bu nokta; zorunlu ve plansız bir değişimin ortaya çıkardığı baskı durumunda kişi, grup veya toplumun yeni denge arayışı için gerilime girmesidir. Tıp, psikoloji ve iktisat bilimleri tarafından yapılan kriz tanımlarında olağandışı ve olumsuz bir gelişmeden bahsedilmektedir. Ancak bu olumsuz gelişme kesin bir "son" olmayıp, daha çok bir dönüm noktasıdır. Tüm bu tanımlara göre, tehdit ve zaman baskısına rağmen gerekli önlemlerin alınması ile tekrar normal duruma geçiş ise mümkün olabilecek bir durumdur.

Kriz olgusu, işletmenin ödeme gücünü durduran ve performansını etkileyen acil ve beklenmeyen olaylar olarak da tanımlanır. Aynı zamanda, önceden sezilemeyen acele cevap verilmesi gereken, örgütlerin mevcut değerlerini, amaçlarını ve varsayımlarını tehdit eden gerilim durumu olarak da ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi her iki tanımında da bazı ortak noktalar bulunmakla birlikte işletmenin iç ve dış çevresinde meydana gelen her değişikliğin de kriz olarak algılanmaması gerekmektedir.⁵

Ortaya çıkan bir değişimi kriz olarak nitelendirilebilmek için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir:⁶

- Kriz, önceden bilinmeyen ya da öngörülemeyen bazı gelişmelerin; makro düzeyde devlet; mikro düzeyde ise firmaları ciddi olarak etkileyecek sonuçlar ortaya çıkarmasıdır.
- Rutin gelişmeler ve sorunlar kriz değildir.
- Krizin en önemli özelliği önceden tahmin edilemeyen ya da bilinmeyen bir anda ortaya çıkmasıdır.

⁴ Osman Demir, "2000 Yılı Sonunda Finansal Kriz ve Uygulanan İstikrar Programı Üzerine Düşünceler", **İktisat-İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 16, Sayı: 184, 2001, s.34.

⁵ Tuncer Asunakutlu, Barış Safran, Elif Tosun, "Kriz Yönetimi Üzerine Bir Araştırma", **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 3, 2003, s.143.

⁶ Fatma Ebru Kama, **2008 Global Finansal Krizi ve Kobi'lere Etkisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s.4.

- Kişiler ve organizasyonlar için hem bir tehlike ve tehdit oluşturması, hem de yeni fırsatlar yaratmasıdır. Bu anlamda kriz, genellikle düşünüldüğü gibi tamamen "negatif" özellikte bir kavram değildir.

İçinde bulunulan durumun ya da karşı karşıya kalınan olayların ne derece "kriz" olduğu kişiden kişiye değişebilmektedir. Ayrıca, krizler kısa ya da uzun süreli olabilmektedir. Krizlerin organizasyonlar üzerindeki etkisinin kısa ya da uzun sürmesi, krize karşı koyabilecek tedbirlerin zamanında alınmış olmasına ve bunların uygulanmasına bağlıdır. Krizlerin bir diğer özelliği ise, bir bulaşıcı hastalık gibi yayılma etkisi göstermesidir. Herhangi bir organizasyonda ortaya çıkan bir kriz diğer sektörleri de etkisi altına alabilmektedir. Yani, bir organizasyonda yaşanan kriz, bu organizasyonla ilişki içerisinde olan diğer organizasyonlara da etki edebilmektedir.⁷

Kriz döneminin en belirgin ve gerilim yaratıcı özelliği ise belirsizliktir. Kriz dönemlerinde yeni koşullar, kurallar geçerlidir ve bilinen çözümler geçerliliğini kaybetmektedir. Günümüzde krizin herkes tarafından kabul edilmiş başlıca iki anlamı vardır. Bunlar, yıkımla sonuçlanan bir değişim ve ileri, gelişkin bir evreye geçiştir. Birbiriyle çelişir gibi görünen bu iki tanım, gerçekte birbirini tamamlar. Etkili yönetilmemesi durumunda tehlike yaratan kriz, doğru yöntemlerle ele alındığında fırsat yaratır. İşte bu, toplum olarak benimsenmesi gereken bir bakış açısıdır.⁸

Bugüne kadar çeşitli ülkelerde görülen krizlerin nitelikleri ve boyutları değerlendirilirse, ortak özellikler bulmak kolay olmayacaktır. Sadece bu krizlerin ortak özelliği, geniş kitleleri belirli sektörlerde veya ülke boyutunda olumsuz yönde etkilemeleri ve etkilerinin uzun süre devam ettiğidir. Böyle kriz dönemlerinde, krizin etkilerinin ortadan kaldırılması için, normal dönemde uygulanan yöntem ve uygulamaların sonuç vermesi beklenmemeli, krizin boyutları ve etki derecesi dikkate alınmalıdır. Böylece sektörün veya ülkenin özelliklerine en uygun uygulanabilir önlemlerin alınması etkili sonuçlar verecektir.⁹

⁷ Coşkun Can Aktan ve Hüseyin Şen, "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 1, Yıl: 2002, http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktanarastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik_, s.2, (Erişim: 01.08.2011).

⁸ KobiFinans, "Kriz Nedir?", www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/02061001/20892_, (Erişim: 01.08.2011).

⁹ Burhan Aykaç, "Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi", **Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, s.12.

Krizler üzerine yapılmış olan birçok çalışmada da, krizleri öngörmeye bazı öncü göstergeler oluşturulabileceği belirtilmiştir. Tablo 1.1’de bu öncü göstergeler ve çeşitli ülke gruplarına göre krizleri öngörme süreleri gösterilmiştir.

Tablo 1.1. Öncü Göstergelerin Krizleri Öngörmedeki Anlamlılıkları

Gösterge	Ülke Grubu	3 ay önceden	8 ay önceden	13 ay önceden
Reel döviz kurunun değerlenmesi	Gelişmiş	X	X	X
	Gelişmekte	X	X	X
Yurtiçi kredi genişlemesi	Gelişmiş		X	X
	Gelişmekte		X	X
M2/uluslararası rezerv oranının artması	Gelişmiş	X	X	X
	Gelişmekte	X	X	X
Hisse senedi fiyatında düşme	Gelişmiş	X	X	X
	Gelişmekte			
Düşük yurtiçi faiz oranları	Gelişmiş	X	X	
	Gelişmekte			
Ticaret hadlerinde kötüleşme	Gelişmiş		X	
	Gelişmekte			
Dünya faiz oranlarında artış	Gelişmiş			X
	Gelişmekte			X

Kaynak: IMF, "Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability", Early Warning Signals of Vulnerability to Currency Crises, 1998, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weo0598/pdf/0598ch4.pdf>, s.95, (Erişim: 24.09.2011).

Özellikle, reel döviz kuru, kredi büyümesi, M2/uluslararası rezerv oranı, birlikte olası krizlerin riskleri hakkında bazı faydalı bilgiler sağlayabilir. Bu değişkenler, normal süreçte sürekli olarak ortalama seviyelerinin üzerinde olursa, daha sonra bir kriz durumunda bir ülke potansiyel olarak savunmasız görünebilir.

Gelişmekte olan ülkelerde kriz göstergeleri olarak şu değişkenler sıralanabilir;¹⁰

- Kısa vadeli iç faiz oranında dalgalanma
- Dış borç faizinde ve risk priminde yükselme ve dalgalanma
- Kısa vadeli dış borç/ döviz rezervi ve kısa vadeli dış borç/ ihracat
- Toplam dış borç/ ihracat
- Cari açık/ döviz rezervi ve cari açık/ GSYH
- Yerli paranın değer kazanması
- Para ikamesi
- Banka bilançolarında vade uyumsuzlukları
- Bankacılık kesimi açık pozisyonu/ döviz rezervi
- Sermaye hareketinde dalgalanma

Son yıllarda, yükselen piyasa ekonomilerinde sosyal, ekonomik ve siyasi çöküntülerle sonuçlanmış çok sayıda finansal kriz görülmüştür. Var olan çeşitli teori ve modeller, krizlerin nedenlerini tam olarak ortaya koyamasa da, potansiyel bir krizin olası belirtilerinin ne olabileceğini göstermektedir. Bu finansal krizlerin çoğu ekonominin kendi iç sorunlarından kaynaklanmış ve diğer piyasaları da etkileyerek yayılmıştır. Özetle, uluslar arası finansal kurumlar, ekonomik zayıflık ve yükselen piyasalar arasındaki duyarlılık gibi olayları önceden tahmin edebilmek amacıyla erken uyarı sistemi modelleri geliştirmiştir.¹¹

Bu bağlamda, Kaminsky, Lizondo ve Reinhart'ın sinyal yaklaşımı adını verdikleri model de, kriz öncesi dönemde olağandışı davranış eğilimi gösteren birkaç göstergenin gelişimini yansıtmayı amaçlar. Bu göstergelerin herhangi biri eşik değeri olarak bilinen normal değerinden ayrıldığında, belli bir zaman dilimi içerisinde para krizinin olabileceği erken uyarı olarak algılanır.¹²

¹⁰ İrfan Kalaycı, **Finansal Kriz Yazıları**, Nobel Yayın Dağıtım, 1.baskı, Ankara, Aralık 2010 eserinden, Melike Atay, "Küresel Krizde Erken Uyarı Sinyalleri Olarak Uluslararası Sermaye Hareketleri: Türkiye Örneği", Makro İktisat-Türkiye Ekonomisi Yazıları, s.366.

¹¹ Matthieu Bussiere ve Marcel Fratzscher, "Towards a New Early Warning System of Financial Crises", European Central Bank Working Paper Series, No:145, May 2002, s.5.

¹² Graciela Kaminsky, Saul Lizondo ve Carmen Reinhart, "Leading Indicators Of Currency Crises", IMF Staff Papers, No: 1, 1998, s.9.

Sonuç itibariyle, ülkelerin yapıları ve uyguladıkları politikalara göre, krizlerin öncü göstergeleri de değişebilmektedir. Bu nedenle, kullanılacak değişkenlerin o ülkelerin sosyo-ekonomik durumu göz önünde bulundurularak belirlenmesi yararlı olacaktır. Kriz öncü göstergelerini kullanarak, krizleri önceden tahmin etme çabaları ekonomik ve finansal krizlerin gerçekleşmesini önlemese de, etki seviyelerinin azalmasına neden olmaktadır. Bu bağlamda öncü göstergelerdeki gelişmelere dayalı olarak gerçekleştirilecek makroekonomik politikalar sayesinde krizin olumsuz yönleri azaltılmış olacaktır.¹³

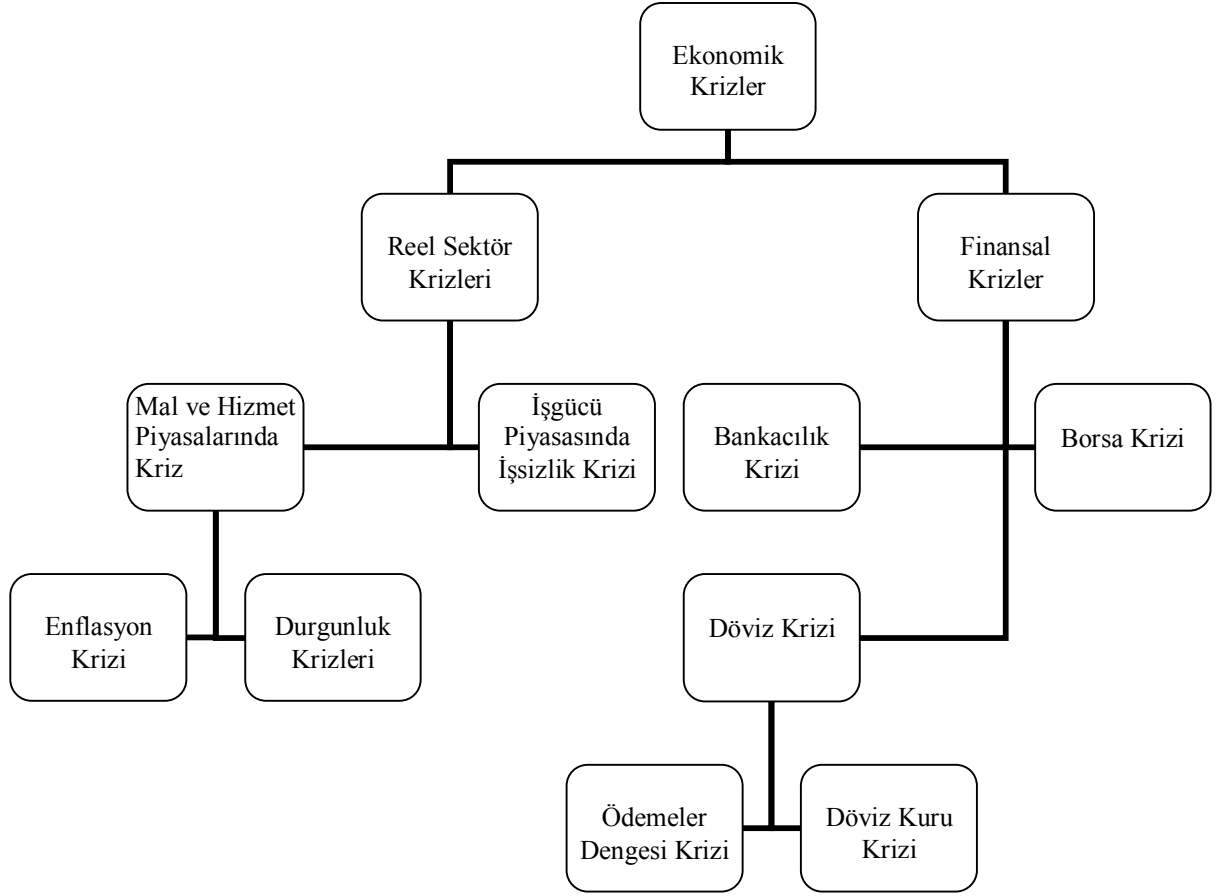
1.2. KRİZ ÇEŞİTLERİ

Ekonomik krizler ele alınırken reel sektör krizleri ve finansal krizler olarak iki kısımda incelenmektedir. Finansal kriz kavramı, finans kesiminin alt sektörlerinde para, bankacılık ve dış borç ile ilgili olarak ortaya çıkan ani ve büyük ölçekli sorunları nitelendirmekte kullanılmaktadır. Finansal krizler, bankaların ve diğer mali kurumların ödeme zorluğu içine düşmesi, menkul kıymet borsalarında yaşanan büyük ölçekli çöküntüler ve ekonomik faaliyetlerdeki belirsizliğin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla, bu krizler üretimi, istihdamı ve ulusal paranın değerini olumsuz yönde etkilemektedir. Finans sektörü kaynaklı krizler kısa sürede reel ekonomiyi de etkilemektedir. Küreselleşme paralelinde gerek mal ve hizmetler gerekse sermaye hareketliliği anlamında sınırların ortadan kalkmasıyla beraber son yıllarda yaşanan krizlerin artık küresel bir boyut kazandığı görülmektedir.¹⁴

Etkileri itibariyle birbirlerinden farklı bir biçimde gerçekleşen bu ekonomik krizler oluşma şekilleri ve ekonomiye etkileri bakımından Şekil 1.1.'de sınıflandırılmaktadır.

¹³ Burhan Doğan, "Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri ve İkiz Açık", **Journal of Azerbaijani Studies**, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, jas-khazar.org/wp.../TURKIYE EKONOMISINDE-KRIZ-ONCU.pdf, s.519, (Erişim: 24.09.2011).

¹⁴ Burcu Aracıoğlu ve Dilek Demirhan, "Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası İtibariyle Finansal Hizmetler Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi", Dayanışma İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Nisan 2011, s.25.

Şekil 1.1: Temel Makroekonomik Krizlerin Sınıflandırılması

Kaynak: Yunus Emre Ergenç, "Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Çözüm Önerileri", Balıkesir, Haziran 2009, www.endmuh.com/.../ekonomi/.../ekonomik_kriz_nedenleri_ve_cozum_onerileri.pdf, s.12, (Erişim:01.08.2011).

Şekil 1.1.'de finansal krizler, bankacılık, borsa ve döviz krizi olarak karşımıza çıkmaktadır. Reel sektör krizleri de işsizlik, mal ve hizmet piyasalarında yaşanan krizler olarak iki kısımda incelenmektedir.

Reel krizler, üretimde veya istihdamda önemli dalgalanmalar olarak ortaya çıkmaktadır. Finansal krizler ise, ekonominin reel kesimi üzerinde tahrip edici etkiler yaratabilen ve piyasaların etkin işleyiş biçimini bozan finansal piyasa çöküşleridir.¹⁵

¹⁵ Frederic S.Mishkin, "Financial Policies and Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", NBER Working Paper Series, No: 8087, January 2001, s.3.

1.2.1. Reel Sektör Krizleri

Reel sektör krizleri, mal, hizmet ve işgücü piyasalarındaki miktarlarda ve istihdamda ciddi daralmalar biçiminde ortaya çıkan kriz türüdür.¹⁶ Bir reel kriz türü olarak enflasyon krizi ise, mal ve hizmet piyasalarındaki fiyatlar genel düzeyindeki sürekli artışların belirli bir sınırın üzerinde olması ile ortaya çıkmaktadır. Eğer bu artışlar belli bir sınırın üstündeyse bu durum bize enflasyon krizini işaret etmektedir. Türkiye’de olduğu gibi genel fiyat düzeyindeki sürekli artışlar inatçı bir karakter kazanıp, yüksek oranda seyrediyorsa ekonomide kronik enflasyonun varlığı söz konusudur.

Yine bir reel sektör krizi olan durgunluk krizi ise, fiyatlar genel seviyesindeki artışların ekonomide mal ve hizmet üretiminde yatırımları teşvik edecek düzeyin altında gerçekleşmesini ifade etmektedir. Bir başka deyişle, durgunluk krizi, ekonomide yeterince yatırımın yapılmaması dolayısıyla GSMH artış hızının düşük düzeyde kalmasıdır. Bir başka reel kriz türü ise işsizlik krizidir. Bu kriz ise, emek piyasasındaki işsizlik oranlarının alışılmış seviyenin üzerinde olması durumunda meydana gelmektedir.¹⁷

1.2.2. Finansal Krizler

Finansal krizler, döviz ve hisse senedi gibi finans piyasalarındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen kredilerin aşırı şekilde artmasıyla yaşanan ciddi ekonomik sorunlardır. Özellikle son dönemde yaşanan krizlerin daha çok finansal kriz şeklinde oluşması bu krizlere olan ilgiyi artırmaktadır. Finansal krizlerin son dönemdeki önemi, küreselleşmeye bağlı olarak ortaya çıkan bulaşıcılığın ileri gelmektedir. Finansal krizler, finansal piyasaların etkin bir şekilde fonksiyon görememesi ile sonuçlanır. Bu da ekonomik faaliyet hacminde şiddetli daralmalara yol açar.

Finansal krizlere neden olabilecek faktörler:¹⁸

- Finansal sektör bilançolarındaki bozulma,
- Faiz oranlarındaki artışlar,

¹⁶ Muharrem Afşar, "Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi**, Cilt: 6, Sayı: 2, Ekim 2011, s.146.

¹⁷ Cüneyt Dumrul, **Para Krizleri ve Bu Krizlerin Tahmin Edilebilirliği: Teori ve Uygulama**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003, s.8.

¹⁸ Güven Delice, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 20, Ocak-Haziran 2003, s.61.

- Belirsizlikteki artışlar,
- Varlık fiyatlarındaki değişimler nedeniyle finansal olmayan şirket bilançolarının bozulması olarak ifade edilebilir.

20 yıl öncesine kadar, finansal krizlerin gelişmekte olan ülkelerdeki hükümetlerin, döviz kuru politikaları ile mali politikaları arasındaki çatışmalarla açıklanabileceği görüşü hâkim olmuştur. Ancak 1990'lı yıllardan sonra ortaya çıkan krizler, bu düşüncenin yetersizliğini ortaya koymuştur. Kriz yaşayan ülkeler açısından cari hesapla ilgili değişkenlerden; dış ticaret, cari açık, rezervlerdeki değişim oranı ve sermaye hesabındaki hareketlilikler olası bir kriz açısından önemli ipuçları vermektedir.¹⁹

Nitekim, 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik krizlerin temelinde, finansal sistemdeki bozukluklar ve ödemeler dengesindeki denkleştirici olmayan kalemlerde meydana gelen istikrarsızlık yatmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan krizlerin bir diğer ortak özelliği, iktisadi gelişmede önemli rol oynayan finansal sistemin, gerekli düzenlemeler yapılmadan liberalize edilmesidir. Krizde belirginleşen bir başka olgu, dış ticarete karşılıklı bağımlılıklarının yüksek olduğu bölgelerde bir ülkede yaşanan bir krizin "yayılma" etkisiyle, diğer ülkelerin makroekonomik büyüklüklerini olumsuz etkileyerek, bölgesel krizlere neden olmasıdır.²⁰

Sistemik finansal krizlerde yaşanan bu yayılma etkisi ile bir ülke, kurum veya firmadaki sorunlar, diğerleri için çözümsüzlüğe yol açabilmektedir. Örneğin Asya krizinde başlangıçta şirket iflasları Kore ve Tayland'da gözlenirken, bu durum kısa bir süre sonra bölge ülkelerinin finansal piyasalarına yayılmıştır.²¹

Sistemik kriz dönemlerinde, ülkede üretim kayıpları meydana gelmekte, milli gelir düşmekte, ekonomik kayıplar büyümekte ve ülke ekonomik etkinlikten uzaklaşmaktadır. Finansal krizler olarak ifade edilen para, bankacılık, dış borç ve sistemik finansal krizler, birbirinden bağımsız değildir ve birçok durumda farklı alanlarda başlayan bir kriz, diğer bir krizi de beraberinde getirebilmektedir.²²

¹⁹ Nihat Işık, "Finansal Krizlerin Ortaya Çıkmasında Sermaye Hareketlerinin Rolü: Rusya, Türkiye ve Arjantin Krizleri", Selçuk Üniversitesi, **Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2005, s.95.

²⁰ Işık, "a.g.m.", s.95.

²¹ Ahmet Turgut, "Türleri, Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", **Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi**, Cilt: 20, Sayı: 4-5, Kasım 2006-Şubat 2007, s.38.

²² Turgut, "a.g.m.", s.39.

Finansal krizlerle karşılaşan ülkelerde ise, kriz öncesi dönemlerde mali bilançoların sağlıklı bir yapı içerisinde büyümesi, açık döviz pozisyonları, döviz kuru ve kredi riskleri de krizlere hassas bir yapı oluşturmuştur. Bu koşullarda herhangi bir olumsuz olayın etkisiyle ortaya çıkabilecek bir likidite daralması, sermaye kaçıışı veya devalüasyon, bilançolarda öz kaynakların erimesine neden olduğundan mali sistem tıkanmakta ve kriz reel sektöre yansımaktadır. Diğer yandan mali sistemin krizlere dayanaksız bir yapı içerisinde gelişmesi makroekonomik koşullarla da yakından ilgilidir. Makro ekonomik koşullar ise döviz rejimi, cari işlemler açığı, kamu borçları, bütçe açıkları, para politikası ve enflasyon şeklinde karşımıza çıkabilmektedir.

Sistemik krizlerin temelinde özellikle likidite sorunları yatmaktadır. Bunun yanı sıra rasyonel olmayan bir borç artışı, gerekli durumda merkez bankasının likidite sağlamadaki başarısızlığı, finans kesimi dışından öngörülme-yen şoklar ve banka iflasları gibi sebeplerle de sistematik finansal krizler ortaya çıkmaktadır.

1.2.3. Bankacılık Krizleri

Bankacılık sektörü, makroekonomik istikrarın sağlanmasında ve finansal piyasa ile reel sektör arasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Dolayısıyla bankacılık sektörü finansal piyasaların gelişmesi açısından büyük sorumluluğa sahiptir. Dünyada son yıllarda ortaya çıkan bankacılık krizleri, sadece gelişmekte olan ve piyasa ekonomisine geçiş sürecindeki ülkelerle sınırlı kalmamış, sanayileşmiş ülkelerde de gözlemlenmiştir. Bankacılık krizleri, hane halkı ve şirketlerin faaliyetlerini sınırlandırmakta, tüketim ve yatırımları azaltmakta, finansal sektörün kredi ve ödemeler sisteminin sağlıklı bir şekilde işlemini engellemektedir. Ayrıca, sermayenin yurt dışına kaçışını hızlandırdığından, özellikle bankalar gibi finansal kurumlara olan güvenin yok olmasına neden olmaktadır.²³

²³ Levent Çinko ve Rengin Ak, "Küreselleşen Ekonomilerde Yaşanan Bankacılık Krizlerinin Anatomisi", **Maliye Finans Yazıları**, Sayı: 83, Yıl: 23, Nisan 2009, s.81.

Bankacılık krizleri; fiili veya potansiyel banka mevduat çekilmeleri, bankaların yükümlülüklerini ertelemeleri veya banka iflasları olduğunda ortaya çıkmaktadır. Ticari bankaların borçlarının vadesinin uzatılmaması veya vadesiz mevduatlardaki ani bir çekme talebini karşılayamamaları durumudur. Bankacılık krizleri, para krizlerinden daha uzun süreli olma eğilimi taşır ve ekonomik faaliyet hacmi üzerinde daha şiddetli etkiler doğurur.²⁴

Sermaye işlemleri üzerindeki kontroller ve diğer finansal kısıtlamalar nedeniyle 1950'ler ve 1960'larda yaygın olmayan bankacılık krizleri, 1970'lerden bu yana sıklıkla ve para krizleriyle ortaya çıkmaya başlamıştır. 1970'lerden 1990'lara uzanan dönemde yapılan araştırmaların sonuçları, 1970-1985 yılları arasında daha çok para krizleri olduğunu, 1980'lerin ortalarından itibaren de bankacılık krizlerinin arttığını göstermektedir.²⁵

Günümüzde, uluslararası bankacılık faaliyetleri, finansal serbestleşmeye bağlı olarak büyük ölçüde artmıştır. Yabancı bankaların sektörde payının artmasında, birçok ülkede uygulanan serbestleşme politikaları ile yabancı bankaların şube açmalarına, banka kurmalarına imkân tanıyan düzenlemeler, gelişmekte olan ülkelerde yaşanan bankacılık krizleri, uluslararası sermaye akımları ve teknolojik yenilikler etkili olmuştur.²⁶

Bankacılık krizleri genelde banka bilançolarının kötüleşmesinden; bilanço aktif yapılarının bozulmasından kaynaklanmaktadır. Yani, geri dönmeyen kredilerin artması, menkul değerlerin piyasalarındaki dalgalanmalar, bankacılık krizlerinin temel nedenleri olmaktadır. Bankacılık sektörünün krize girmesi sonucunda mevduat sahipleri bankalardan mevduatlarını çekmeye başlayacağı için, bankaların likidite sıkıntısı had safhaya varır. Geri dönmeyen krediler ne kadar artar ise bilançodaki vade uyumsuzluğu o ölçüde çoğalır. Likidite riski yüksek, dövizde aşırı pozisyon açığı ile çalışan, öz kaynakları yetersiz olan bir bankacılık sisteminin varlığı kuşkusuz ekonomik kriz için uygun bir ortam yaratmaktadır.²⁷

²⁴ Delice, "a.g.m.", s.61.

²⁵ Gülsün Gürkan Yay, "1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi", **Yeni Türkiye Dergisi**, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt: 2, Sayı: 42, Yıl: 7, s.1237.

²⁶ Gülhan Arda Boran, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Bankacılık Krizleri ve Türkiye**, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006, s.34.

²⁷ Aslan Eren ve Bora Süslü, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye'de Yaşanan Krizleri Genel Bir Değerlendirilmesi", **Yeni Türkiye**, Sayı: 41, Yıl: 7, Eylül-Ekim 2001, s.3.

Gelişmekte olan ülkelerdeki bankacılık krizlerinin nedenleri genel olarak incelendiğinde, risk oranının yüksek olduğu bir ekonomik ortam ve istikrarsız ekonomik yapıya bağlı olarak bu ülkelere yönelik sermaye girişleri, ani sermaye çıkışları ve yüksek faiz oranları karşımıza çıkmaktadır. Bu faktörler, ülkelerin mali sistemini iflasa sürükleyebilmektedir. Ayrıca, sık sık siyasi müdahalelerle karşı karşıya kalan bankacılık sektörünün, sistem içinde güçsüz düşmesine neden olmaktadır. Dolayısıyla, güçlü bir mali yapıya ve sermaye yeterliliğine sahip bankalar krizlerden daha az etkilenecektir. Bunun için özellikle, likidite, kur ve faiz riskine duyarlılığı yüksek olan bankacılık sektöründe risk yönetiminin etkinleştirilmesi büyük önem taşımaktadır.²⁸

1.2.4. Döviz Kuru (Para) Krizleri

Döviz kuru (para) krizi, yatırımcıların ülke parasına güven kaybetmeleri durumunda ortaya çıkan bir finansal kriz türüdür. Yatırımcılar ülke parasına bağlı varlıklardan ya da dövizle bağlı diğer varlıklardan hızla uzaklaşmaya başlar. Para krizi gelişmekte olan ülkelerde sıklıkla yaşanan bir kriz çeşididir. 1982'den bu yana Latin Amerika'da yaşanan, 1994'te Türkiye'de yaşanan krizler para krizleridir. Bu tür krizleri modellendirmek biraz daha kolaydır. Çünkü Merkez Bankasının davranış biçimi para krizinde kısmen belirlidir. Para krizleri iktisat literatüründe hem teorik hem de ampirik alanda geniş yer tutan krizlerdir.²⁹

Para krizi, basit olarak paranın önemli bir miktarda devalüasyonu olarak tanımlanabilir. IMF'nin tanımına göre para krizi; bir ulusal paranın dış değerine yönelen spekülasyon sonucu, o paranın devalüe edilmesine ya da piyasalarda önemli ölçüde değer yitirmesine neden olan gelişmeler olarak ifade edilmektedir. Ayrıca, bu ölçüt kurun otoriteler tarafından faiz oranları yükseltilecek ve döviz piyasasına müdahale edilerek şiddetle baskılandığı koşulları dikkate almamaktadır. Alternatif bir yaklaşım, sadece döviz kuru değişimlerini değil, uluslararası rezerv ve faiz oranları hareketlerini de dikkate alan bir finansal baskı endeksi (FBE) oluşturmaktır.³⁰

²⁸ Çinko ve Ak, "a.g.m.", s.68.

²⁹ Bayram Atalay, **Para Krizi Kavramı ve Dünya'da Türkiye'de Yaşanan Para Krizleri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Meslek Yüksekokulu, İşletmecilik II İşletme Finansmanı, Mayıs 2003, s.4.

³⁰ Vedat Kaya ve Ömer Yılmaz, "Para Krizleri Öngörüsünde Sinyal Yaklaşımı: Türkiye Örneği, 1990-2002", **Ankara Üniversitesi-SBF Dergisi**, Cilt: 61, Sayı: 2, 2006, s.131.

1980'li yıllarda dünyanın pek çok ülkesinde hızla yayılmaya başlayan finansal küreselleşme akımı, finansal kriz olgusunu gündeme getirmiş ve para krizleri 1980 sonrası en sık karşılaşılan finansal kriz türü olmuştur. Dolayısıyla, para krizlerini konu edinen birçok araştırma kısa bir sürede geniş bir para krizi açıklama modelleri arşivi oluşumuna olanak sağlamıştır.³¹

Döviz kuru (para) krizlerinin belirleyicileri ise şu şekilde ifade edilebilir:³²

- Finansal alt yapının yeterli olmaması,
- Zayıf makroekonomik göstergeler,
- Ahlaki ve asimetrik bilgi olgusu,
- Piyasada yer alan kredi verenlerin ve uluslar arası finansal kurumların hatalı öngörülerini,
- Beklenmedik olaylar ve tesadüfler.

Döviz kuru krizi öncesinde, söz konusu belirleyicilerin bir veya birkaçı, değer kaybetmesi gerektiği halde, henüz değer kaybetmemiş bir ulusal paraya karşı ekonomik aktörlerce spekülasyon bir saldırı başlatılmasına neden olmaktadır. Sonrasında ulusal paradan döviz kuruna doğru bir kaçış yaşanmaktadır. Mevcut döviz kurunda kendini gösteren bu baskı, söz konusu ülkenin iktisat politikası karar alıcılarınca, ya Merkez Bankası rezervlerinde önemli bir erime göze alınarak, ya büyük bir devalüasyonla veya yurtiçi faiz oranları ciddi biçimde artırılarak, ya da bu üç politikanın ikisi veya üçünün makul bir bileşiminin tercihi yoluyla karşılanmaktadır. Güçlü bir spekülasyon saldırı karşısında, hükümetin yürürlüğe koyacağı ilgili politika kararı geciktikçe, finansal baskı gittikçe artacak ve döviz krizi daha da derinleşecektir. Sonuç olarak, yüksek oranlı devalüasyon, faiz artışı veya rezerv kayıpları yaşanacaktır.³³

³¹ Ömer Yılmaz, Alaattin Kızıltan, Vedat Kaya, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", **Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı:24, Ocak-Haziran 2005, s.78.

³² Mert Ural, **Liberalizasyon Dönemlerinde Mali Piyasalardaki Kırılganlığın Oluşturduğu Krizler**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003, s.28.

³³ Aykut Kibritçioğlu, "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001", **Yeni Türkiye Dergisi**, Sayı: 41, Yıl: 7, 2001, s.175.

Ayrıca, sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile para ve bankacılık krizlerinin birlikte görülme sıklığı da artmıştır. Dış finansal liberalizasyon süreci ile bankacılık krizleri, para ve bankacılık krizlerinin birlikte görüldüğü ikiz krizler biçimine dönüşme eğilimindedir.

Bu eğilimi gösteren veriler dönemler itibariyle Tablo 1.2.'de yer almaktadır.

Tablo 1.2. Para ve Bankacılık Krizi Sıklığı

Kriz Biçimi	1970-1995		1970-1979		1980-1995	
	Toplam	Yıllık Ortalama	Toplam	Yıllık Ortalama	Toplam	Yıllık Ortalama
Para	90	2,92	26	2,60	50	3,13
İkiz	19	0,73	1	0,10	18	1,13
Tek	57	2,19	25	2,50	32	2,00
Bankacılık	26	1,00	3	0,30	23	1,44

Kaynak: Cem Okan Tuncel, "Finansal Liberalizasyon ve Küresel Krizin Yapısal Nedenleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dersler", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 545, Temmuz 2010, s.97.

Tablo 1.2.'ye göre, 1970-1979 döneminde yalnızca bir ikiz kriz yaşanırken, finansal liberalizasyonu takip eden 1980-1995 döneminde 18 ikiz kriz gerçekleşmiştir. 1970'li yıllarda sıkı düzenlenen finansal sistem nedeniyle para ve bankacılık krizleri arasında nedensellik ilişkisi bulunmazken, 1980'li yıllarla birlikte, finansal piyasalarda ortaya çıkan düzensizleştirme dalgasına bağlı olarak para ve bankacılık krizleri arasındaki nedensellik ilişkisi kuvvetlenmiştir.

Bununla birlikte, döviz kuru (para) krizi olasılığını en aza indirmek için yapılması gereken beş unsurdan bahsedilebilir.³⁴

- Dalgalı kur rejimi uygulanarak, aşırı değerlenmiş para biriminden kaçınmak
- Uluslar arası rezervleri yeterli düzeyde tutmak
- Kısa vadeli döviz yükümlülükleri/ uluslar arası rezervler oranını düşük tutmak
- Güçlü bir bankacılık sektörüne sahip olmak
- Yüksek miktarlara ulaşan dolar cinsi borçtan kaçınmak gerekmektedir.

Döviz kuru krizleri, genel olarak sabit kura dayalı dezenflasyon programlarının neticesinde gerçekleşmektedir. Döviz kuru söz konusu sistemde, enflasyonda sağlanan olumlu gelişmeyle beraber, yerli paranın değer kazanması dolayısıyla, cari işlemler dengesindeki açık artmaktadır. Buna karşılık sabit döviz kurundan ayrılmayan ülkeler, finansal krizle karşı karşıya kalmaktadır.³⁵

1.2.5. Borsa Krizi

Borsa krizi, borsada işlem gören hisse senetlerinin büyük oranda değer kaybetmesiyle meydana gelen bir kriz türüdür. Özellikle yabancı fonlar kısa sürede borsadan çıkmakta, bu da yaşanan değer kaybını daha da derinleştirmektedir. Yaşanan değer kayıpları çok yüksek boyutlara ulaştığında hükümetler tarafından borsalar bir süreliğine kapatılmaktadır.

Ülkelerin gelişmişlik düzeyini gösteren en önemli kriterlerden biri, o ülkenin finansal piyasalarının derinlik kazanmış olmasıdır. Sermayenin dağılımı sürecinde önemli rol oynayarak ekonominin devamlı yeniden yapılandırılması ve sonuçta ekonomik büyümenin sağlanmasına katkıda bulunması finansal sistemin en önemli işlevidir. Bu bakımdan borsalar ülkelerin finansal derinliğini ortaya koyan en önemli göstergelerin başında gelir. Borsalar, ülke içinde ya da dışında gelişen, küreselleşmeyle bulaşıcılık etkisi artan krizlerin kendilerini ilk olarak hissettirdikleri yerlerdir. Türkiye 2000-2001 krizinin ardından 27 çeyrek boyunca devam eden büyüme trendini 2008 krizinin ardından kaybetmiştir.³⁶

³⁴ İlky Sucu, **Türk Bankacılık Sistemi: Finansal Krizler ve Finansal Kriz Sonrası Uygulanan İstikrar Programlarının Etkileri**, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2005, s.18.

³⁵ Eren ve Süslü, "a.g.m.", s.664.

³⁶ Hatice Gökçe Demirel, **Krizlerin Menkul Kıymetler Borsalarına Etkisi: İMKB Örneği**, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009, s.148.

Küresel kriz, bozulan ekonomik göstergelerin ve geleceğe ilişkin artan risk algısının etkisiyle, özellikle 2008 yılının son çeyreğinde ve 2009'un ilk yarısında dünya borsalarında yüksek oranlarda düşmeye neden olmuştur. Son yıllarda, işlem hacmi ve kapitalizasyon değeri büyük oranlarda artmış olan İMKB'deki bu yükseliş, krizin Türkiye'yi de etkisi altına almasıyla 2008 yılının son çeyreğinde tersine dönmüştür. Dünya ekonomisindeki kısmi iyileşmelerin etkisiyle 2009 yılının ikinci yarısı itibariyle olumlu veriler İMKB'ye yansımış, 2010 yılının ilk yarısında endeks değerleri kriz öncesi döneme ait değerleri yeniden görebilmiştir.

1.2.6. Dış Borç Krizi

Dış borç krizi, bir ülkenin kamu ve/veya özel kesime ait dış borçlarını ödeyememesi durumudur. Özellikle hükümetlerin dış borçların çevrilmesi ve yeni dış kredi bulma konusunda sıkıntı yaşamaları nedeniyle, dış borcun yeni ödeme planlarına bağlanması veya yükümlülüklerin ertelenmesi şeklinde ortaya çıkmaktadır. Yani, borçlu borcunu ödeyemediğinde veya borçların ödenmeme olasılığı olduğunu düşünülerek yeni krediler verilmeyip, mevcut krediler geri alınmaya çabalandığında borç krizleri meydana gelir. Bu krizler özel veya kamu borcundan kaynaklanabilir. Kamu sektörünün geri ödeme yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği şeklindeki risk algılamaları özel sermaye girişlerinde şiddetli bir düşüşe ve para krizine yol açabilir.³⁷

Bir dış borç krizi, alınan kaynakların verimli alanlara yönlendirilememesi, bu borçların tüketimin finansmanında kullanılması veya verimsiz, geri dönmesi yüksek risk taşıyan uzun vadeli yatırımlara yönelmesi nedeniyle, geri ödeme vadesi geldiğinde ekonomik sistemin bir bütün olarak sıkıntıya düşmesi şeklinde oluşur.³⁸ Dış borçlanma, özellikle kaynak yetersizliğine sahip ve ekonomik performansları düşük olan gelişmekte olan ülkelerin başvurduğu bir finansman yöntemidir. Vergilendirme ve borçlanma, günümüzde devletlerin belli bir alanda ek gelir sağlamak için başvurdukları iki önemli araçtır. Bu iki temel aracın dışındaki para basma ya da kamu mülklerinin özelleştirilmesi ile sürekli gelir imkânı olmamaktadır. Dolayısıyla ülkeler açıklarının finansmanındaki tercihlerini vergilendirme ve borçlanma arasında yapmak zorundadır.

³⁷ Delice, "a.g.m.", s.61.

³⁸ Dumrul, "a.g.e.", s.10.

İlk bakışta borçlu ülkenin yükümlülüklerini yerine getiremeyeceği şeklinde algılanan dış borç krizi, ülkenin dış borçlarını erteleme girişimi ve isteği şekline dönüşmüştür. İster ödemeyeceğinin açıklanması, isterse ödeme gücünün olmadığı veya likidite sorununun neden olduğu borç erteleme şeklinde ortaya çıksın, borç vericilerin alacağını zamanında alamaması durumu dış borç krizine yol açar. Buna karşın, iki tarafın gönüllü olarak ve yeni bir anlaşma yaparak dış borcun belirli bir kısmına ilişkin yeni bir ödeme tablosu oluşturmasına dair yeniden yapılandırma, kriz niteliğinde algılanmamaktadır.³⁹

Aynı zamanda, dış borç krizleri genellikle resmi dış borç için kullanılmaktadır. Likidite krizine düşen bir ülkenin, tüm yükümlülüklerinde olduğu gibi, dış borç geri ödemelerinde de aksama oluşabilir. Bu nokta, likidite krizleri ile dış borç krizleri arasındaki tek gerçek ve bilinen ilişki olmaktadır. Dış borç krizlerini, likidite krizlerinden ayıran pek çok unsur bulunmaktadır. Bir dış borç krizi, dış borç geri ödeme, miktar ya da vadelerindeki yükümlülüklerini tam ve eksiksiz bir şekilde yerine getiremeyeceği beyanı ile başlamış kabul edilmektedir. Dış borç krizlerinin en önemli özelliği, krizlerin sürekli değil geçici ve bir döneme ait olmasıdır. Ülkeler bir dış borç krizi ile karşılaştıklarında sorulacak ilk soru, mevcut krizin geçici mi yoksa kalıcı mı olduğudur.⁴⁰

Türkiye’de 2000 yılından itibaren hem özel sektör, hem kamu sektörü borçlanma oranı artış göstermektedir. Türk mali sektörü açısından iktisadi yazında, 2001 krizinden sonra alınan tedbirlerle güçlenmesi sonucu 2008 Küresel Krizin etkilerinin hafif geçirildiği söylemi de sıklıkla yer almaktadır. Bu söylem kısmen doğru olsa da, Türk özel sektörü, krize yüksek dış borçlanma oranıyla yakalanmıştır. Uluslar arası piyasalarda yaşanan likidite sıkışmasına bağlı olarak borçlanma imkânı bulamadığından, üretimde daralmalar söz konusu olmuştur. Özel sektör üretim finansmanını gerçekleştirebilmek için dış borçlanmaya başvurmuş ve toplam borç içerisinde özel sektörün payı artmaya başlamıştır.⁴¹

³⁹ Ali Rıza Mancı, **Küreselleşme, Türkiye’nin Ekonomik Küreselleşmesi ve Krizleri**, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2006, s.116.

⁴⁰ Turgut, "a.g.m.", s.38.

⁴¹ Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, **Küresel Kriz ve Türkiye**, Küresel Krizin Nedenleri, Oluşumu ve İlk Önlemler, Karahan Kitabevi, Mart 2010, s.87.

Bu bağlamda, ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmeleri için, dış kaynaklara olan gereksinimleri artmış ve değişen koşullardaki ödemeler dengesi krizleri yerini borç krizlerine bırakmıştır. Küreselleşme olgusuyla beraber ülkeler, dünya ile bütünleşmek ve uluslararası finansal piyasalar yoluyla daha fazla kaynak elde edebilmek amacıyla önce cari işlemler bilançosunun daha sonra da sermaye hareketlerinin konvertibilitesini gerçekleştirmiştir. Olumsuz gelişmelerden etkilenerek sermayenin aniden kaçışı ile başlayan bu krizler, ulusal paranın değer kaybetmesi, bilançoların kötüleşmesi, güvensizliğin artması, üretimin finanse edilememesi ile sonuçlanmış ve bu krizler diğer ülkelere de yayılmıştır.

Hem özel sektörün hem de kamunun dış kaynak arayışında Avrupa önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik durumunu toparlayamayan bir Avrupa'dan Türkiye'ye doğrudan sermaye girişi düşecek, düşen yabancı sermaye girişi ise ekonomi cephesinde dış fon açığına neden olacaktır. Yunanistan'ın yaşamakta olduğu borç krizi ise, etkin bir borç yönetiminin özellikle gelişmekte olan ekonomiler için ne kadar gerekli ve önemli olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur. Politikacılar ve ekonomiden sorumlu bürokratlar, ulusal tasarrufları azaltıcı ve borçlanma ihtiyacını arttıracak harcamalardan kaçınmalı ve sıkı maliye politikaları ile ülke içinde makroekonomiye bağlı risk görünümünü asgari düzeye indirgemelidir. Ülkenin yarattığı risk ve kırılganlıkların azaltılması, faiz oranlarını da olumlu yönde etkileyecektir. Bu durum da, kamu ile özel sektörün daha düşük faiz oranlarıyla borçlanabilmesine ve daha sağlıklı bir dış borç görünümüne sahip olmaya olanak sağlayacaktır.⁴²

2. EKONOMİK KRİZ VE NEDENLERİ

2.1. EKONOMİK KRİZLERİN ORTAYA ÇIKIŞI

Ekonomik kriz, firmaların yatırımlarında ve tüketici talebinde yaşanan büyük ölçüde azalma, yüksek oranlı işsizlik ve dolayısıyla yaşam standartlarının düşmesi biçiminde ortaya çıkabilir. Bazen krizler reel kesimden başlayıp, finans kesimini vurabileceği gibi tam tersi de olabilir. Yani doğrudan doğruya finansal sektörden de kaynaklanabilir. Çok ağır bir ekonomik kriz söz konusuysa, sonuçta bir resesyona ve borçları ödeyememe durumu da yaşanabilir.⁴³

⁴²Cansel Oskay, "Türkiye'de Dış Borçlar ve Avrupa Borç Krizinin Olası Yansıması Üzerine Bir Değerlendirme", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 34, 2010, s.73.

⁴³ Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, 4.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2009, s.48.

Günümüzde kriz sözcüğü, bir süreçte ani dönüşüm noktası; ekonomi ve politika alanında istikrarsız ve tehlikeli bir durumu ifade eden güç dönemdir. Ekonomik kriz, toplumların ekonomik yapısı ve ilişkilerinden kaynaklanan kriz şeklinde de ifade edilebilir. Ülkelerin uyguladığı ekonomik modeller, ekonomik politikaların bütününden oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik krizlerin ortak özelliği, dış şok olmadan ve güçlü makroekonomik temeller olduğu varsayılan ülkelerde ortaya çıkmış olmasıdır.⁴⁴

Ekonomik krizlerin genel olarak nedenleri şu şekilde ifade edilebilir:⁴⁵

- Ekonomik krizler, reel ve finansal sektörlerde arz fazlalığı veya talep daralmasından dolayı ortaya çıkabilir. Gerek arz, gerekse talep krizinin ortaya çıkmasının çeşitli nedenleri vardır. Ekonomik krizlerin nedeni, her zaman ekonomik nedenler de olmayabilir. Örneğin, ülke düzeyinde ortaya çıkan deprem, sel gibi doğal afetler krizlerin nedeni olabilmektedir.
- Ekonomik krizler, organizasyon içi nedenlerden kaynaklanabileceği gibi, organizasyon dışı konjonktürel nedenlerden de kaynaklanabilir. Siyasal, ekonomik, teknolojik ve ekolojik alanlardaki hızlı değişim ekonomik krizlerin ortaya çıkmasında etkili olabilmektedir.
- Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, teknolojik buluşlar da bazı organizasyonlar için fırsat anlamına gelirken, bazı organizasyonlar için de krize yol açabilir.
- Ekonomik süreçte üretim, istihdam ve fiyatlar genel seviyesinde ortaya çıkan ani konjonktürel dalgalanmalar da depresyon, hiper enflasyon, işsizlik gibi krizlere neden olabilir.

⁴⁴ İstanbul Eskişehirli Yönetici ve İşadamları Derneği, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizler ve Nedenleri", Tasarım Esse Ajans, 2010, www.esyiad.org/gelimekte-olan-uelkelerde-yaanan-ekonomik-kriz, (Erişim: 10.08.2011).

⁴⁵ Can Aktan ve Şen, "a.g.m.", s.1.

Dolayısıyla üretimde hızlı bir daralma, fiyatlar genel seviyesinde ani düşme, iflaslar, ücretlerde gerileme, borsada çöküş, spekülâtif hareketler ekonomik krizlerin başlıca örnekleri arasında sayılabilir. Piyasanın zaman zaman fazla iyimserlik havasında hızla gelişmesi; yatırımların, istihdamın olağanüstü genişlik kazanması, para hacminin ve tedavül süratinin artması ile beraber hammadde ve mamul fiyatlarının yükselmesi, gelirlerin çoğalması, yükselme safhasının belli başlı göstergeleridir. Ancak, stoklar eritilemeyince şiddetli bir buhran ve arkasından gelen durgunluk ile yatırımlar kısılmakta, talep edilmeyen stokların fiyatları ve istihdam daralmasıyla beraber gelirler düşmektedir. Aradan bir süre geçtikten sonra, piyasanın kendi kendini toparlaması ve canlanmaya başlaması, düşük seviyedeki faaliyet temposunu tekrar yükseltecektir.⁴⁶

2.2. EKONOMİK KRİZE YOL AÇAN FAKTÖRLER

Ekonomik krizlerin yaşanmasına yol açan temel faktörler, aşırı borçlanma, uluslararası sermaye hareketleri, enflasyon, bütçe açıkları, döviz kurundaki riskler ve belirsizliklerdeki artışlar olarak ifade edilebilir.

2.2.1. Aşırı Borçlanma

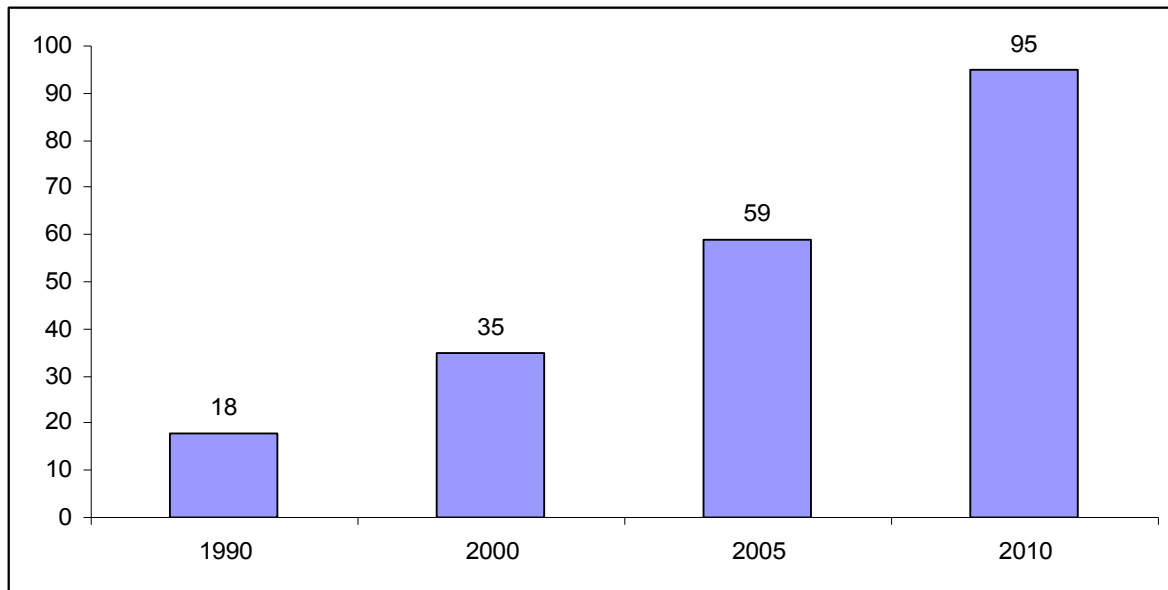
Küreselleşen dünya ekonomisinde uluslararası ekonomik ilişkiler giderek yoğunlaşmaktadır. Bu yoğunluğun sonuçlarından birisi de yapılan dış borçlanmaların ekonomilere olan etkisidir. Dış borçlar ve yabancı sermaye girişleri, ülkede gerçekleşmesi güç olan yatırımların gerçekleşmesini sağlayabilir. Bu yatırımların üretime geçmesi, istihdamı ve döviz gelirlerini arttırır ve ülkenin yeni borçlanma ihtiyacını azaltır. Dış borçların ekonomiye olumlu katkı sağlaması için, yapılan harcamaların etkin ve verimli bir şekilde olması gerekmektedir. Etkin bir şekilde kullanılmayan dış borçlar, zamanla yeni borçların alınması ihtiyacını doğuracak ve ekonomiyi borç krizine doğru sürükleyebilecektir.⁴⁷

⁴⁶ Ergenç, "a.g.e.", s.12.

⁴⁷ Murat Şeker, **Dış Borçlanma, Borç Krizleri ve Türkiye**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005, s.17.

Fisher, Kindleberger, Minsky gibi ekonomistlerin belirttiği üzere, gerek firmaların, gerekse ülkelerin hızlı büyüme dönemlerinde de aşırı bir borç birikimi oluşmaktadır. Bu borç birikimi finansal krizlerin meydana gelmesinde önemli rol oynamaktadır.⁴⁸

Borç yükünü ekonominin büyüklüğü göreceli yapmaktadır. Örneğin gelişmiş ülkelerde borçlanma GSMH'nın % 90'ına tekabül edecek boyutlara geldiğinde büyümeyi olumsuz etkilemektedir. Bu oran gelişen ülkelerde % 60 oranındadır. Borçlanma arttıkça ondan kaynaklı yük, sorun da ekonominin büyüklüğüne göre değişik etkiye olacaktır. Ama birçok devlet için borçlanmadan geriye dönüş yolu kalmamıştır. Bu durum özellikle bir kısım Avrupa ülkesi için geçerlidir. Örneğin, Yunanistan, Romanya, Bulgaristan, Ukrayna, İspanya, Portekiz, İtalya hala para bulabilmekte; bu ülkelere para akışı devam etmektedir. 2008-2009 dönemi kriz sürecinde, uluslararası alanda yapılan harcamaların toplamı tahminen 27 trilyon dolardır. Bu türden harcamalar, birçok gelişmiş ülkenin borçlanma kriziyle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.⁴⁹ Dünya çapındaki borçlanmanın yıllar itibariyle oldukça hızlı arttığı Şekil 1.2.'de görülmektedir.

Şekil 1.2: Dünya Çapında Borç Miktarı (kredi değerli kâğıtları bazında ve trilyon Amerikan dolarına göre)

Kaynak: İbrahim Okçuoğlu, "Borçlanma Krizi ve Dünya Ekonomisinin Durumu",

ibrahimokcuoglu.blogspot.com/.../borclanma-krizi-ve-dunya-ekonomisinin, s.1, (Erişim: 11.08.2011).

⁴⁸ Selçuk Duranlar, Yaşagül Ekinci, Recep Zogo, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Fon Hareketleri, Finansal Krizler ve Önleyici Mekanizmalar", bandirma.balikesir.edu.tr/.../28_Selcuk_Duranlar_Yasagul_Ekinci_Recep, s.4, (Erişim: 16.08.2011).

⁴⁹ İbrahim Okçuoğlu, "Borçlanma Krizi ve Dünya Ekonomisinin Durumu",

ibrahimokcuoglu.blogspot.com/.../borclanma-krizi-ve-dunya-ekonomisinin, s.2, (Erişim: 11.08.2011).

Şekil 1.2.'e göre, dünya çapında toplam borç miktarı (kredi değerli kağıtları bazında) 1990'da 18; 2000'de 35 ve 2005'te de 59 trilyon dolar iken, 2010 yılı itibariyle 95 trilyon dolara çıkmıştır. Dünya borç miktarı yaklaşık olarak, 1990'dan 2000'e 2; 2005'e 3,3 ve 2010'a da 5,3 misli artmıştır. Dünya kamu borçlarının 2009'daki toplam miktarı, aynı yılın dünya GSH'nın % 56,8'ine; 2010'da da % 59,3'üne eşit düşmektedir. Kredi değerli kağıtlar bazında borçlanma 2005-2010 arasında diğer dönemlere nazaran, zaman dilimi 5 sene olmasına rağmen daha hızlı artmıştır. Bunun nedenini 2008'den bu yana devam eden dünya mali ve ekonomik krizinde; mali sektördeki çöküşü durdurma; ekonomiyi destekleme programları çerçevesinde yapılan harcamalarda aramak gerekir. Bu harcamaların hemen hepsi alınan borçlarla gerçekleştirilmiştir.

Hızlı bir ekonomik liberalizasyon sürecinden sonra denetim ve düzenlemeleri zayıf bir bankacılık sisteminin varlığı durumunda, yoğun bir sermaye girişi bankalar aracılığıyla, aşırı bir borç verme veya tüketim artışına yol açmaktadır. Ekonomi resesyona girdiğinde de, iyi değerlendirmeden verilen krediler bankaları kırılgan ve krize duyarlı hale getirmekte ve parasal çöküntüyü tetiklemektedir. Aynı zamanda, aşırı borçlanma borsada ve gayrimenkul fiyatlarında patlamaya neden olmaktadır.⁵⁰

Sonuç itibariyle, birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin borç yükü 1980'lerden sonra artmaya başlamıştır. Günümüzde ise, tüm dünyanın en önemli sorunlarından biri olmuştur. Türkiye'de borç sorununun nedenleri arasında, iç borçların vadesinin kısa faiz oranlarının yüksek olması, bütçe açıklarının finansmanı ve ülke ekonomisinin yeterli mali derinliğinin olmaması yer almaktadır. İyi bir borç yönetimiyle, alınan kredilerin geri ödenmesinin uzun bir vadeye yayılması, kredi faizlerinin ve borç servisinin düşük tutulması bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

⁵⁰ Harun Yavaş, **1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri**, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.20.

2.2.2. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Günümüzde küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki sınırların kalkması, ticaretin hızla gelişmeye başlaması, iletişim sektöründeki gelişmeler, yatırımların büyük oranda artması ülkelerin birbirlerine olan bağımlılığının artmasına neden olmuştur. Özellikle teknolojik gelişmelere bağlı olarak gelişen ticaret, zamanla ülkelerde biriken fonların daha yüksek getiri elde edeceği ülkelerin piyasalarına doğru akmasına neden olmuştur.

Uluslar arası finansal sermaye hareketlerinin ekonomik etkileri konusundaki literatüre, gelişmekte olan ülkelerde birbiri ardına yaşanan krizler damgasını vurmuştur. Büyük ölçüde az gelişmiş ülkelerin kriz deneyimleri ile pekişen finansal sermaye hareketlerinin ev sahibi ülke üzerindeki etkilerini şu şekilde özetleyebiliriz.⁵¹

- Ülkeye gelen finansal yabancı sermaye yatırımları öncelikle döviz birikimi sağlamaktadır.
- Döviz birikiminin ortaya çıkardığı ithalata ve para arzındaki artışa bağlı olarak, tüketim-yatırım harcamaları artmakta ve ulusal tasarruflar azalmaktadır. Tüketim ve yatırım harcamalarındaki artış ise yurtiçi hasılayı arttırmaktadır.
- Ülkeye gelen sermaye akımlarının hızının yavaşlaması veya durması, ithalattaki artışa bağlı olarak büyük bir cari işlemler bilançosu açığına neden olmaktadır. Finansal liberalleşme süreci bu özetlediğimiz etkiler sonucu genellikle büyük bir finansal kriz ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ekonomik krizler ile son bulmaktadır.

Yaşanan finansal krizler, ülkenin gelişmesinde aktif rol oynayan sermaye piyasalarının etkinliğini azaltarak, yerli ve yabancı yatırımcıların piyasayı terk etmelerine neden olmaktadır. 2008 yılında yaşanan mali krizin etkisi ile dünya genelinde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarında büyük oranda düşüşler yaşanmıştır. Bu düşüşler, ülke ekonomileri açısından sıkıntılara neden olmuş, bazı ülkelerin ekonomileri çökme noktasına gelmiştir. Özellikle, krizin yaşanmaya başladığı 2008 yılından itibaren ekonomilerdeki küçülme, doğrudan yatırımları da daraltmıştır.⁵²

⁵¹ Ferit Kula, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", **Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 2, 2003, s.144.

⁵² S.Serdar Karaca, "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz Sonrası Görünüm", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 1, 2010, s.164.

Dünyada yatırım ve tasarruf yetersizliği çeken gelişmekte olan ülkeler yaşadıkları sorunları kısa vadeli yabancı sermaye (sıcak para) girişleri ile aşmaya çalışmışlar, ancak iç dengelerindeki hassas yapı nedeniyle bazen dış şoklardan kolayca etkilenerek kriz riskiyle karşı karşıya kalmışlardır. 1990'lı yıllardan itibaren pek çok ülke bu nedenle finansal krizler yaşamıştır.⁵³

Yüksek miktarda sermaye hareketlerinin denetimsiz biçimde hareket etmesi finansal sistemleri krizlere açık ve kırılabilir bir hale getirmektedir. Sermaye kaçıışı bir kez başlayınca, rasyonellikten uzak, ölçsüz bir panik baş göstermekte, temel göstergeler bozuk olmasa bile en güçlü ekonomiler de dâhil bu kaçıştan etkilenmektedir.⁵⁴

Sermaye çıkışlarının olumsuz etkilerine karşın, Uluslar arası sermaye girişlerinin gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan etkileri ise,⁵⁵

- Gelişmekte olan ekonomilerde sermaye arzını arttırması,
- Ülkelerin reel kambiyo kurlarının sermaye girişleriyle önemli ölçüde değerlendirilmesi,
- Ülkede uygulanan ekonomik politikaları önemli ölçüde etkilemesi,
- Dünya finans piyasalarındaki yatırımcılara fırsat yaratması olarak ifade edilebilir.

Sermayenin ülkeleri terk etmesi sürecinde, makro ekonomik politikalarda önemli düzeltmeler yapılması gerekmektedir. Sermaye çıkışının yaşandığı ülkelerde, gerekli düzenlemelerin gecikmesi ya da yetersiz kalması, belirsizlik ortamını körüklemiş ve bu ülkelerin risk derecesini arttırmıştır. Sonuç olarak, çok büyük miktarlarda sermaye yükselen piyasalar olarak adlandırılan bu ülkeleri terk etmiştir. Yaşanan sermaye çıkışı sonrasında söz konusu ülkelerin uluslararası rezervleri çok düşük ve tehlikeli seviyelere gerilemiş, ulusal paraları reel olarak aşırı değerli hale gelmiştir. Tüm bu gelişmeler sonrasında sermaye çıkışlarının yaşandığı ülkeler farklı derecelerde krizler yaşamış, sabit döviz kuru uygulamalarından vazgeçerek ülke paralarını dalgalanmaya bırakmak zorunda kalmıştır.⁵⁶

⁵³ Kandemir, "a.g.e.", s.88.

⁵⁴ Ali Osman Çalışkan, "Küreselleşme ve Uluslararası Sermaye Hareketleri: Kriz Kaçınılmaz mı?", **Anlayış Aylık Siyaset Ekonomi Toplum Dergisi**, Sayı: 15, Ağustos 2004, www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=3677, (Erişim: 12.08.2011).

⁵⁵ İstanbul Eskişehirli Yönetici ve İşadamları Derneği, www.esyiad.org/gelimekte-olan-uelkelerde-yaanan-ekonomik-kriz, (Erişim: 10.08.2011).

⁵⁶ Şeyda İnandım, **Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2005, s.15.

Global finansal piyasalarda kısa vadeli sermaye hareketlerinin yoğunluğu son yıllarda çok büyük boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bu artış sermaye giren ülkelerin mali piyasalarında girişte ve çıkışta ani dalgalanmalar meydana getirmekte, ülkenin reel sektörüne büyük bir fayda da sağlamamaktadır. Elbette özellikle sermaye darlığı çeken gelişmekte olan ülkelerin, kalıcı amaçlarla gelen kısa süreli sermaye hareketlerinin varlığından istifade etmeleri mümkündür. Ancak çok küçük beklenti değişiklikleri ve hissi uyarımlarla yön değiştiren bu sermayenin, o ülkeler açısından ne kadar kalıcı olduğunu da kestirmek mümkün değildir. Bu nedenle, kârlılık beklentilerinin yüksek olduğu dönemlerde bir ülkeye giren ve birçok olumsuzluğu tetikleyen kısa süreli yabancı sermaye akımları; o ülkeyi terk ettiklerinde de milli paranın aşırı değer kaybetmesi sonucunu doğurarak yine çeşitli olumsuz ekonomik gelişmeleri başlatmaktadır.⁵⁷

Gelişme yolundaki ülkelere olan bu sermaye akımlarının 2000-2007 dönemine ait verileri Tablo 1.3.'de yer almaktadır.

Tablo 1.3. Gelişme Yolundaki Ükelere Sermaye Akımları

(Milyar USD)	2000	2003	2005	2006	2007
Toplam Sermaye Girişi	300	415	760	1.185	1.929
Doğrudan Yabancı Sermaye Girişi	212	204	374	464	533
Portföy Yatırımı	95	85	201	337	442
Diğer Yatırımlar	-7	127	185	384	955

Kaynak: Mahfi Eğilmez, **Küresel Finans Krizi Piyasa Sisteminin Eleştirisi**, 4.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2009, s.42.

Tablo 1.3.'de 2000'den 2007'ye kadar gelişme yolundaki ülkelere yönelik sermaye akımlarının katlanarak arttığı, küreselleşmenin gelişmesiyle birlikte sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin etkisinin hangi boyutlara ulaştığı görülmektedir.

⁵⁷ Muhammet Akdiş, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi", **Active Bankacılık ve Finans Dergisi**, Sayı: 36, Yıl: 6, Mayıs-Haziran 2004, s.37.

Dolayısıyla gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi ekonomik dengesizliklere sahip olan Türkiye’de de, finansal serbestliğin sağlanması ile artan spekülasyon sermaye girişi ekonomik dengeleri olumsuz yönde etkilemiştir. Buna ek olarak, kamu kesiminin hatalı politikaları ve gittikçe artan kamu açıkları, bankacılık sektöründeki dengesizlikler, artan dış ticaret açığı 1990’lı yılların ilk yarısında, sorunlu ekonomik göstergelerin oluşmasına neden olmuştur. Reel ekonomi de bu durumdan etkilenmiş ve ekonomik daralmayla birlikte işsizlik oranlarında da önemli bir artış görülmüştür.⁵⁸ Kısa süreli sermaye hareketlerinin anlık giriş ve çıkışlarına sahne olan Türkiye’de özellikle 5 Nisan 1994, 20 Kasım 2000 ve 21 Şubat 2001 krizlerinde bu hareketlerin olumsuz etkisini görmek mümkündür. Uzun vadeli kalkınma ve büyüme amaçlarına ciddi bir katkısı olmayan kısa süreli sermayenin, girişte ve çıkışta meydana getirdiği olumsuzlukları azaltmak ülkemiz açısından da önemlidir.⁵⁹

2.2.3. Enflasyon

Bir ülkedeki fiyatlar genel seviyesinin sürekli artma eğiliminde olduğu ve ulusal paranın değerinin düştüğü dönemlere enflasyonist dönemler denir. Fiyat istikrarı, ekonomik istikrarın sağlanmasında vazgeçilmez bir faktördür. Ancak, fiyat istikrarını sağlamak için öncelikle ülkenin güçlü bir paraya sahip olması gerekir. Ekonomide güçlü paranın varlığı ve fiyat istikrarını sağlamak görevi Merkez Bankalarına aittir. Bu şekilde, fiyat istikrarında başarılı olan ülkeler, para politikası araçlarının kullanılması ve ekonomik krizlerden çıkışın sağlanabilmesi için yüksek bir kabiliyete sahip olmaktadır. 1970-1980’li yıllarda yıllık enflasyonun üç rakamlı oranlara ulaşmasında, büyük dış şoklar, petrol ve buna bağlı diğer ürünlerin fiyatlarındaki sıçramalar ile borç krizleri etkili olmuştur. Enflasyon oranının artışı, fiyat istikrarı, ücretler, para arzı ve döviz kurları arasındaki dengenin bozulmasına neden olmakta, ülkenin politik sorunları ile birleşik krizlerin derinleşmesine yol açmaktadır.⁶⁰

⁵⁸ Nesrin Sönmezay, **1990 ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.17.

⁵⁹ Akdiş, "a.g.m.", s.37.

⁶⁰ İstanbul Eskişehirli Yönetici ve İşadamları Derneği, www.esyiad.org/gelimekte-olan-uelkelerde-yaanan-ekonomik-kriz., (Erişim: 10.08.2011).

Enflasyon gerek devlet, gerekse birey ve firmalar açısından bir sorundur, ancak kriz değildir. Fiyatlar genel düzeyindeki hareketler iktisat biliminde konjonktürel dalgalanmalar olarak ifade edilir. Konjonktürün değişik dönemlerinde ortaya çıkan enflasyon, deflasyon, stagnasyon ve resesyon gibi gelişmeleri doğrudan kriz olarak adlandırmak doğru değildir. Ancak, konjonktür içerisinde beklenmedik şekilde fiyatlardaki ani düşme dönemi olarak adlandırılan "depresyon" bir krizdir. Enflasyon ve deflasyon, tek başına kriz olarak adlandırılmayacağı gibi, devalüasyon ve revalüasyon da kriz değildir. Sabit kur sisteminde ulusal paranın yabancı paralar karşısında değerinin düşürülmesi (devalüasyon) işlemini kriz olarak adlandırmak için, bu işlemin beklenmedik bir anda ve yüksek bir kur ayarlaması ile gerçekleşmesi gerekir. Ayrıca bu durum makro ekonomide ciddi sorunlara yol açmalıdır.⁶¹

Türkiye'de, yüksek enflasyon ve ekonomik konjonktürdeki dalgalanmalar kur ve faiz riskini arttırarak, bankalar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Artan riskler, bankaların da büyük ölçüde nakde dayanan öz varlıklarının enflasyona karşı korunmasında negatif faktörlerdendir. Enflasyonun bankaları iki yönden etkilemesi söz konusudur:⁶²

- Enflasyon oranının bankaların beklentisinden daha yüksek gerçekleşmesi, bankaların reel kârlarının düşmesine ya da öz kaynakların azalmasına neden olmaktadır.
- Nominal faiz oranlarının yükselmesinden kaynaklanabilecek sonuçlar bankaların ürün maliyetlerini de olumsuz etkilemektedir.

Bir ülkede, belirli makroekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesi ile ekonomik hayat düzenli olarak işleyebilecektir. Bu hedefler içerisinde yer alan fiyat istikrarının sağlanması, günümüzde tüm ülkeler için büyük önem taşımaktadır. Uygulanan ekonomi programları ile bu hedefe ulaşılamaması durumunda sosyal, ekonomik ve politik alanda olumsuz sonuçlar meydana gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

⁶¹ Coşkun Can Aktan, "Ekonomik Kriz Kavramı", **Yeni Türkiye Dergisi**, 2004, www.canaktan.org/yonetim/kriz-yonetim/ekon-kriz.htm, (Erişim: 16.08.2011).

⁶² N.Oğuzhan Altay, "Türk Ekonomisindeki İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörüne Etkileri", **Ekonomik Yaklaşım**, yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/14/48/3.pdf, s.47, (Erişim: 14.08.2011).

2.2.4. Bütçe Açıkları

Bütçe açığı, konsolide bütçe harcamaları ve bütçe gelirleri arasındaki negatif farktır. Bütçe açıklarının dünyada ortaya çıkmasının, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yönünden farklı nedenleri bulunmaktadır. Büyüme hızının düşmesi, kamu otoritelerinin uyguladığı politikalar, bütçe harcamalarının vergi gelirlerine göre enflasyonu daha yakından izlemesi ya da harcama esnekliğinin vergi esnekliğinden yüksek olması, kamu borcunun yükselttiği faiz hadleri gelişmiş ülkelerde bütçe açıklarının nedenleri arasındadır. Öte yandan, gelişmekte olan ya da az gelişmiş ülkelerde devlet bütçesinin açıklarına neden olan yapısal faktörler ise; iktisadi gelişme düzeyi, kamu giderleri artışı, kamu gelirlerindeki istikrarsızlık, harcamalar konusundaki devlet denetimi ve devletin ekonomik faaliyete katılma derecesidir.⁶³

Bütçe açıkları için başvuru için borçlanma, yurtiçi kaynaklardan yapılmaktadır. Yurtiçi piyasadaki borçlanma kaynakları özel kesimdeki birimler ve finans kesimidir. İç borçlanmada özel sektörün elindeki fonların kamu kesimine transferi söz konusudur. İç borçlanma ülke içi kaynakların yer değiştirmesi şeklinde gerçekleştiği için ekonomide direkt olarak milli geliri arttırıcı veya azaltıcı bir etki yapmaz. Ancak, dolaylı ve gecikmeli etkiler yaratır.

Devlet, bütçe açıklarının finansmanı için iç borçlanmaya başvurabileceği gibi dış borçlanmaya da başvurabilir. Ancak açıkların dış borçlanmayla finanse edilmesi durumunda kısa dönemde ülkeye net sermaye girişi olurken, uzun dönemde ülkeden dışarıya doğru bir kaynak transferi söz konusu olacaktır. Devletin bütçe açıklarının finansmanında dış borçlanmaya başvurması durumunda, yabancı yatırımcılar devlet tahvili alabilmek için ülke parası cinsinden nakde ihtiyaç duyacaklardır. Bunun sonucu yerli paraya olan talep artacağından, ulusal paranın değeri yükselecektir. Ülke parasının değerinin yükselmesi ihracatı olumsuz etkileyecek, ithalatta ise artışa yol açacaktır. Yani, bu gelişmeler ödemeler bilançosu açığına neden olmakla birlikte, yurtiçi faiz oranlarının da yükselmesine neden olacaktır.⁶⁴

⁶³ Uğur Yıldırım, **Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makroekonomik Etkileri**, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005, s.11.

⁶⁴ Yıldırım, "a.g.e.", s.66.

Bütçe açıklarının borçlanma yoluyla finansmanı, uzun dönemde para basarak finansmanından daha enflasyonist bir etki yaratır. Eğer, hükümet cari açığını borçlanma yoluyla finanse edecek olursa, gelecekte bu borçlanmanın sonucunda faiz ödemek durumunda kalacaktır. Oysa, bütçe açıkları para basma yoluyla finanse edilirse, gelecekte faiz ödemek zorunda kalmayacaktır. Bu durumda hükümet, faiz birikmesi sonucu bütçe açığını borçlanma yoluyla finanse ederse, gelecekte bu açığı kapatmak amacıyla daha fazla para basmak durumunda kalacaktır. Yani, bütçe açığını para basarak finanse etmek daha az enflasyonist bir etki yaratacaktır. Bu durumda, hükümet için önemli olan, bütçe açığını para basarak mı yoksa borçlanarak mı karşılayacağı konusunda doğru tercih yapmaktır. Bu seçim, üretimin büyüme oranı ve reel faiz oranı arasındaki ilişkiye de sıkı sıkıya bağlıdır.⁶⁵

Türkiye'de bütçe açıklarının nedenlerini ise, şu şekilde sıralayabiliriz:⁶⁶

- Devletin Yapısı ve Faaliyet Alanının Genişlemesi
- Kamu Harcamalarının Kamu Gelirlerinden Daha Yüksek Nispette Artması
- Malî Disiplinsizlik
- Kamu Bürokrasisi
- Kayıt Dışı Ekonomi
- Sübvansiyonlar
- Savurganlık ve Yolsuzluklar

Türkiye'de meydana gelen bütçe açıkları daha çok 1990'lı yıllardan itibaren artan faiz, personel harcamaları ve KİT'lere yapılan transfer harcamaları ile kendini göstermiş, bütçe gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranı düşmüştür. Kamu harcamalarının istenilen sonuçları verememesi, kamu gelirlerinin etkinleştirilememesi ve beraberinde borç oranlarının artması ile borç-faiz kısır döngüsü içerisinde ekonomik istikrarını kaybetmeye başlamıştır.

⁶⁵Şeyma Çalışkan Çavdar, **Türkiye'de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR modelleri ile İncelenmesi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010, s.15.

⁶⁶ M.Yasin Saatçi, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 26, 2007, s.92.

Ekonomideki istikrarsızlıklar ve hızlı nüfus artışıyla birlikte kamu kesiminin sürekli büyümesi ile kamu harcamaları artmıştır. Kamu kesimi; gelir-gider dengesini yıllar itibariyle iyice kaybetmiş, bu durum ise ekonomik çöküş zemin hazırlamıştır. Ayrıca, ülkede işsizlik sorununun çözülmesi için kamuda istihdam edilen aşırı işgücü de kamu harcamalarının artmasında etkili olmuştur. Gelir dağılımı bozulmuş ve piyasadaki olumsuz beklentiler ise, bütçe açıklarının daha da artmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, bütçe açıklarının telafisinde ve mali disiplinin sağlanmasında önemli olan nokta, sürdürülebilir etkin para ve maliye politikalarının ortaya konulmasıdır.

2.2.5. Döviz Kuru Rejimi

Döviz kuru riski özellikle 1970’li yıllardan sonra sabit kur sisteminin bırakılıp, dalgalı kur sistemine geçilmesiyle ön plana çıkmıştır. Diğer yandan, mali piyasalarda küreselleşme ve yabancı paralı işlemlerin bankaların bilançodaki görece payının artması kur riskinin önemini daha da arttırmıştır. Enflasyonla mücadelede döviz kurunun çapa olarak kullanılması 1970’li ve 1980’li yıllarda birçok gelişen ekonomi tarafından tercih edilmiştir. Döviz kuruna dayalı söz konusu istikrar programları, genelde enflasyonu düşürmede başarılı olmuş ancak belirli riskleri de beraberinde getirmiştir. Bu risklerden en önemlisi döviz kurunun aşırı şekilde değerlenmesidir. Türkiye’de de 2001 yılı Şubat ayında yaşandığı gibi, döviz kurunun aşırı değerlenmesi sonucu kurlar üzerinde oluşan piyasa baskısı, çoğu zaman beraberinde önemli oranlarda devalüasyonlar getirmiştir.

Döviz Kuru rejimi seçiminin, bankacılık krizinin olasılığı, maliyeti ve süresini etkileyip etkilemediği üzerine yapılan bir çalışmanın sonuçlarına göre, sabit kur rejimini benimsemek, gelişmekte olan ülkelerde bankacılık krizlerinin olasılığını azaltmaktadır. Bununla birlikte, bir defa kriz ortaya çıktığında, beraberinde getirdiği maliyetler sabit kur rejimli ülkelerde daha büyük olmaktadır. Aynı zamanda, krizlerin süresi döviz kuru politikasıyla bağlantılı görünmemektedir.⁶⁷

⁶⁷ İlker Domaç ve Maria Soledad Martinez-Peria, "Banking Crises and Exchange Rate Regimes: Is There a Link?", The World Bank, August 2000, s.1.

Sabit döviz kuru rejimleri, bankacılık sisteminin dışsal ters şoklara kırılabilirliğini arttırdığından dolayı eleştirilmektedir. Sabit kurlar altında ise, ters bir şok ödemeler bilançosu açıklarına, para arzında düşmelere ve daha yüksek yurt içi faiz oranlarına yol açmaktadır. Esnek kurlar altında ise, ters bir şok ulusal paranın değerinin düşmesi ve yurt içi fiyat düzeyinde bir yükselme ile ilişkilendirilmiştir.⁶⁸

2.2.6. Belirsizliklerin Artması

Ekonomide belirsizlik; bir kısmı geçmişte yaşanan, nispeten tanımlanabilmiş sorunların tekrarlanması, bir kısmı ise daha önce yaşanmamış yeni sorunlarla karşılaşılma olasılığını ifade eder.⁶⁹

Finansal sistemin işleyişinin önündeki önemli engellerden biri asimetrik bilgi problemidir. Asimetrik bilgi, finansal işlemlerde bir tarafın diğer taraftan daha az bilgiye sahip olmasıdır. Bir finans kurumunun iflasından, resesyondan veya borsada yaşanan çöküşten dolayı finans piyasalarında belirsizlikte artış meydana gelirse, bankalar yüksek riskli projeleri düşük riskli olanlardan ayırmada zorlanır. Ters seçim (Adverse Selection) problemini çözmekte zorlanan bankalar daha az kredi vermek isteyeceklerdir. Bu da toplam ekonomik aktivitede düşüşe sebep olacaktır. Ekonomik belirsizlik, sistemdeki bilgi akışını asimetrik hale getirerek, özellikle tersine seçim problemini artırır. Bu şartlar altında ise, borç verenlerin istekli olmaması borçlanmada, yatırımlarda ve dolayısıyla ekonomik faaliyetlerde azalmaya yol açacaktır.⁷⁰

Geleceğe ilişkin beklentilerin açıklanamadığı durumlarda karar verme üzerine yoğunlaşan belirsizlik teorisi ise, Knight, Keynes, Schumpeter ve daha sonra Meltzer, Guttentag ve Herring tarafından tartışılmıştır. Teori gelecekteki getirilerin, olasılık dağılımları ile modellenemediği koşullarda karar almanın önemini vurgulamaktadır. Bu ekonomistler, finansal krizlerin tatmin edici bir şekilde açıklanmasında, belirsizliği tek faktör olarak almamakla beraber, zorunlu bir unsur olarak görmektedirler. Fon sağlayanlar asimetrik bilgi dağılımını aşmaya çalışırken belirsizliğin artması, sonuç olarak yatırıma yönelecek olan tasarruf miktarının azalmasına ve ekonomik aktivitenin yavaşlamasına neden olmaktadır.⁷¹

⁶⁸ Ural, "a.g.e.", s.80.

⁶⁹ Reşat Sinanoğlu, "Ekonomide Belirsizlik", Hürriyet Gazetesi, 17.01.2011, www.resatsinanoglu.com/168/ekonomide-belirsizlik.html, s.13, (Erişim: 20.08.2011).

⁷⁰ Yavaş, "a.g.e.", s.14.

⁷¹ Duranlar ve diğerleri, "a.g.m.", s.4.

İKİNCİ BÖLÜM

2008 KÜRESEL MALİ KRİZ ve ETKİLERİ

1. KRİZLER ve KÜRESELLEŞME İLİŞKİSİ

Kriz kavramı, iktisadi terminolojide, konjonktürdeki yön değiştirmeyi, yani genişleme ya da sürekli bir ilerleme döneminden uzun veya kısa bir bunalım, daralma evresine geçişi ifade etmektedir. İktisadi kriz kuramcıları da, kriz olgusunu çoğunlukla bu anlamda ele almışlardır.⁷²

Çeşitli faktörlere bağlı olarak ortaya çıkan krizler, ekonominin sadece bir alanında etkili olarak dar kapsamlı bir nitelik taşıyabileceği gibi, çok kısa bir sürede bütün ekonomiyi sarsan bir olay haline de gelebilmektedirler. Ancak, küreselleşmenin artmasıyla krizler ülke sınırları ile sınırlı kalmamakta, bir ülkedeki ekonomik dengesizlik dünya piyasalarını etkileyen büyük çaplı krizlere neden olabilmektedir.⁷³

Ayrıca, dünyada yaşanan hızlı ekonomik değişimler, daima krizlerin ortaya çıkmasına elverişli bir ortam yaratmaktadır. Özellikle hem tehlike hem de fırsat anlamında krizlere davetiye çıkaran faktörler ise;⁷⁴

- Globalleşme
- Uluslararası ve bölgesel entegrasyonların önem kazanması
- Dış ticarete serbestleşme
- Yeni oluşan büyük pazarlar
- Sosyalizmin çöküşü ve piyasa ekonomisine geçiş sürecine giren ülkelerdeki pazar potansiyeli olarak ifade edilebilir.

⁷² Yılmaz ve diğerleri, "a.g.m.", s.78.

⁷³ Meriç Ertekin ve Feride Baştürk, "Türkiye'de 1990 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sigorta Sektörünün Fon Yaratma Fonksiyonu Üzerine Etkileri", **Mevzuat Dergisi**, Sayı:85, Yıl:8, Ocak 2005, www.mevzuatdergisi.com/2005/01a/02.htm, (Erişim: 07.08.2011).

⁷⁴ Can Aktan ve Şen, "a.g.m.", s.6.

Küreselleşme, ekonomik, politik, teknolojik ve kültürel alanlarda kapsamlı bir dönüşümü içeren bir süreç, çok sayıda faktörün eş anlı sürüklediği bir eğilimdir. Ekonomik alanda küreselleşme; mal, emek, sermaye ve bilginin toplum içi ve toplumlararası akışkanlığının önemli ölçüde artması, buna bağlı olarak yeni bir ekonomik-toplumsal yapılanma sürecinin ortaya çıkmasıdır. Dışa açılan ve küreselleşme sürecinden yararlanmak isteyen gelişen ülkeler, büyük çoğunlukla ekonomik krize sürüklenmiştir. Küreselleşmenin gelişen ülkeler açısından en temel yıkıcı etkisi, mal ve sermaye piyasalarında yeterli gelişmeyi sağlamadan, özellikle finansal piyasalarda liberasyon ve deregülasyon sonucu finansal krizlere neden olmasıdır.⁷⁵

Bretton Woods sisteminin yıkılışı ve 1980 sonrasında tüm dünyada yaşanan liberalleşme hareketlerinin etkisiyle, küreselleşme sürecinde hızlı büyümeyi hedefleyen ancak yeterli yurtiçi tasarruf ve sermayeye sahip olmayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler, yaptıkları düzenlemeler ile uluslararası sermayeye kapılarını açmışlardır. Finansal küreselleşme hem küreselleşmenin bir parçası hem de küreselleşmeyi hızlandıran önemli bir unsurdur. Bu süreç ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan hızlı gelişmeler, küresel alanda uluslararası sermaye hareketlerinin hacminde önemli artışlar meydana getirmiştir. Finansal serbestleşme ile dışa açılan Türkiye’de, sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesiyle birlikte portföy yatırımları, hisse senedi, tahvil, bono ihracı, kısa vadeli krediler etkili olmaya başlamış, ekonomide canlanma ve büyüme yaşanmıştır.⁷⁶

Ancak politik belirsizlikler, dış ticaret açıkları, enflasyondan bağımsız olarak değer kazanan Türk Lirası ve dış kaynaklı şokların etkisiyle, sermaye hareketlerinde çıkış olduğu yıllarda da ekonomi ciddi darboğazlara girmiştir. Bu etkilenmeler önce finansal sektörde başlamış daha sonra reel sektöre yansımıştır. Sermaye hareketleri Türkiye ekonomisi literatüründe, ilki Nisan 1994, ikincisi de Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri adıyla yer alan iki önemli darboğaza sebep olmuştur.⁷⁷

⁷⁵ Ahmet İncekara, "Küreselleşme, Ekonomik Kriz ve Türkiye", Özgün Ekonomi Makale Arşivi, www.ekodialog.com/.../kuresellesme_ekonomik_kriz.html, (Erişim: 07.08.2011).

⁷⁶ Çiğdem Özmen, **Finansal Piyasaların Serbestleşmesinin Finansal Krizlere Etkileri ve Türkiye’deki Durum**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011, s.3.

⁷⁷ Özmen, "a.g.e.", s.3.

2007 yılında ABD’de başlayıp 2008 yılında bütün dünyayı etkisi altına alan küresel ekonomik kriz ise, Soğuk Savaş sonrası dünyada küreselleşmenin evriminde önemli bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Bütün dünyayı etkileyen krizler, küreselleşmenin ivme kazanmasının köşe taşlarıdır. 2008 Küresel Kriz de ekonomi alanındadır ve küreselleşmenin evriminde önemli etkilere sahip olacaktır. Krizle birlikte egemenlik yeniden yükselen bir değere dönüşecek ve devletin konumu güçlenecek olsa da, krizin ardından tersi yönde eğilimlerin ortaya çıkması da olasıdır. Krizin küreselleşmeye yönelik bir şüphe yaratması olağandır. Ancak bu şüphe krizin ardından yeniden güven inşasına ve küreselleşmenin devamına dönüşecektir.⁷⁸

Küreselleşmenin özellikle finansal piyasaları etkilemesiyle birlikte, gelişen teknoloji ve yeni yatırım araçlarının yardımıyla sermayenin hareketliliği artmış ve ulusal sınırları kolaylıkla aşar konuma gelmiştir. Ancak sermaye hareketlerinin serbestleşmesi bir istikrarsızlık kaynağı olabilmektedir. Sayısı, sıklığı ve yıkıcılığı artan finansal krizler tüm dünyayı etkisi altına alabilmektedir. Büyük ölçüde finansal serbestleşme sürecini yaşamış ve aralarında Türkiye’nin de bulunduğu yükselen piyasalar, art arda finansal krizlerle sarsılmıştır. Piyasa ekonomilerinin karşılaştığı krizlerin sayısı, son otuz yılda yüzü aşmıştır. Yaşanan bu son kriz de devletin ekonomideki rolünün ve küreselleşme olgusunun sorgulanmasına neden olmuştur. Aynı zamanda, finansal istikrarın sağlanabilmesi için ulusal ve uluslar arası boyutta küresel bir denetim ve gözetim mekanizmasına olan ihtiyacın boyutunu da açıkça göstermiştir.⁷⁹

Krizlerin ekonomideki olumsuz etkileri dikkate alınarak, Türkiye’nin ekonomi yönetiminin yapısal sorunlarını tespit ederek gerekli önlemlerin alınmasında etkin ve hızlı bir şekilde davranabilmesi son derece önemlidir. Finansal konularda işbirliği yapılan uluslararası kuruluşların programları ile ülke dinamiklerinin uyum sağlaması ve ortaklaşa geliştirilen istikrar programlarının da sağlıklı yapılması gerekmektedir.⁸⁰

⁷⁸ Davut Ateş, "Ekonomik Kriz Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşmenin Geleceği", **Doğuş Üniversitesi Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 1, 2011, s.13.

⁷⁹ Sadi Uzunoglu ve diğerleri, **Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz**, 1.baskı, Literatür Yayınları, Nisan 2009, s.43.

⁸⁰ Ertekin ve Baştürk, "a.g.m.", (Erişim: 07.08.2011).

2. 2008 KÜRESEL MALİ KRİZ

2.1. KRİZİN ORTAYA ÇIKIŞI ve NEDENLERİ

2008 Küresel Mali Krizi, altında emlak fiyatlarının şişkinliğinin olduğu, yüksek orandaki türev ürünler bileşimi ile kişi ve kurumlara verilmiş mortgage kredilerinin yarattığı finansal bir krizdir.⁸¹

Mortgage kelimesi, Fransızca'da Taşınmaz anlamına gelen "Mort" kelimesi ile Almanca Depozit anlamına gelen "Gage" sözcüklerinin birleşiminden oluşmuş bir kelime olup, bir taşınmazın alınan kredi karşılığında rehin olarak verilmesine denilmektedir.⁸²

2008 yılında patlak veren bu global kriz sürecine ilişkin olarak değerlendirmeler yaparken süreci 2001 yılına kadar geri götürmek gerekmektedir. Uzakdoğu, Arjantin ve Türkiye'de meydana gelen krizlerin yaşatmış olduğu şok dalgalarının ardından global ekonomik sistemde resesyona yaşanabileceği korkuları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.⁸³

2001 yılından sonra ABD ekonomisini toparlamak için hızla indirilen faizler kredi kullanım talebini artırmış ve artan kredi hacmi emlak fiyatlarını yükseltmiştir. Bankalar kredi kullandırdıkları zaman kredi ile alınan evleri, kredinin geri ödenmeme riskine karşı kendilerine ipotek ettirmiştir. Amerika'da ve dünyada ekonomi iyiye gitmiş, faizler inmiş, gayrimenkul fiyatları yükselmiş ve krediler geri ödenmiştir. Yani sistem sorunsuz olarak işlemeye devam etmiştir. Böylece konut kredileri bol miktarda düşük gelirli tarafından da alınmıştır. Kredi verenler buradaki yüksek kârı gördükçe daha çok mortgage kredisi vermeye başlamıştır.⁸⁴

⁸¹ Eğilmez, "a.g.e.", s.68.

⁸² Sevil Önal, **Mortgage Sistemi, Mortgage Sigortaları ve 2008 Yılı Mortgage Krizine Genel Bir Bakış**, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.4.

⁸⁶ Özgün Ekonomi Makale Arşivi, "2008 Dünya Ekonomik Krizi Sebepleri, Krizin Etkileri ve Türkiye", 2008 Global Krizi, www.ekodialog.com/Makaleler/2008-ekonomik-krizi-etkileri.html, (Erişim: 18.08.2011).

⁸⁴ Ahmet Naci Arıkan, "Amerika Birleşik Devletlerindeki Mali Kriz ve Petrol Fiyatlarındaki Değişimler Nedenleri ve Sonuçları", T.C.Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008, s.40.

Daha çok mortgage kredisi verildikçe daha çok risk alınmıştır. Kredi kuruluşları bu riskleri azaltmanın çaresini de verdikleri kredilere dayanan tahvil çıkartarak bulmuşlardır. 2006 yılının ikinci yarısından itibaren, Amerikan Merkez Bankasının enflasyonun artacağı korkusuyla faiz oranını yükseltmeye başlaması, sistem için çöküşün başlangıcı olmuştur. O dönemde ABD merkez bankası FED, kısa vadeli faiz oranlarını % 5,25'e kadar çıkarmıştır. Faizlerin yükselmesi ile birlikte konut satış fiyatları ve kira gelirleri de piyasa düzeyinin altına inmiş, bu krediyi kullanan düşük gelirli gruplar kredilerini düzenli olarak ödeyemez hale gelmiştir. Diğer taraftan, ABD konut sektöründe durgunluk yaşanmaya başlaması ve değişken faizli kredi kullananların aylık ödeme tutarlarının artması da krizin büyümesine neden olmuştur.⁸⁵

Bu sürece bağlı olarak, ABD mortgage piyasasının temel göstergeleri Tablo 2.1.'de yer almaktadır.

Tablo 2.1. ABD Mortgage Piyasası Temel Göstergeler

Yıllar	Mortgage Kredileri (milyar dolar)	Menkulleştirme Oranı (%)	Yüksek Riskli Krediler (milyar dolar)	Yüksek Riskli Kredilerin Oranı (%)	Yüksek Riskli Kredilerin Menkul Kıymetleştirme Oranı (%)
2001	2215	60.7	160	7.2	60
2002	2885	63	200	6.9	61
2003	3945	67.5	310	7.9	65.5
2004	2920	62.6	530	18.2	79.8
2005	3120	67.7	625	20.0	81.3
2006	2980	67.6	600	20.1	80.5

Kaynak: Ahmet Fazıl Özsoylu, İltar Ünlükaplan, Melek Akdoğan Gedik, **Küresel Kriz ve Türkiye**, Küresel Krizin Nedenleri, Oluşumu ve İlk Önlemler, 1.baskı, Karahan Kitabevi, Mart 2010, s.46.

Tablo 2.1.'de ABD'de mortgage piyasasının 2000'li yıllardan sonra hızla geliştiği ve uluslararası boyut kazandığı görülmektedir. Mortgage kredilerinin % 60'lık kısmından fazlası tahvilleştirilmiş, bu büyüklük içerisinde yüksek riskli kredilerin payı da 2004 yılından itibaren büyük ölçüde artmıştır. Menkul kıymetleştirme ile birlikte kredi açan banka, riski başka kurumlara ve yatırımcılara transfer edebildiğinden, kredi başvurusunda bulunanların ödeme kapasitelerine yeterince hassasiyet gösterilmemiş ve küresel bir krize zemin hazırlanmıştır.

⁸⁵ Arıkan, "a.g.e.", s.40.

2000-2006 döneminde yaratılan 7 trilyon dolarlık riskli konut ve tüketici kredilerine yatırım yapan dev yatırım bankaları büyük bir sermayeye dâhil olmuştur. Yatırım bankaları, konut sektörünün büyüdüğü ve dünyanın her yerindeki yatırımcıların hazine kağıdı kadar güvenilir olduğu düşünülen mortgage'a dayalı menkul kıymetleri aldığı dönemde rekor kârlar elde etmişlerdir. Sadece dar gelirlilerin kullandığı ve subprime olarak adlandırılan "yüksek risk ve yüksek faizli krediler"in boyutu 1.5 trilyon doları bulmuştur.⁸⁶

Konut fiyatları inişe geçince birdenbire subprime mortgage denilen bu kredi piyasası çökmüş, kredi faizlerini ödeyemeyen düşük gelirli ailelerin iflas etmelerine ve konutlarına el konmasına neden olmuştur.

Konutların ipotek edilmesi karşılığı çıkarılan menkul kıymetlerin fiyatının düşmesiyle, yatırımcılar artık az getirili ama düşük riskli kamu kâğıtlarını tercih eder hale gelmişlerdir. Asıl önemli gelişme, finansman sorununun konut piyasasından çıkıp diğer finansal piyasalara da yayılması olmuştur.⁸⁷

Finansal krizin etkilerinin artmaya başladığı yıllarda ABD'de yüksek tüketim ve düşük tasarruf oranları, Asya'da bulunan ve hızlı büyüyen ekonomilerden ABD'ye doğru akan yabancı paranın artmasına katkıda bulunmuştur. 2002-2004'ten itibaren müşterilere sağlanan düşük ABD faiz oranlarıyla birleştirilen bu birikimler, doğal olarak kredilerde önemli oranda artışa yol açmıştır. Bunun sonucu olarak finansal kurumların müşterileri kredi kartları, mortgage kredileri ve araç kredileri olarak kredilendirme sisteminde büyük bir patlamaya sebep olmuştur. Bu yeni mali yapılanma ülke dışından da yatırımcıların ABD' de yatırım yapmalarını teşvik etmiştir. Finansal kurumların sağladığı kolay krediler ülkede ciddi anlamda bir likidite sorunu oluşturmuştur. Bu sorunun diğer sektörlerle de yansımaları doğrultusunda, hem ABD'yi hem de diğer ülkelerdeki yatırımcıları etkileyecek şekilde küresel bir finansal kriz meydana gelmiştir.⁸⁸

⁸⁶ Özgür Zeybek, "Global Kriz ve Konut Sigortasına Etkileri", Sigortam.net Basın Bülteni, 11.11.2008, www.kurumsalhaberler.com/sigortamnet/.../global-kriz-ve-konut-sigortasina-etkileri, (Erişim: 25.01.2011).

⁸⁷ Nadir Eroğlu ve İlhan Eroğlu, "Küresel Kriz ve Bir Para Politikası Stratejisi Olarak Enflasyon Hedeflemesi'nin Rolü", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi**, Cilt: 47, Sayı: 545, Temmuz 2010, s.63.

⁸⁸ Kama, "a.g.e.", s.32.

Kriz ile ilgili kabul edilen iki önemli neden, kredi patlaması ve konut fiyatlarındaki şişkinliktir. 2006 yılının ortalarında yaşanan bu iki durum kredi araçlarına ve ev fiyatlarının kira gelirleri oranına da sıçramıştır. Bu durumun altında yatan ilk neden, sermaye piyasalarındaki yanlış fiyatlandırma olarak ifade edilebilir. Sermaye piyasalarında risk primlerinin düşüklüğü ve uzun dönem volatilitesi; gelecekteki volatilitenin şu andaki seviyesinin de altında olacağını algılanmasına neden olmuştur. Bu durum da düşük kredi yayılması ve riskli varlıkların fiyatlarının artmasıyla sonuçlanmıştır. Fed tarafından geçmişte yapılan hatalar ise diğer nedendir. Fed özellikle federal fonların oranlarını uzun dönemler boyunca oldukça düşük düzeyde tutmuştur.* Bu durum da hem kredi patlamasına neden olurken hem de ev fiyatlarındaki yükselişe sonuçlanmıştır.⁸⁹

2008 yılında ABD’de ortaya çıkan tüm dünyayı etkileyen bu finansal krizin nedenleri genel olarak 4 başlık altında toplanabilir:⁹⁰

- 1- Likidite bolluğu ve özensiz krediler
- 2- Menkul kıymetleştirme
- 3- Saydamlık eksikliği
- 4- Derecelendirme ve denetleyici kuruluşlar

2000 yılından 2006 yılının sonlarına kadar, finansal piyasadaki likiditenin sürekli yükselmesiyle ABD’de likiditenin bol olduğu bu dönemde menkul kıymetleştirme ile bireylere normalden fazla ve özensizce kredi verilmesi bu krizin temelinde yatan nedendir. Ayrıca, tüm dünyada, finansal araçların karmaşık yapısının anlaşılmasında önemli bir zorluk ve ciddi bir saydamlık sorunu söz konusudur. Derecelendirme kuruluşları ile ilgili en önemli problem de çıkar çatışmasıdır. Bankalarla ve diğer mali kuruluşlarla ilgili notlar veren rating kuruluşları bu firmalar tarafından finanse edilmektedir. Durum böyle olunca derecelendirme kuruluşlarının objektif değerlendirme yapma kabiliyetleri azalmaktadır.⁹¹

⁸⁹ Derya Yılmaz ve Filiz Gayğusuz, "2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri", Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf, s.4, (Erişim: 21.08.2011). (*2004 yılına kadar bu oran % 1’in altında tutulmuştur)

⁹⁰ Esfender Korkmaz ve Arzu Tay, "Küresel Kriz, Türkiye’ye Etkileri ve Çözüm Önerileri", Araştırma Yazıları, 28.11.2010, www.esfenderkorkmaz.com/.../kuresel-kriz-turkiye-ye-etkileri-ve-cozum-onerileri.html, (Erişim: 11.04.2011).

⁹¹ Doğan Alantar, "Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü, www.finanskulup.org.tr/.../maliefinans/.../Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenleri_SonuculariMFY81.pdf, s.2, (Erişim: 21.08.2011).

2.1.1. Likidite Bolluğu ve Özensiz Krediler

Kriz öncesindeki bollaşan likiditenin kârlı operasyonlara dönüştürülmesi, banka sisteminin karşılaştığı en önemli sorunlardan birisi olmuştur. Bu operasyonların başında konut kredileri gelmektedir. Bankalar herhangi bir işi, geliri veya varlığı olmayan kişilere bile kredi vermeye başlamıştır. Konut kredisinde başlayan geri ödeme problemleri sonucunda, banka portföylerindeki hacizli konut sayısı artmaya başlamış, bankaların bu konutları piyasaya arz etmesi konut fiyatlarında düşüşe yol açmıştır. Bu durumda halen kredisini ödemekte olan bazı konut kredisi kullanıcılarının ellerindeki evlerin değeri, kalan kredi ödemelerinin net bugünkü değerinin altında kalmıştır. Dolayısıyla bu kişiler de evlerinin anahtarlarını zarflara koyup bankalara göndererek kredi geri ödemelerinden vazgeçmişlerdir. Burada dikkat çeken bankalar tarafından kredi geri ödemelerinin diğer mali kuruluşlara satılması ve bu evleri teminat olarak alan sermaye piyasası araçlarının yaygınlığıdır. Bu nedenle zararlar bir mali kuruluştan diğerine sirayet ederek büyümüş ve mali sistemin temel taşları niteliğindeki kuruluşların iflasına yol açmıştır.⁹²

Küresel finansal krizin temel nedeninin, yetersiz kalan finansal düzenlemeler olduğu yönündeki görüş, ekonomi çevrelerinde kabul görmektedir. Küresel likidite bolluğu da tüketici kredilerinde genişlemeye, konut ve emtia fiyatlarında ise önemli bir yükselişe neden olmuştur. Orantısız tüketici kredisi büyümesini ve gevşek risk değerlendirme sürecini teşvik eden, bilanço dışı taahhütlerin genişlemesine göz yuman, riski yaymak amacıyla uluslararası türev piyasasının kontrolsüz büyümesine izin veren ve tüketicilerin kazandığı gelirden daha fazla harcamasını özendiren finans düzenlemeleri krize zemin hazırlamıştır. Yetersiz finansal düzenlemelerin sağladığı esneklikle, düşük faiz hadleri, hızla yükselen konut fiyatları ve konut satın almayı teşvik eden vergi politikalarından cesaret bulan konut kredisi şirketleri ön ödemesiz konut kredisi vermiştir. Bunu da yeterli kredibilitesi olmayan kişilere, konut fiyatlarının artmaya devam edeceği ve bu sebeple kredi borçlularının borçlarını finanse etmekte sıkıntı çekmeyeceği varsayımıyla yapmışlardır. Böylece, son on yılda ABD’de konut sahibi olanların sayısı sürekli olarak artmıştır.⁹³

⁹² Alantar, "a.g.m.", s.2.

⁹³ Ramazan Akbulut, "Son Yaşanan Küresel Finansal Kriz ve Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri", Harran Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, **Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, Mayıs 2010, s.51.

2.1.2. Menkul Kıymetleştirme

Menkul kıymetleştirme, likit olmayan aktiflerin ihraç edilebilecek ve sermaye piyasalarında alım satım yapılabilecek menkul kıymete dönüştürülmesidir. Bu kapsamdaki aktifler arasında ikametgah amaçlı ipotekler, otomobil kredileri, kredi kartı alacakları ve kira ödemeleri yer almaktadır. Bankaların tüketici kredileri, konut kredileri, ihracat kredileri; finansman şirketlerinin kendi mevzuatları uyarınca açmış oldukları krediler; finansal kiralamaya yetkili kuruluşların finansal kiralama sözleşmelerinden doğan alacaklar; gayrimenkul yatırım ortaklıklarının portföylerindeki gayrimenkullerin satış sözleşmelerinden kaynaklanan senetli alacakları karşılığında doğrudan ihraç edecekleri kıymetli evraktır.⁹⁴

Teorik olarak, menkul kıymetleştirme, finansal riskleri daha zayıf olan kuruluşlardan daha güçlü olanlara transfer eder. Son krizde tam tersi meydana gelmiş ve risk güçlüden nispeten zayıfa devredilmiştir. ABD'deki mortgage kredilerinin dünya için felaket olmasına yol açan asıl olay, bu kötü krediler karşılığında menkul kıymet çıkarılması olmuştur.⁹⁵

Menkul kıymetleştirme sayesinde, yatırımcılar yüksek bir getiri kazanma imkânı yakalamaktadır. Finansman giderleri azalmakta, bu durum nakit akışının daha düzenli bir şekilde girmesine neden olduğu için borçlanma maliyetlerinin azalmasını sağlamaktadır. Daha düşük sermaye ihtiyacı duyulmakta olup, firmaların sermaye yapılarını güçlendirmektedir. Firmaların kendi kendilerini finanse etmelerine imkân tanımaktadır. Kredi ve likidite gibi risklerin belli bir süre için dağıtılmasını, azalmasını sağlamakta ve şirketler için önemli bir likidite kaynağı olmaktadır. Aktif-pasif dengesizlikleri gidermekte ve düşük maliyetli fon kaynağı sağlamaktadır. Ancak bunun yanı sıra menkul kıymetleştirme; portföy kalitesini düşürme, yöntemi ve sistemi nedeniyle pahalı maliyetleri içermeye, kredi piyasasının denetim ve gözetim etkinliğini azaltma, ekonomideki kredi stoklarını aşırı yükseltme, ahlaki (moral) tehlike ve ters seçim sorununa neden olma gibi dezavantajlara da sahiptir.⁹⁶

⁹⁴ Erdem Alptekin, "Menkul Kıymetleştirme ve Küresel Finans Krizindeki Rolü", **Ar&ge Bülten**, Ekonomi-Nisan 2009, İzmir Ticaret Odası, www.izto.org.tr/NR/...95B7.../menkulkiymetlestirme_ealptekin.pdf, s.11, (Erişim: 21.08.2011).

⁹⁵ Sami Uslu, "Nedenleri ve Sonuçları Açısından Küresel Kriz", **Köprü Fikir Dergisi**, Sayı:106, 2009, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar., (Erişim: 22.08.2011).

⁹⁶ Alptekin, "a.g.m.", s.12.

Mortgage sisteminde aracı kurumların verdikleri mortgage kredilerini menkul kıymetleştirmesi (securitisation) mümkündür. Böylece, her kreditor kuruluş bir yandan, verdiği kredilerden dolayı mahrum kaldığı nakit varlığını geri almış ve bunu birincil piyasada tekrar kredi olarak tüketicilere kullanmıştır. Ayrıca, cazip oranlı komisyon geliri elde etmiştir. İşte, bu avantajlarından dolayı, aracı kurumlar menkul kıymetleştirmeye aşırı ağırlık vermiş ve kredi kalitesini tamamen göz ardı etmiştir. Menkul kıymetleştirme risklerin hatalı ölçülmesine, daha da kötüsü hiç ölçülemez hâle gelmesine yol açmıştır.

Krizin bu denli derinleşmesi ve ABD'yi aşarak küresel boyut kazanması esas itibarıyla menkul kıymetleştirme yoluyla olmuştur. Menkul kıymetleştirme ile riskin aktarımının kolaylaşması sayesinde bu durum krizin temel sebeplerinden biri olmuştur. Sonuç olarak, konut kredisi kullandıran bir banka, kredilerin geri ödemelerini menkul kıymetleştirerek bunları kısmen veya tamamen bir mortgage kuruluşuna satmakta, bu mekanizma da kriz durumunda mali sistemi son derece kırılgan hale getirmektedir. Öyle ki kredi ödemelerinde meydana gelecek bir aksama, hem krediyi kullandıran bankayı hem de menkul kıymeti satın alan mortgage kuruluşunu zarara uğratmaktadır.⁹⁷

2.1.3. Saydamlık Eksikliği

Gelişmiş ülkelerde ve özellikle ABD'de neredeyse birbirinden ayrı her fonksiyon için ayrı bir mali kurum ve mali araç oluşturulmuştur. Bu kurum ve araçlar birbiri ile irtibatlıdır. Örneğin faiz haddi türev piyasaları, forward swap işlemlerinden dalgalı swape kadar birçok finansal araç sunmaktadır. Finansal araçların bu karmaşık yapısının anlaşılmasında önemli bir güçlük söz konusudur. Sıradan yatırımcılar için her gün değişen, yenileşen ve farklılaşan finansal araçları takip etmek mümkün değildir. Hele de özellikle anlaşılmamak istendiğinde ciddi bir saydamlık sorunu ile karşılaşmaktadır. Bu krizde banka ve brokerlerin ne çeşit varlıklara sahip oldukları, bu varlıkların değerinin ne olduğu hatta bunların muhatabının kimler olduğu yeterince şeffaf olarak belirlenmemiştir. Bu sorunlar, türev diye adlandırılacak kompleks ticari sözleşmelere sahip Lehman Brothers gibi büyük firmaların iflasları sonucu ortaya çıkan riskin hesaplanması ve analiz edilmesini zorlaştırmıştır.⁹⁸

⁹⁷ Doğan Alantar, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi", **Bütçe Dünyası Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 31, 2009, s.5.

⁹⁸ Korkmaz ve Tay, "a.g.m.", (Erişim: 11.04.2011).

Mortgage piyasası, kredinin düzenlendiği birincil piyasalar ile bu kredilere dayalı menkul kıymetlerin alınıp satıldığı ikincil piyasalardan oluşmaktadır. Bu piyasanın, yatırım bankalarından serbest fonlara, bireysel yatırımcıdan kurumsal yatırımcıya kadar çok çeşitli katılımcısı bulunmaktadır. Subprime kredilerin özü gereği riskli krediler grubunda yer almasına karşın, bu riskler yokmuş gibi davranılarak bu tür kredilerin kullandırılmasıyla sistem sorun çıkarmaya başlamıştır.

Kredi veren kuruluşların kredinin kullandırılmasına ilişkin değerlendirme sürecinde hassas davranmaması sistemin temelden sarsılmasına yol açmıştır. Kredi skorlarının gerçeği yansıtmayan derecelendirme işlemi sonrasında verilmesi kredi kalitesinin bozulmasına ve kâr marjlarının azalmasına sebep olmuştur. Kredi veren kuruluşlar, karşılaştıkları riskleri bilanço dışına transfer etme konusunda abartılı davranmıştır. Kredi verenler faiz oranları hakkında bilgilendirme yaparken, kredi kullanımına ilişkin ücret ve masraflar hakkında açıklayıcı yeterli bilgilendirme yapmamıştır. Bu bağlamda, hem kredi verenler hem de kredi talebinde bulunanların, birbirlerinin geçmişlerini dikkate almaları büyük önem taşımaktadır.⁹⁹

2.1.4. Derecelendirme ve Denetleyici Kuruluşlar

Derecelendirme, menkul kıymet ihraç eden kuruluşların borç ödeme yeterliliğini tespit etme yoluyla yatırımcılara referans teşkil edecek şekilde finansal gücü ortaya koyan bir puanlama sistemidir. Bu bağlamda, güvene dayalı derecelendirme işlemlerini yatırımcılara sunan derecelendirme şirketleri; kredi riski, nakit akımı ve hukuki yükümlülük olmak üzere üç grup çerçevesinde analiz yapmaktadır. ABD’de subprime mortgage krizi ile başlayıp tüm dünyayı etkisi altına alan finansal krizin derinleşmesine neden olan baş aktörlerinden birinin, yine kredi derecelendirme kuruluşları olduğu görülmüştür. Bu son olaylardan sonra global ekonomiye zararı trilyonlarca doları bulan krizin derinleşmesinde kredi derecelendirme kuruluşlarının katkısı, kurumların güvenilirliği ve denetimi üzerine ABD ve Avrupa Birliği’nde yoğun tartışmalar başlatmıştır.¹⁰⁰

⁹⁹ Akbulut, "a.g.m.", s.53.

¹⁰⁰ Mehmet Yazıcı, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Önemi ve Denetimi", http://www.finanskulup.org.tr/Assets/maliyefinans/82/Mehmet_Yazici_Kredi_Derecelendirme_Kuruluslarinin_Onemi_ve_Denetimi.pdf, s.7, (Erişim: 22.08.2011).

Kişi ve kurumların kredibilitesinin tespitine yönelik çalışmalar yanında, türev ürünlerin gelişmesi ile birlikte bu ürünlerin derecelendirilmesi ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. Bu ürünler nedeniyle artan iş hacimlerine bağlı olarak derecelendirme kuruluşlarının gelirleri hızlı bir şekilde artış göstermiştir. Ancak artan iş hacimleri ile birlikte bu alandaki düzenlemelerin yetersiz kalması, derecelendirme kuruluşlarının tarafsızlıklarını kayb ettikleri yönünde eleştirilere uğramalarına neden olmuştur. Finansal sistem içinde varlığını sürdüren kredi derecelendirme kuruluşlarının faaliyetlerinin denetlenmesi ve düzenlemesine yönelik yapılan çalışmalar son krizle birlikte hem ABD hem de Avrupa Birliği'nde hız kazanmıştır.¹⁰¹

Düzenleyici denetleyici kurumların ve derecelendirme kuruluşlarının piyasa yapıcılarını bilgilendirmede yaşadığı noksanlık hatalı algılamalara neden olmuştur. Bu da sonuç olarak, hisse senetlerinin aşırı değerlendirilmesine ve bunların büyük oranda kaldırılma riskine yol açmış ve sermaye piyasalarının içsel dinamikleri krizi derinleştirmiştir. Quantum Fonunun kurucusu George Soros bu konuyu şöyle izah etmektedir: "Hatalı algılamalar piyasanın kendisiyle beslenmesine sebep olur. Kendi kendisiyle beslenmek yatırımcıların kör bir çılgınlığa veya sürü mantalitesine kapılmalarını ifade etmenin başka bir yoludur. Kendi çılgınlığı ile beslenen piyasalar her zaman aşırı tepki verirler, her zaman uçlara giderler ve nihayet patlama/çöküş sekansını yaratırlar."¹⁰²

Derecelendirme yapan kuruluşlar, finansal ürünlerle ilgili arz eden ve satın alan oyuncular kadar bilgi sahibi değildir. Bir diğer nokta da, likidite ve rating değiştirme riskinin bir kenara bırakılıp, sadece temerrüt riskinin değerlendirilmeye alınmasıdır. Derecelendirme kuruluşları bu dar kapsamı fark etmemektedir.¹⁰³

¹⁰¹ Mehmet Yazıcı, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Krize Etkisi", 08.02.2010, www.disbanklilar.org/infusions/koseyazilari/yazi.php?id=17, (Erişim: 22.08.2011).

¹⁰² Alantar, "a.g.m.", 2009, s.5.

¹⁰³ Tamer Evliyaoğlu, **2008 Krizi Sonrası Yeniden Yapılan Dünya Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.37.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının yatırımcılara açıkladığı modellerin doğruluğu ve ihtiyaca uygunluğu, kullanılan modellere ilişkin varsayımların belirtilmemesi, bankalardan kredilerin dönüşüne ilişkin alınan bilgilerin açıklanmaması, stres testlerine ilişkin ek bilgiler verilmemesi gibi sebeplerden ötürü yatırımcı tarafından tam olarak anlaşılammaktadır. Söz konusu bilgilerin sunulması halinde bile modeller birçok yatırımcı için anlamsızdır. Dolayısıyla derecelendirme modelleri bağımsız bir gözden geçirme ve dış değerlendirmeye tabi tutulmalıdır.¹⁰⁴

2.2. DÜNYA'DA KRİZ SÜRECİNİN ETKİLERİ

Dünya 2007'den bu yana Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkan ve hızla yayılan ekonomik krizin etkisi altındadır. Günümüzde, küreselleşmeye bağlı olarak ülkeler arasındaki sınırların kalkmasıyla birlikte, herhangi bir ülkede ortaya çıkan ekonomik kriz kolaylıkla diğer ülkeleri de etkileyebilmektedir. Ülke ekonomilerini bu yolla olumsuz etkileyen küresel krizler, ülkelerin ulaşmak istediği makroekonomik hedefleri gerçekleştirmesini de zorlaştırmaktadır.¹⁰⁵

ABD'de son yıllardaki özellikle de 2007 Ağustos sonrası olan gelişmelere bakıldığında, başlangıçta ortaya çıkan finansal krizin daha sonra hane halkı ve girişimcilerin güvenini etkileyen reel bir krize dönüştüğü görülmektedir. 2008 Mart ayında 97,9 olan güven endeksi; Nisan, Mayıs, Haziran aylarında sırasıyla 98,1-98,4-98,6 olarak sürmüştü, Ağustos ayından itibaren azalmaya başlamış ve Lehman Brothers'ın iflasıyla güven endeksindeki düşüş hızlanmıştır. Güven endeksi Ağustos 2008'de 97,9, Eylül'de 95,9 ve Ekim'de 93,9 olarak gerçekleşmiştir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Faruk Demir ve diğerleri., "ABD Mortgage Krizi", Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu-BDDK, Çalışma Tebliği , Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Sayı: 3, Ağustos 2008, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Calisma_Raporlari/5176ABDMORTGAGE05082008x.pdf, s.57, (Erişim: 24.08.2011).

¹⁰⁵ Ayda Gök ve diğerleri, "2008 Yılında Meydana Gelen Ekonomik Krizin Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye'nin Diğer Akdeniz Çanağı Ülkelerine Göre Durumu", **I. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi**, İnönü Üniversitesi, Malatya, 15-16 Nisan 2010, s.1044.

¹⁰⁶ Zeynep Bacni, **Global Mali Kriz Sürecinde Kriz Yönetimi ve Yeniden Yapılandırmalar**, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.27.

Bu bağlamda, küresel finansal piyasalarda artan belirsizlik ve risk, beklentilerin olumsuzlaşması ile öncelikle küresel spekülasyonlarla beslenen güven bunalımı, iktisadi birimlerin riski göze alma isteklerini azaltmış, küresel likidite sıkışıklığına yol açmıştır. Likidite sıkışıklığı durumunda kaçınılmaz olarak sorunlu hâle gelen finansal piyasaların sorunu, özellikle 2009 yılının ilk çeyreğiyle birlikte reel sektörü de etkilemiştir. Bu durumdan etkilenen reel sektör, ödeyemediği krediler dolayısıyla finansal sektörü tekrar olumsuz etkilemiş, böylece kısır bir döngü başlamıştır. Reel sektör, bir yandan küresel kredi koşullarındaki bozulma, diğer yandan küresel talepteki daralma nedeniyle büyük zarara uğramıştır. Talebin daralmasıyla beraber üretim azaltmış, bu süreç işsizlik artışını da beraberinde getirmiştir.¹⁰⁷

Özellikle İspanya, Portekiz, İtalya ve Yunanistan gibi ülkelerde küresel kriz ile beraber işsizlik oranları ciddi boyutlara ulaşmıştır. Elbette, işsizliğin nasıl ölçüldüğü, gizli işsizliğin çok daha yüksek bir rakam olduğu iktisatçıların şiddetle tartıştığı konulardır.

Bunun yanı sıra, krizin yıkıcı sonuçları işçi sınıfının öfkesini de tetiklemiştir. Avrupa işçi sınıfına yönelik sosyal yıkım programı başta Yunanistan, Fransa, İtalya, Portekiz, İspanya işçi sınıfının ayağa kalkmasına yol açmıştır. Genel grevler, büyük kitle gösterileri, sokak savaşları, işgaller ve direnişlerle kıta Avrupası sarsılmıştır. Hükümetin kamu borçlarını ve bütçe açığını düşürmek için "kemer sıkma politikasına" başvurması, Yunan halkını isyanın eşiğine getirmiştir. Portekiz işçi sınıfı ise, finans kapitalin kolektif saldırısına karşı 23 yıl sonra yeniden harekete geçmiş, son derece geniş katılımlı bir genel grev gerçekleşmiştir.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Müslüme Narin ve Aslı Özer, "Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi", **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I**, Malatya, 15-16 Nisan 2010, web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/64.pdf, s.1105, (Erişim: 30.04.2011).

¹⁰⁸ Volkan Yaraşır, "Mali Kriz Senkronizasyonu Portekiz'i Vurdu", AB'nin Zayıf Halkaları Kırılıyor, 11.05.2011, www.atik-online.net/.../mali-kriz-senkronizasyonu-portekiz'i-de-vurdu/, (Erişim: 08.06.2011), s.1.

Avrupa'da borç sorunuyla baş etmeye çalışan Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İspanya, İtalya ve İzlanda ciddi borç yüküyle karşı karşıya kalmıştır. Yunanistan, borç krizinden kurtulmak için AB-IMF'nin 45 milyar avroluk yardım paketini kabul ederken, borç yükü nedeniyle Avro Bölgesi'nde bu ülkeden sonraki zayıf halka olarak görülen Portekiz'in 2009 yılı son çeyrek itibariyle 548,4 milyar dolar borcu bulunmaktadır. Dünya Bankası'nın son çeyrek toplam dış borç verilerine göre, bu ülkeler içerisinde 2 trilyon 595 milyar dolarla İtalya en fazla borç yüküne sahipken, bu ülkeyi 2 trilyon 546 milyar dolarla İspanya ve 2 trilyon 321 milyar dolarla İrlanda takip etmektedir. Yunanistan'ın 581,6 milyar dolar, Portekiz'in 548,4 milyar dolar borcu bulunmaktadır.¹⁰⁹

Son 30 yılın kriziyle karşı karşıya kalan Yunanistan'ın 2009 yılı bütçe açığı gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYH) % 13,6'sına (32,3 milyar avro) ulaşmıştır. 2009 yılı İtalya'nın bütçe açığı GSYH'nin % 5,3'üne (80,8 milyar avro) çıkarken, İspanya'nın bütçe açığı ise, 2009 GSYH'nin % 11,2'si (117,6 milyar avro) olmuştur. Bu arada Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'nün (OECD) Şubat 2010 verilerine göre, bu ülkeler arasında işsizlik oranında İspanya % 19 ile başı çekmektedir. Bu ülkeyi, % 13,2 ile İrlanda ve % 10,3 ile Portekiz izlemektedir. Şubat 2010'da İtalya'da işsizlik oranı ise % 8,5 seviyesinde olmuştur. Yunanistan'da işsizlik oranı Aralık 2010'da % 10,2 ve İzlanda da ise 2009 yılı son çeyrek itibariyle % 7,8 oranlarında gerçekleşmiştir.¹¹⁰

Bu süreçte, ülkeler finansal krizi yatıştırmak için çeşitli kurtarma paketleri oluşturmuştur. (Almanya 400 milyar Avro, Fransa 320 milyar Avro, İspanya 100 milyar Avro ve İtalya 203 milyar Avro). Ukrayna, Macaristan ve İzlanda IMF ile sırasıyla 16,4 milyar, 12,3 milyar ve 2,1 milyar ABD Doları değerinde stand-by anlaşmaları imzalamış, İspanya hükümeti İspanya bankalarına ait aktifleri satın almak için 40 ila 68 milyar dolar tutarında acil fon oluşturmuştur. İngiltere Hükümeti ise, ülkenin zor durumdaki bankalarına kısa vade likidite sağlamak için 87.2 milyar dolar tutarında acil fon desteği açıklamıştır. Krizin başlangıcı olan Ağustos 2007'den 2010 senesine kadar, (FED) faiz oranlarını 425 baz puan, Avrupa Merkez Bankası (ECB) 75 baz puan, Japonya Merkez Bankası (BOJ) 20 baz puan, İngiltere Merkez Bankası (BOE) ise 275 baz puan indirmiştir.¹¹¹

¹⁰⁹ "EntellektuelForum, Euro(pa) Batıyor!", 16.01.2010, entellektuel.s4.bizhat.com, s.3, (Erişim: 08.06.2011).

¹¹⁰ entellektuel.s4.bizhat.com, s.3, (Erişim: 08.06.2011).

¹¹¹ Bacni, "a.g.e.", s.36.

Birleşmiş Milletler'in "yüzyılın krizi", Uluslararası Para Fonu'nun ise, "dünya ekonomisinin 1930'larda bu yana karşılaştığı en tehlikeli finansal şok" olarak nitelendirdiği küresel kriz, dünya gündeminin en önemli konusu olmuştur. 2008 yılı başında petrol ve altın fiyatları yükselmiş, borsa düşmüş, mortgage kredileri geri dönmeye başlamış ve işsizlik oranı yükselmiştir. İngiltere'de halkın önemli bir bölümü yoksullaşmış, bankalar ise batmıştır. Belçika'da enerji ve gıda fiyatları yükselmiş, Almanya'da yoksulluk 4'te 1 oranında artmış, İtalya'da sosyal güvenlik, gelir adaletsizliği ve fiyat düzeyi yükselmiştir. Türkiye'de krizin etkisi ise üretim ve talebin düşmesi, iş yerlerinin kapanışları, işsizlik, büyümenin azalması, devlet ve reel sektör borçlarının artışı ile kendini göstermiştir.¹¹²

2.3. TÜRKİYE'DE KRİZ SÜRECİ ve ETKİLERİ

2007 yılında, ekonomide sağlanan güven ve istikrarı arttırarak ekonomik büyüme sürecini devam ettirmek, istihdamı arttırmak, enflasyonu düşürmek, sürdürülebilir ve sağlam kaynaklarla finanse edilebilir bir cari açık seviyesine ulaşmak temel makro ekonomik hedefler olarak belirlenmiştir. Yıl içinde ekonomi politikaları bu temel hedefler çerçevesinde yürütülmüş, ancak yurt içinde ve yurt dışında yaşanan gelişmelerin etkisi ile büyüme oranı 2002 yılından beri ilk kez hedeflenen değerin altında kalmıştır. Enflasyon ise, ikinci kez hedeflenen değerin iki katını aşmıştır. Merkezi yönetim bütçesi ve cari işlemler açığında önemli boyutta bozulma yaşanmıştır.¹¹³

2008 Finansal Kriz gelişmiş ülkelerde başlamış olup, Kasım 2008 ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkeleri de etkisi altına almıştır. Birçok gelişmekte olan ülke borsalarında ciddi değer kayıpları olmuş, ülke paraları değer yitirmiş, ülke tahvilleri ve ticari bonolarda risk primleri artmış, aynı zamanda bu ülkelere olan yabancı sermaye akımları ve banka borçlanmaları büyük oranda düşmüştür. Global finansal krizin etkisiyle, dünya genelinde üretim ve talepteki ani düşüş ve temel mal fiyatlarındaki hızlı gerileme, yurt içinde de enflasyon ve enflasyon beklentilerinde düşüşü beraberinde getirmiştir.¹¹⁴

¹¹² Tamer Uysal, "Kapitalizm, Kriz ve Sadaka Kültürünün Temelleri", 08.02.2009., www.supermeydan.net/forum/forum539/thread43429.html, s.3, (Erişim: 07.06.2011).

¹¹³ Yavuz Metinsoy, **Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri**, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010, s.58.

¹¹⁴ Yaprak Sevil Coşkun ve Zeynep Balatan, "Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkileri ve Türk Bankacılık Sisteminin Veri Zarflama Analizi ile Bilançoya Dayalı Mali Etkinlik Analizi", **12.İktisat Öğrencileri Kongresi**, İzmir, 7-8 Mayıs 2009, s.16.

Küresel krizin ortaya çıkardığı olumsuz hava piyasalarda güven eksikliğine ve tüketim kararlarının ertelenmesine sebep olmuştur. Krizin Türkiye üzerindeki bu olumsuz etkisi reel sektörü ve yatırımları etkisi altına alarak Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) büyüme hızını 2008 yılının ikinci çeyreğinden itibaren düşüşe geçirmiştir.¹¹⁵

TÜİK'in üretim yöntemiyle hesaplanan gayri safi yurtiçi hasıla sonuçlarına göre, kesintisiz 27 çeyrek büyümenin ardından 2008'in son çeyreğinde küresel krizin etkisiyle ekşiye geçen Türkiye ekonomisi, 2009'un birinci çeyreğinde ise % 14,5'lik rekor bir oranda daralmıştır.

Gelişmiş ülkelerin finansal piyasalarında başlayarak tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişleyen küresel krizin, 2009 yılının ilk çeyreğinde reel ekonomi üzerindeki etkilerinin derinleştiği, ikinci çeyreğinde de bu etkisini sürdürdüğü görülmektedir. Bu süreçte, gelişmiş ülkelerde alınan bütün ekonomik tedbirler küresel bazda bir iyileşmenin gerçekleşebilmesi için yeterli başarıyı sağlayamamıştır. Özellikle 2009 yılının ilk çeyreğinde, krizin olumsuz etkileri gelişmekte olan ülkelerde daha belirgin bir şekilde hissedilmeye başlanmıştır.¹¹⁶

Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi'ne bu olumsuz etkileri 3 kanaldan gerçekleşmiştir:¹¹⁷

Dış Ticaret Kanalı: Daralan dış talep ve buna bağlı üretim ve istihdam kayıpları,

Kredi Kanalı: Küresel finans sistemindeki problem ve kaynak darlığı,

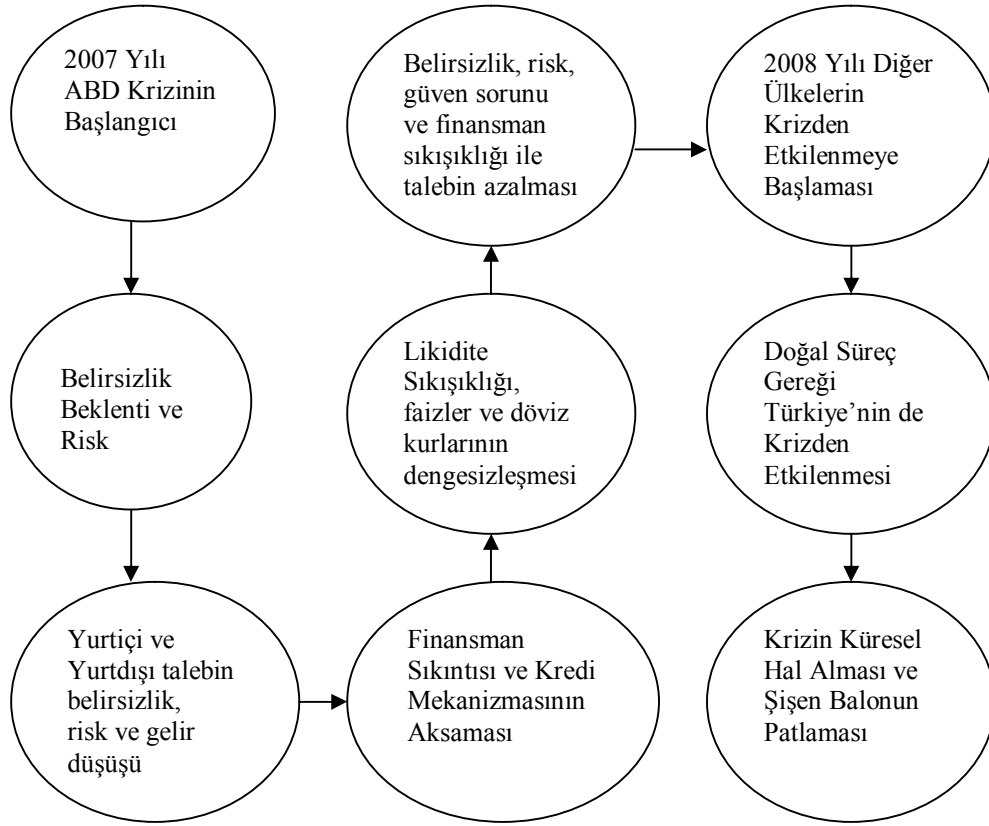
Beklenti Kanalı: İleriye dönük belirsizlikler nedeniyle daralan iç taleptir.

¹¹⁵ Metin Berber, Ezgi Baday Yıldız, Dilek Tandoğan, "Küresel Ekonomik Krizin Bölgesel Karakteristiği: Türkiye Deneyimi", Karadeniz Teknik Üniversitesi, [www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/etki\(1\).doc.](http://www.metinberber.com/kullanici_dosyaları/file/etki(1).doc.), s.3, (Erişim: 25.08.2011).

¹¹⁶ Serdar Öztürk ve Bekir Gövedere, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi, **İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt: 15, Sayı: 1, 2010, s.394.

¹¹⁷ Erhan Usta, "Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Orta Vadeli Perspektifi", İstanbul Üniversitesi, **II. Çalışma Ekonomisi ve Yönetim Kongresi**, 19.03.2010, www.dpt.gov.tr/.../Istanbul_UniversitesiII_CalIsma_ve_Yonetim_Kongresi.pdf, s.8, (Erişim: 22.08.2011).

Küresel krizden Türkiye'nin etkilenme süreci, Şekil 2.1'de izlenerek açıklanabilir.

Şekil 2.1: Krizin Türkiye Ekonomisine Giriş Süreci

Kaynak: Müslüme Narin ve Aslı Özer, "Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi", **Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I**, Malatya, 15-16 Nisan 2010, web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/64.pdf, s.1105, (Erişim: 30.04.2011).

Şekil 2.1.'deki sürece göre, küresel finansal piyasalarında artan belirsizlik ve risk, iktisadi birimlerin riski göze alma isteklerini azaltarak, küresel likidite sıkışıklığına yol açmıştır. Likidite sıkışıklığı durumunda kaçınılmaz olarak sıkıntı yaşayan finansal piyasaların sorunu, reel sektörü de etkilemiştir. Talebin daralması, üretimi azaltmış; bu süreç, işsizlik artışını da beraberinde getirmiştir. Bu durumdan etkilenen reel sektör, ödeyemediği krediler dolayısıyla finansal sektörü tekrar olumsuz etkilemiş, böylece bir kısır döngü başlamıştır.

Bu süreçte Türkiye Ekonomisi'nin temel değişkenlerindeki durum Tablo 2.2.'de yer almaktadır.

Tablo 2.2. 2008 Küresel Kriz Döneminde Türkiye Ekonomisi

Yıllar	GSYİH Büyüme Oranı	Dış Ticaret Dengesi (Milyon USD)	Enflasyon Oranı (TÜFE)	İşsizlik Oranı (Yıl Ort.)	Bütçe Dengesi (Milyon TL)	Faiz Dışı Bütçe Dengesi (Milyon TL)
2005	8,4	-43,298	7,7	10,6	-8,117	37,563
2006	6,9	-54,041	9,7	10,2	-4,643	41,320
2007	4,7	-62,791	8,4	10,3	-13,708	35,045
2008	0,7	-69,936	10,1	11,0	-17,432	33,229
2009	-4,7	-38,797	6,5	14,0	-52,215	986
2010	8,9	-71,661	6,4	11,9	40,081	8,217

Kaynak: Osman Nuri Aras, "Son Ekonomik Krizin Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesine Etkisi", **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, s.100. (Ayrıntı için bkz. TÜİK ve Maliye Bakanlığı)

Tablo 2.2.’de görüldüğü üzere, küresel kriz sürecinde özellikle işsizlik oranı ve bütçe açığında önemli ölçüde artışlar yaşanırken, krizin etkisiyle enflasyon oranı ve GSYİH büyüme oranında meydana gelen azalmalar dikkat çekmektedir.

Krizin dünya ekonomilerine en derin ve yaralayıcı etkisi durgunluk, işsizlik artışı ve bütçe açıklarının giderek artması olmuştur. Krizden çıkış reçeteleri olarak ülkeler birbiri ardına iç talebi canlandırıcı, kamu harcamalarını arttırıcı önlem paketlerini açıklamıştır.¹¹⁸

Krizin reel sektör ile sınırlı kalmasında özellikle 2001 Krizi sonrası "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" adı altında, başta mali sektörün yeniden yapılandırılması, devlette şeffaflığın arttırılması, kamu finansmanının güçlendirilmesi olmak üzere genelde ekonominin yeniden yapılanması ve istikrarını kalıcı kılma amacıyla yapılan reformlar ve uygulamaya konulan düzenlemelerin büyük etkisi olmuştur. Türkiye’de türev ürünlerin fazla olmaması, bankacılık sektöründe düzenlemelerin yapılmış olması ve mevduat bankalarının kontrolü küresel krizin etkisini azaltmıştır.¹¹⁹

¹¹⁸ Orkun Özbek, "Küresel Krizin Dünya Ekonomisine Etkileri ve Geleceği", **Ar&Ge Bülten**, Ekonomi, Aralık 2009, s.4.

¹¹⁹ Aras, "a.g.m.", s.100.

Küresel krizin etkileri Türkiye'ye geç girmiş, ancak kriz sert bir şekilde kendisini hissettirmiştir. 2008 yılı sonu ve 2009 başında istihdam kayıpları büyük oranda gerçekleşmiş, özellikle de gençler arasında işsizlik sıçramıştır. İyi olan ise, genel işgücüne katılım ve istihdam göstergelerinde gözlenen iyileşme durumu olmuştur. İşsizlik ve tarım dışı işsizlik oranları 2009'da kötüye gitmiş, 2010'da ise düzelme eğilimine girmiştir. Aynı zamanda, mesleksiz gruptaki ücretlerde gözlenen reel azalma durumu, Türkiye'nin beşeri sermayesini iyi biçimde kullanamamış olduğunun bir göstergesidir. Yani, Türkiye, nüfusunun büyük bir bölümünü günümüzün nitelik ihtiyaçlarına uygun olarak donatamamıştır.¹²⁰

2008 Küresel Krizi, hem talep hem de maliyet boyutlu aşağı yönlü baskı sonucu bütün dünyada olduğu gibi ülkemizde de enflasyon oranını hızla azaltıcı etkide bulunmuştur. Enflasyonda yaşanan sert düşüşte iç ve dış talep şartlarındaki hızlı daralmanın yanı sıra emtia fiyatlarındaki gerilemeler ve mali önlemler çerçevesinde yapılan vergi oranlarındaki geçici indirimlerin etkisi olmuştur. TCMB toplam talep koşullarının zayıf seyrini, kredi koşullarında süregelen sıkılığı ve enflasyon görünümündeki iyileşmeyi dikkate alarak, Kasım 2008'den itibaren faiz indirimlerine başlamıştır.¹²¹

19 Kasım 2008 Faiz Kararı ile TCMB, petrol ve diğer emtia fiyatlarında gözlenen sert düşüşlerin enflasyonu olumlu etkileyeceğini, bu çerçevede enflasyondaki düşüşün önceki tahminlere göre daha hızlı olacağını öngörerek borçlanma faizlerinin 50 baz puan indirilmesine karar vermiştir. Buna ek olarak, kısa vadeli faizlerde oluşabilecek potansiyel oynaklığı azaltmak amacıyla borç alma ve borç verme faizleri arasındaki fark 50 baz puan daha daraltılmıştır. 18 Aralık 2008'de, kısa vadeli faizlerin 125 baz puan indirilmesine karar vermiştir.¹²²

¹²⁰ Hakan Ercan, Erol Taymaz, Erinç Yeldan, **Kriz ve Türkiye: Kriz Tedbirlerinin Etki Değerlendirmesi**, ILO-Uluslararası Çalışma Örgütü, 1.baskı, Ankara, 2010, s.98.

¹²¹ Aras, "a.g.m.", s.97.

¹²² İbrahim Turhan, "Küresel Kriz ve Yükselen Piyasa Ekonomileri", TCMB, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, 19.12.2008, www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Turhan_kureselkriz.pdf, s.29, (Erişim: 30.04.2011).

Ekonomideki bir başka iyileşme alanı da kamu maliyesidir. Küresel krizle beraber birçok ülkede bütçe dengesi bozulurken, Türkiye’de bozulma nispeten sınırlı kalmıştır. 2009 yılında faiz dışı harcamalar beklenenin üstünde artarken, ekonomideki gerileme vergi gelirlerinin düşmesine yol açmış ve bütçe açığı GSMH’nın % 5,5’ini bulmuştur. 2009 yılı Kasım ve Aralık aylarında iç talepteki toparlanmayla birlikte bütçe gelirleri artmaya başlamış ve bu eğilim 2010 yılı ilk çeyreğinde de devam etmiştir. 2010 yılı başlangıcından itibaren harcamaların da yavaşlaması, bütçe açığını yeniden azaltmaya başlamıştır. Yunanistan, İspanya, Portekiz gibi bazı Avrupa ülkelerinin bugün çok ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmasına neden olan bütçe açıklarındaki yükseklik ve aşırı kamu borçluluğu karşısında Türkiye daha olumlu bir tablo çizmektedir. Türkiye’nin bu dönemde bütçe disiplini sıkılaştırması, uluslararası piyasalara verilecek en iyi mesaj olacaktır.¹²³

Tüm dünyada global krizin yarattığı olumsuzluklara karşı, finansal-reel sektörler, istihdama yönelik ve ülkelerin ekonomilerine özel farklı önlemler alınmıştır. Finansal sektöre yönelik, likidite ve garanti sağlama uygulamaları, hazine destekleri göze çarpmaktadır. Reel sektöre yönelik olarak vergi indirim ve kolaylıkları, doğrudan harcamaları artırıcı önlemler, istihdama yönelik ise, hane halkı alım gücüne ve işgücünün eğitime yönelik destekler, işgücü maliyetini azaltacak çeşitli önlemler karşımıza çıkmaktadır.¹²⁴

Tüm dünyayı etkisi altına alan bu kriz karşısında, G-20 ülkelerinde bugüne kadar benimsenen mali teşvik paketlerine bakıldığında büyük bir bölüm, özellikle artan altyapı yatırımları başta olmak üzere harcama önlemlerinden oluşmaktadır. Önlemlerin niteliğine bakıldığında da geçici, sürekli ve otomatik denkleştirici nitelikte önlemlerin olduğu görülmektedir. AB’ye bakıldığında ise, konjonktürel koşulların dikkate alındığı gözlenmektedir. Açıklanan ekonomik paketlerde, sürekli/geçici vergi indirimleri ve transferleri, kamu yatırımları, işgücü piyasası önlemleri ve sektöre özel önlemler önemli pay almaktadır. Türkiye’de de krizin etkilerini hafifletmeye yönelik gerek para politikası gerekse maliye politikası önlemleri devreye girmiştir. Getirilen yeni teşvik sistemi ile büyük proje yatırımları, bölgesel ve sektörel teşvik ile genel teşvik önlemleri uygulamaya konmuştur.¹²⁵

¹²³ Zafer Ali Yavan, "Toparlanma Beklenenden Hızlı", **Tüsiad Görüş Dergisi**, Konjonktür Değerlendirme, Sayı: 62, Haziran 2010, www.tusiad.org/_rsc/shared/file/TUSIADGorus-no62.pdf, s.4, (Erişim: 28.04.2011).

¹²⁴ Usta, "a.g.m.", s.6.

¹²⁵ Hülya Soylu, "Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye", **Maliye Dergisi**, Sayı: 157, Temmuz-Aralık 2009, s.265.

3. EKONOMİK KRİZLERİN İSTİHDAMA ETKİSİ

Ekonomik krizler sonucu, ekonomide ortaya çıkan daralma nedeniyle olumsuz etkilenen alanlardan biri de şüphesiz istihdamdır. Çok yönlü etkileri olan işsizlik sorunu, yaşanan krizlerin etkisini iyice arttırdığından dolayı, kriz sonrası normal duruma dönüşü de geciktirmekte, beraberinde başka sorunlara da yol açmaktadır. Kriz dışında da kayıt dışı ekonominin zaten çok yüksek olduğu düşünüldüğünde, kriz işsizliğe yol açtığı gibi kayıt dışı çalışanların sayısını da arttırmaktadır. İşsiz kalan insanlar, çaresizlikten kayıt dışı alanlara yönelmekte, düşük ücretlere razı olmakta, sendikalı çalışanların sayısı azalmakta, istihdamda standart dışı çalışma biçimleri daha fazla ön plana çıkmaktadır.¹²⁶

Dünyada işsiz sayısının ve işsizlik oranlarının yaşanan krizler sonucu daha fazla arttığı Tablo 2.3.'de açıkça görülmektedir.

Tablo 2.3. Dünya ve Gelişmiş Ülkelerde İşsizlik Oranları ve İşsiz Sayısının Gelişimi (% ve Milyon)

Yıllar	2000	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dünya İşsiz Sayısı	173,2	191,0	191,1	184,8	177,7	184,9	221,2
Dünya İşsizlik Oranı	6,2	6,4	6,3	6,0	5,7	5,8	6,9
Gelişmiş Ülke İşsiz Oranı	6,7	7,2	6,9	6,3	5,7	6,0	8,5

Kaynak: Adem Üzümcü, Mehmet Dikkaya, Deniz Özyakışır, "Küresel Kriz, Küresel Yoksulluk ve İşsizlik Sorunu: Sistem İçi Restorasyon Yeterli mi?", **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar**, Cilt: 47, Sayı: 545, Temmuz 2010, s.12.

Tablo 2.3.'de yer alan Uluslararası İşgücü Organizasyonu (ILO) 2010 verilerine göre, 2000-2009 yılları arasında dünya işsizlik oranları % 5,7 ile % 6,3 arasında seyretmiştir. 2000-2004 döneminde işsizlik sayısı görece artış gösterirken, 2005-2007 yılları arasında işsiz sayısında bir azalma yaşanmış, ancak küresel krizin etkilerinin yaşandığı 2008-2009 yıllarında işsizlik oranı ve işsiz sayısı hızla artmıştır.

¹²⁶ Şenol Yaprak, "Ekonomik Krizlerin İstihdama Yansıması", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2009, s.41.

2000 yılı ve sonrasındaki ulusal ve uluslararası veriler işsizlik ve istihdam sorununun sadece ekonomik büyüme ile aşılamayacağını da ortaya çıkarmıştır. 2000-2009 yılları arasında dünyada ve gelişmiş ülkelerdeki yıllık büyüme oranları 2001 Krizi ve 2008 Küresel krizin etkisiyle düşüş göstermiştir.

Tablo 2.4. Dünya ve Gelişmiş Ülkelerde Yıllık Büyüme Oranı (2000-2009) (%)

Yıllar	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Dünya	4.7	2.3	3.0	3.6	4.9	4.5	5.1	5.2	3.0	-0.8
Gelişmiş Ekonomiler ve AB	3.6	0.8	1.7	1.9	3.1	2.6	2.9	2.6	0.6	-3.5

Kaynak: ILO, Global Employment Trends, ILO Publishing, Geneva, January 2004, p.3: ILO, Global Employment Trends , International Labour Organization Geneva, January 2009, p.27: ILO, Global Employment Trends , International Labour Organization Geneva, January 2010, p.45.

Dünyada büyüme oranı 2001 yılında % 2.3, 2009 yılında % -0.8 oranında gerçekleştiği Tablo 2.4.'de görülmektedir. Gelişmiş ekonomiler ve AB'de ise büyüme oranı 2001 yılında % 0.8'e, 2009 yılında % -3.5 oranına düşmüştür.

İstihdam kaybı, kriz döneminde genelde oran olarak üretim kaybının gerisinde kalmakla birlikte, ekonomiler durgunluktan çıktıktan sonra istihdam üretime göre daha geç toparlanmaktadır. ILO tahminlerine göre, son global krizde kaybolan iş sayısı 20 milyon iken, bunun 10 milyonu yüksek gelir grubundaki ülkelerde, 10 milyonu da orta ve düşük gelirli ülkelerde gerçekleşmiştir. Yine ILO kaynaklarına göre, istihdam alanında toparlanma yüksek gelirli ülkelerde daha uzun zaman alacaktır. Orta ve düşük gelirli ülkeler bu bakımdan biraz daha şanslı görülmektedir. Birçok ülkede işçi çıkarmalarını önlemek için, tam zamanlı işlerin bir kısmı yarı zamanlı işe dönüştürülmüş, aynı amaçla bazı işletmelerde çalışma saatleri kısıtlanmıştır. İşlerin normale dönmesi bu bakımdan da zaman alacaktır. Ekonomik krizle istihdam arasındaki etkileşim karmaşık olduğu kadar, zaman alıcı bir nitelik taşımaktadır.¹²⁷

¹²⁷ Baran Tuncer, "Ekonomik Kriz ve İstihdam", 11.04.2010, www.radikal.com.tr/Default.aspx?...BARAN%20TUNCER., (Erişim: 18.08.2011).

Aynı zamanda, son on yılda hızlanan globalleşme beklentilerin tersine, küresel ekonomide yüksek istihdam ve çıktı artışı sağlayamamıştır. 1990'lardan bu yana, dünya ölçeğinde finansal krizlerin şiddeti artmış ve yaygınlaşmıştır. Artan finansal ve ekonomik krizler istihdamın korumasızlığını arttırmış, işsizlikte artışlar meydana getirmiştir. Finansal serbestleşme süreci ile Türkiye ekonomisinin krize girme sıklığı artmıştır. İşgücüne katılım oranlarındaki düşme ve tarım istihdamı ile perdelenen işsizliğin; geçim sorunlarının işgücüne katılma yönündeki etkisi ve tarım istihdamındaki azalmanın kentlere yansımaları sonucu 2000'den sonra işsizlik sorunu Türkiye genelinde artma eğilimine girmiştir.¹²⁸

2001 Krizi sonrası dönemde, 1994 Krizi'ne göre ekonomik büyüme daha az istihdam yaratmıştır. 1994 Krizi esnasında istihdam edilen kişi sayısı önemli ölçüde artmış, bu artış iki yıl daha devam etmiştir. Oysa 2001 Krizi'nde istihdam edilen kişi sayısı azalırken, bu gerileme 2004 yılına kadar sürmüştür. Dolayısıyla 2001 Krizi'nin istihdama etkileri 1994'ten çok daha derin ve kalıcı olmuştur. Kriz sonrası büyüme döneminde işsizliği azaltacak kadar istihdam yaratılamamış, büyüme verimlilik artışı ve düşen reel ücretler ile finanse edilmiştir.¹²⁹

Ayrıca, sahip olduğu genç nüfus yapısı ile diğer ülkelerle kıyaslandığında, demografik yapısını fırsata dönüştüremediğinden dolayı, kronikleşmiş bir işsiz kitesine sahip olan Türkiye'de, yaşanan finansal krizler sonucu istihdam yapısı iyice kötüleşmektedir.¹³⁰

Türkiye'de kriz dönemlerinde tarımsal istihdam artmakta, tarım dışı istihdam ise hızla daralmaktadır. Kriz dönemlerinde tarımsal istihdamdaki artış, işsiz kalan ve kentlerde yaşayan nüfusun bir kısmının memleketine dönüp, tarımsal faaliyetlere devam ettiği varsayımıyla açıklanabilir. Yeniden büyümeye geçildiği dönemlerde ise, tarım dışı istihdam artmaya başlarken, tarımsal istihdam azalmaktadır. Kısaca bu dönemde Türkiye'de sorun, istihdamın işsizliği azaltacak ve tarım sektöründen ayrılanlara yeteri kadar iş yaratacak kadar artmaması durumudur.¹³¹

¹²⁸ Şerife Özsuca, "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:58, Sayı:2, Nisan-Haziran 2003, s.142.

¹²⁹ Halil Bader Arslan, "Kriz-Büyüme-İstihdam Üçgeninde 1994 ve 2001 Krizleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Cilt:64, Sayı:2, 2009, s.42.

¹³⁰ Yaprak, "a.g.m.", s.41.

¹³¹ Arslan, "a.g.m.", s.34.

Krizle mücadele politikaları oluşturulmasında, istihdam desteği; kısa süreli çalışma, vergi düzenlemeleri, esnek çalışma, iş paylaşımı gibi araçlarla çalışanları istihdamda tutmalıdır. İşsizlerin gelir dengesinin (işsizlik yardımları, emekli maaşları, sosyal yardımlar vb.) korunması gibi hususlar da büyük önem taşımaktadır.¹³²

İşgücü piyasası bir ülkede ekonomik yapının sağlıklı ve etkin işleyebilmesini sağlamaktadır. Çünkü işgücü, ekonominin vazgeçilmez girdilerinden biridir. Türkiye uzun yıllardan beri işgücü piyasası sorunlarıyla mücadele eden ülkelerden biridir. Dolayısıyla Türkiye'nin nüfus artış hızı, dünya geneliyle karşılaştırıldığında yüksek olmakla birlikte istihdam yaratma potansiyeli düşüktür, bu durum da beraberinde işsizlik sorununu getirmektedir.¹³³

Ekonomik krizlerin etkisiyle, mevcut sorunlu yapısı daha da kötüleşen işgücü piyasasının iyileştirilmesi amacıyla bazı önlemler alınmaktadır. Özellikle işgücü piyasasına yön veren kamu kurumlarında yeni düzenlemeler hayata geçirilmekte ve daha aktif istihdam politikaları uygulamaya konulmaktadır. Ancak uygulamaya konulan bu düzenlemelere ek olarak, Türkiye'de işgücü piyasasına yönelik daha birçok düzenlemenin yapılması gerektiği açıktır. Özellikle krizi takip eden yıllarda yakalanan ekonomik büyümeye rağmen, işsizlik oranının yeterli düzeyde azalmaması işgücü piyasasında sorunların sürmekte olduğunun göstergesidir. Bu nedenle, üretim artışının istihdam artışı sağlayabilmesi için yatırımları özendirerek bir ortamın sağlanması son derece önemlidir.¹³⁴

¹³² Ezgi İçli, "AB, Kriz Döneminde İstihdama Odaklandı", *Mess İşveren Gazetesi*, Ekim 2009, www.iskanunu.com/.../ab-kriz-doneminde-istihdama-odaklandi.html, (Erişim: 18.08.2011).

¹³³ Nesrin Sönmezay, **1990 ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007, s.117.

¹³⁴ Sönmezay, "a.g.e.", s.120.

3.1. 2001 ve 2008 KRİZLERİNİN TÜRKİYE’DE İSTİHDAMA ETKİLERİ

3.1.1. 2001 Krizi ve Sektörel İstihdam

21 Şubat 2001 Krizi ile, 16 Şubat’ta 27,94 milyar dolar olan Merkez Bankası döviz rezervi 23 Şubat’ta 22,58 milyar dolara inmiş ve rezerv kaybı yaklaşık 6 milyar dolar olmuştur. İnterbank piyasasında gecelik faizler % 6000’leri aşmış, ortalama % 4000’ler olarak gerçekleşmiş ve bu gelişmeler karşısında kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Döviz krizi niteliğinde olan 2001 krizine temelde cari işlemler açığında meydana gelen yüksek oranlı artışlar neden olmuştur.¹³⁵

Türkiye’de yaşanan 2001 krizinin nedenlerinden biri, gittikçe artan kamu kesimi açıkları olmuştur. Bunun yanı sıra, iyi denetlenmeyen ve zayıf yapıları bankacılık sektörü, sıcak para kaçıışı, spekülasyon saldırıları sonucu rezervlerdeki azalma şeklinde kendini gösteren sorunlar ve son olarak ülkede yaşanan siyasal istikrarsızlar krizin altında yatan esas nedenlerdir.¹³⁶

Türkiye’de Şubat 2001’de yaşanan mali krizin, kamu sektöründen başlayarak mali sektöre yayılan ve sonucunda reel sektör üzerinde büyük sıkıntılar doğuran etkileri meydana gelmiştir. Firmalar kriz sonrasında üretim maliyetlerini düşürme, istihdamı daraltma ve personel ücretlerini azaltma yoluna gitmişlerdir. 2001’in ilk çeyreğinde hem büyük hem küçük ölçekli firmalarda işten çıkarmalar yaşanmıştır.¹³⁷

2001 yılındaki dalgalanmada işsizlik oranı % 6,5’ten % 8,4’e çıkmıştır. Toplam istihdam edilenlerin sayısı, önceki yıla göre 57.000 kişi azalmış, işsiz sayısı ise % 31,4 yükselerek 470.000 kişiye çıkmıştır. İşgücüne dâhil olmayanların sayısı artmış, ancak daha önceki dalgalanmalara göre her zaman yüksek olan eksik istihdam oranında 2001 yılında düşüş yaşanmıştır. Burada dikkat çeken unsur erkek ve kadınların kentte işsizlik oranları artarken, kırdaki kadınların işsizlik oranı ise düşmüştür.¹³⁸

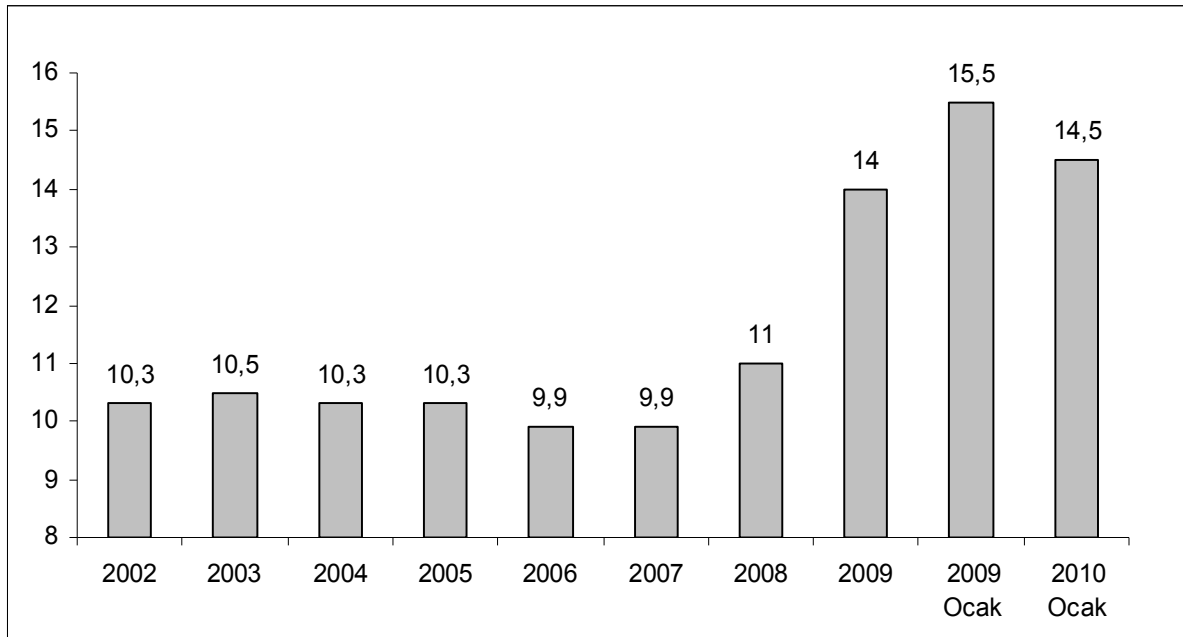
¹³⁵ Zeynep Karaçor, "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2006/16/ZKARACOR.PDF, s.388, (Erişim: 16.09.2011).

¹³⁶ Kandemir, "a.g.e.", s.40.

¹³⁷ Pelin Ataman Erdönmez, "Türkiye’de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma", Türkiye Bankalar Birliği Bankacılık ve Araştırma Grubu, **Bankacılar Dergisi**, Sayı: 47, Aralık 2003, s.38.

¹³⁸ Gökten Görmezöz, "Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dalgalanmaların İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Olumsuz Etkilerin Azaltılmasına Yönelik Önlemler", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007, s.90.

Yani, yaşanan ekonomik krizlerin etkilerinin en ağır hissedildiği alan işgücü piyasaları olmuştur. 2001 yılında rekor sayılabilecek bir küçülme ile (% 9,5) Türkiye ekonomisinde işsizlik oranı aynı yönde yükselmiş, son on yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2000 yılında % 6.5 olan işsizlik oranı 2001 Krizi ile % 8.4'e yükselmiştir. Türkiye genelinde 2004 yılında % 10.3 olan işsizlik oranı tarım dışı sektörlerde % 12.9 oranına yükselmiştir. 2001 yılındaki ekonomik kriz öncesinde işsizler içinde oran olarak yarıya yakınına (% 42.7) ilk kez iş arayanlar oluşturmuştur. 2004 yılı verilerine göre, işini kaybedenlerin oranı (% 55), ilk kez iş arayanların oranını (% 20.1) geçerek en büyük paya sahip olmuştur.¹³⁹

Şekil 2.2: Türkiye’de İşsizlik Oranı (%) (2002-2010)

Kaynak: "Hazine Bakanlığı Ekonomik Rapor-2010", www.hazine.org.tr, (Erişim: 16.09.2011).

Şekil 2.2.’de görüldüğü üzere, 2002 yılında % 10,3 olan işsizlik oranı 2007 yılında % 9,9 olarak gerçekleşmiş, küresel krizin etkisini arttırması ile birlikte % 15,5 oranına kadar çıkmıştır. 2002 yılından sonra 2007’e kadar büyüme oranında artış olmasına rağmen işsizliğin artması, Türkiye için istihdamın arttırılmasında, büyümenin yeteri kadar başarı sağlayamadığını göstermektedir. Yani istihdamı arttırmayan bir büyümenin yaşandığını görmek mümkündür.

¹³⁹ Ahmet Selamoğlu ve Kuvvet Lordoğlu, **Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye’de İşgücü ve İstihdamın Görünümü**, AB’ye Sosyal Uyum Dizisi, 1.baskı, Belediye-İş Yayınları, Kasım 2006, s.207.

2001 Krizi sonrası dönemde ön plana çıkan bu istihdamsız büyüme olgusunun temel nedenlerinden birinin de tarım sektöründeki hızlı çözülme olduğu anlaşılmaktadır. Sanayi ve hizmetler sektörlerinde katma değerın büyümesi bir dereceye kadar istihdam artışına yansımıştır. Ancak, bu sektörler tarım sektöründeki çözülmenin kalıcı yüksek işsizlik oranları üzerindeki etkisini hafifletecek derecede istihdam artışı sağlayamamıştır. Sanayi sektöründe artan ithalat bağımlılığı bu sektörün istihdam yaratma potansiyelini sınırlandıran bir etmen olmuştur. İstihdam üzerindeki yüksek vergi yükü ve diğer katılıklar kısmen yeni iş alanı yaratılmasını da engellemekle birlikte daha çok sanayi ve hizmetler sektöründe kayıt dışı istihdam düzeyinin artmasına neden olmuştur.¹⁴⁰ 2000-2006 yılları arasında istihdamın sektörel dağılımı Tablo 2.5.'de yer almaktadır.

Tablo 2.5. İstihdamın Sektörel Dağılımı (Bin Kişi, 15+yaş)

Yıllar	Toplam	Tarım	%	Sanayi	%	İnşaat	%	Hizmetler	%
2000	21.580	7.769	36.0	3.810	17.6	1.364	6.4	8.637	40.0
2001	21.524	8.089	37.5	3.774	17.5	1.110	5.2	8.551	39.8
2002	21.354	7.458	35.0	3.954	18.5	958	4.2	8.984	42.0
2003	21.147	7.165	33.8	3.846	18.2	965	4.5	9.171	43.5
2004	21.791	7.400	33.9	3.987	18.3	1.030	4.9	9.374	46.0
2005	22.046	6.493	29.5	4.284	19.4	1.173	5.4	10.096	48.1
Ağustos-2006	23.279	6.809	29.2	4.531	19.5	1.382	6.0	10.557	49.2

Kaynak: TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları", www.tuik.gov.tr/PrelstatistikTablo.do?istab_id=215, (Erişim: 17.09.2011).

Tablo 2.5.'e göre, tarımda istihdam edilen kişi sayısının yüzde dağılımı 2000 yılında % 36.0, 2004 yılında % 33.9 ve 2006 yılının Ağustos ayında % 29.2'lere düşmüştür. Aynı yılların verilerine göre, sanayide istihdam edilen kişi sayısının yüzde dağılımı sırasıyla % 17.6, % 18.3 ve % 19.5 olarak gerçekleşmiştir. Tarımda istihdam edilen kişi sayısı giderek azalmakta, bunun aksine sanayi ve hizmet sektörlerinde çalışanların sayısı ise artmaktadır. Hizmetler sektörü istihdamı 2000 yılında % 40 iken, Ağustos 2006'da bu oran % 49.2 düzeyine çıkmıştır.

¹⁴⁰ Hakan Erten, *Türkiye İçin Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretme Yöntemi ve İstihdam Üzerine Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması*, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009, ekutup.dpt.gov.tr/uztez/herten.pdf, s.1, (Erişim: 18.09.2011).

İstihdamın sektörel dağılımı açısından AB üyesi ülkelerin ortalama değerleri ağırlıklı olarak hizmet sektörüne dayanmaktadır. AB ülkelerinde tarım sektörü istihdamı ile kıyaslanırsa, özellikle kadınlar için Türkiye'nin tarım istihdamı kadın istihdamının yarısından fazlasını tek başına sağlamaktadır.

Toplam istihdam, 1999 yılından 2003 yılı sonuna kadar 901.000 kişi azalmış olmakla beraber, tarım dışı sektörde ise 790.000 yeni iş yaratılmıştır. İstihdamın büyüme ile paralel artış göstermemesinin nedenlerinden biri, tarım dışı sektörlerde tarımdan ayrılan nüfusu emecek kadar iş yaratılamamış olmasıdır. Tarım dışı sektörler içerisinde, özellikle inşaat ve sanayi sektörlerindeki gelişmeler dikkat çekmektedir. İnşaat sektörü, 1990-2000 döneminde 350.000 kişilik istihdam yaratmış, ancak 2001-2002 yıllarında sektörde yaklaşık 400.000 kişilik istihdam kaybı olmuştur. 2003'ten itibaren sektörde istihdam artışları gözlenmeye başlamıştır. Sanayi sektöründe ise, 2000 yılı öncesinde yüksek enflasyon ve makroekonomik dengesizliklerin belirlediği bir ortamda faaliyet firmalarda ciddi verimsizlikler yaşanmıştır. 2001 krizi, firmalar açısından bu verimsizlikleri ortadan kaldırmak doğrultusunda bir baskı yaratmış ve sanayi sektöründe ciddi istihdam kayıplarına neden olmuştur.¹⁴¹

İstihdamın sektörel gelişimi dikkate alınır, hizmetler sektörünün büyük oranda önem kazandığını görmek mümkündür. Ekonomik faaliyet alanlarındaki değişime ve sosyal yapı gelişimine bağlı olarak günümüzde istihdamın daha çok hizmetler sektöründe büyümeye başlaması, hizmetler sektöründe yeni işlerin yaratılmasını ve toplam istihdamın artmasını sağlayan temel dinamiktir. 2004 yılı itibariyle AB'de istihdamın sektörel yapısı değerlendirilirse, toplam istihdam tarım sektöründe % 5, sanayi sektöründe % 27,9 ve hizmetler sektöründe % 67,1'dir. Özellikle AB'de 2000 yılı sonrası ekonomik büyüme hızındaki yavaşlama ile üç sektörde de yıllık istihdam artışı yavaşlama veya düşme eğilimi göstermiştir. Ancak, AB'de toplam istihdamın artmasında hizmetler sektörü önemli bir rol oynamıştır.¹⁴²

¹⁴¹ Selamoğlu ve Lordoğlu, "a.g.e." s.199.

¹⁴² European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs., **Employment in Europe 2004 Recent Trends and Prospects**, August 2004, p.43.

Türkiye’de kriz sürecinde şirketler, işletme sermayesi yönetimini geliştirmeye çalışmış, planladıkları sermaye yatırımlarını da büyük ölçüde kısmışlardır. Özel sektör sabit yatırımları, yıllık bazda 2001 yılının ilk çeyreğinde üçte bir oranında, 2001 yılı genelinde ise % 30 oranında azalmıştır. Bu dönemde borsa fiyatları da öz sermaye finansmanını olumsuz yönde etkilemiştir. Kriz sonrasında iflas eden firma sayısı artmış, 2001 yılında firma kapanışları % 13,7 artarken, firma açılışları ise % 10,5 oranında düşmüştür. Yaşanan krizin etkilerinin giderilmesi ve ekonomide istikrarın tekrar sağlanması amacıyla Mayıs 2001 tarihinde "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı" uygulanmaya başlanmıştır.¹⁴³ Bu programın genel stratejisi üç aşamayla özetlenebilir: Finansal piyasalardaki belirsizliği azaltmak, para ve döviz piyasalarında istikrarı sağlamak ve son olarak makro ekonomik dengelerin kurulması için önlemler alınmıştır.¹⁴⁴

Buna bağlı olarak, 2001 Krizi’nde toplam istihdamda gerileme yaşanmış olsa da, istihdam hacmindeki gerileme çok yüksek olmamıştır. 2001 yılında ekonomi % 10,3 oranında küçülmesine rağmen tarım dışı istihdam % 2,7 oranında (yaklaşık 400 bin kişi) azalmıştır. İzleyen yıllarda ise tarım dışı istihdam artış göstermektedir. Benzer şekilde imalat sanayi üretim endeksi 2000 yılında 102,1’den 2001’de 92,4’e gerilemiş, imalat sanayi istihdam endeksi ise 89,1’den 81,7’ye düşmüştür. Ancak, istihdam endeksindeki gerileme, üretim endeksindeki gerilemenin altındadır. Dolayısıyla istihdamdaki gerileme, üretimdeki düşüş kadar yüksek değildir. Başka bir ifade ile işletmeler kriz sonrası büyüme beklentisi ile çalışan sayılarını üretimlerindeki düşüş kadar azaltmamış, daha az oranda çalışanı işten çıkarmıştır.¹⁴⁵

Türkiye’de hizmetler sektörünün istihdamdaki payı % 50’nin altındadır. Sanayi sektörünün ise istihdamdaki payı bakımından Türkiye, OECD ortalamasına yakındır. Fakat ABD’ye kıyasla toplam istihdamın daha fazla bir oranı sanayi sektöründedir. Hizmetler sektöründe ise farklı olarak, sektörün istihdamdaki payı hem ABD hem de OECD ülkelerinde çok yüksektir. Nitekim 2007 yılı itibariyle ABD’de % 78.8, OECD ortalaması ise % 70’dir.¹⁴⁶

¹⁴³ Erdönmez, "a.g.m.", s.38.

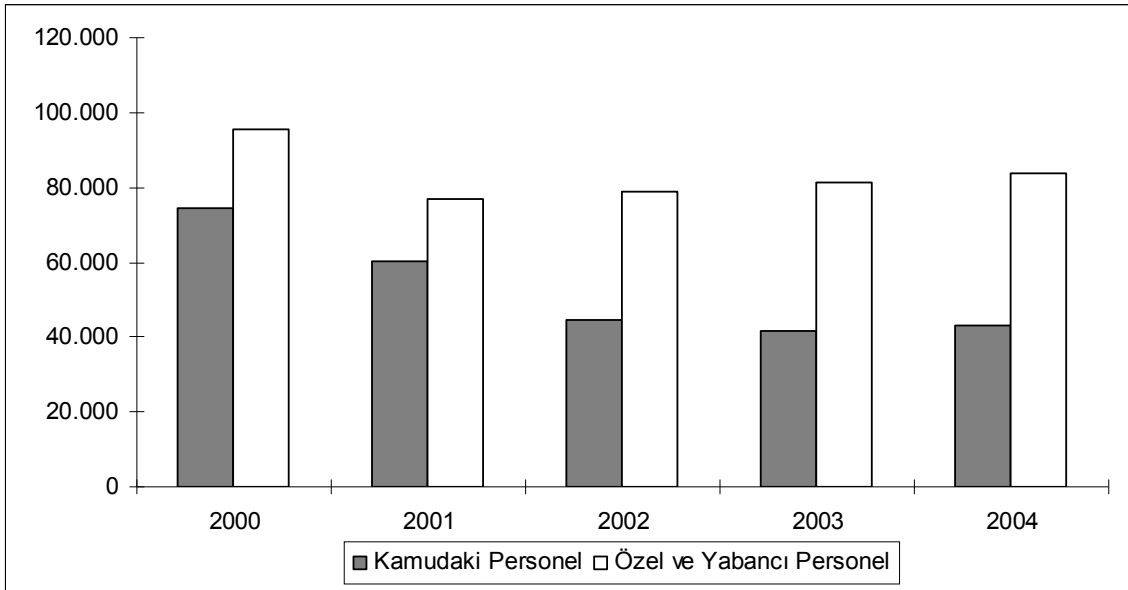
¹⁴⁴ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", Ankara, Mayıs 2002, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf, s.53, (Erişim: 28.07.2011).

¹⁴⁵ Arslan, "a.g.m.", s.35.

¹⁴⁶ Mehmet Hüseyin Bilgin ve Selçuk Arı, "ABD Deneyimi Işığında Emek Piyasası Reformu ve İşsizliği Azaltıcı Politikalar", İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, Sayı: 25, 2010, s.84.

Şubat 2001 krizini daha önceki krizlerden farklı kılan o dönemde uygulanmakta olan ve dünya genelindeki uygulamalarda da çoğunlukla başarısızlıkla sonuçlanan döviz kuruna dayalı istikrar programıdır. Ekonomide yaşanan ardı ardına bu krizler bankacılık sektörünü de doğrudan etkilemiş sorunlu bankacılık kesimi ve yüksek açıkları olan kamu kesiminin varlığı önemli krizlere yol açmıştır. 1980’li yıllardan sonra, Neoliberal politikalarla birlikte gelişmekte olan ülke ekonomileri dışa açılmış, devletin ağırlığı azalmıştır. Tüm bu yaşanan gelişmeler krizlerin global bir hâl almasına neden olmuş, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri farklı şekilde etkilemiştir.¹⁴⁷

2001 krizinin çıkmasına bankacılık sektörünün kırılganlığı ve bu kırılganlığı meydana getiren tetikleyici faktörler yol açmıştır. Kriz öncesi dönemde bankacılık sektöründe para vade uyumsuzluklarındaki ve takipteki alacaklarda artış, risk primine yol açarak sermaye çıkışı durumunda sistemi son derece savunmasız hale getirmiştir.¹⁴⁸ Şekil 2.3.’de bankacılık sektöründe kamu ile özel ve yabancı personel istihdamının yaşanan kriz sürecindeki durumu gösterilmektedir.

Şekil 2.3: Bankacılık Sektörü İstihdam Durumu (2000-2004)

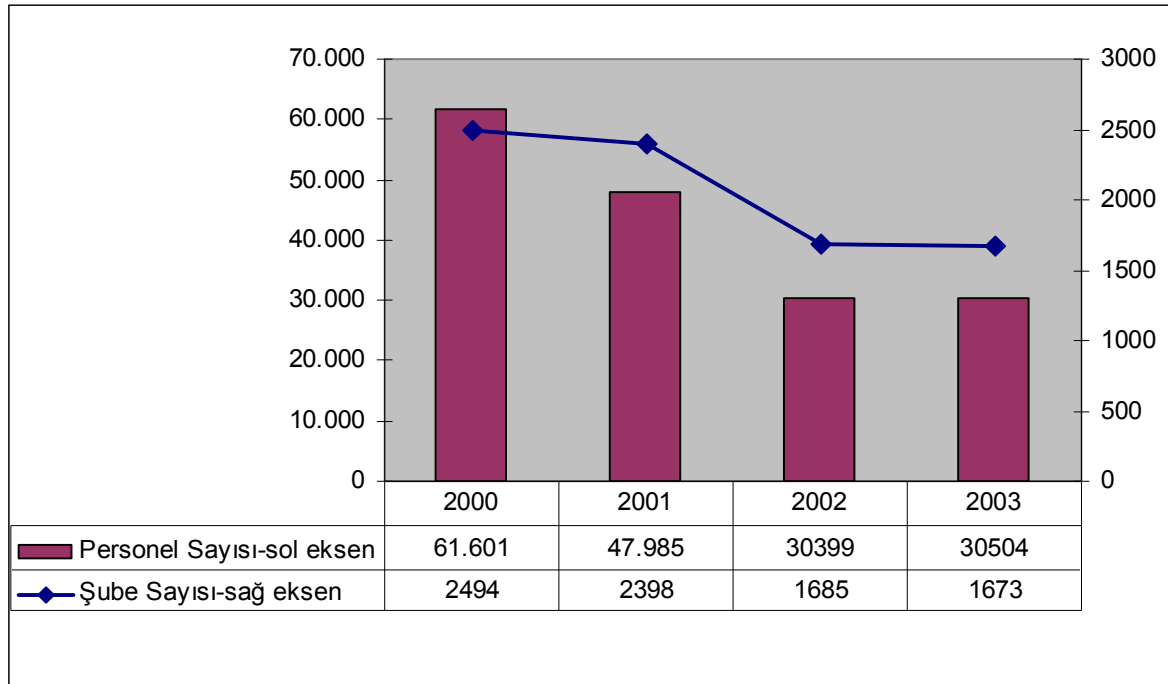
Kaynak: Ayhan Gençler, "2001 Ekonomik Krizinin Bankacılık Sektöründeki İstihdama Etkisi", Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2010, www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/250/243, (Erişim: 23.09.2011), s.358.

¹⁴⁷ Korkut Boratav ve Yılmaz Akyüz, "Türkiye’de Finansal Krizin Oluşumu", **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt: 17, Sayı: 197, Yıl: 2002, s.40.

¹⁴⁸ Hülya Ardıç, **1994 ve 2001 Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi**, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara, Aralık 2004, s.183.

Bu bağlamda, Kasım 2000 tarihinde gerçekleşen öncü kriz ile bankacılık sektöründe istihdam erimesinin başladığı Şekil 2.3.'de görülmektedir. Bu süreçte özel banka sayısı azalırken, kamuda istihdam yıllar itibariyle önemli ölçüde azalmıştır. Aynı zamanda bu durum istihdam oranı olarak kamunun payının düşmesine neden olmuştur. (Kamunun payı 2000'de % 43.8 olurken, bu oran 2004 yılında % 34'e gerilemiştir) Piyasa belirsizliği ve yüksek faizlerin olması bankaların topluluk bünyelerindeki çeşitli kuruluşlarla makul sınırların dışında kredilendirme gerçekleştirmeleri, kesimin kendisinden ve ortamın sunduğu koşullardan bankaların ekonomi için risk yaratma varlığını arttırmıştır. Bu işlemleri ortadan kaldırmak ve sektörel fonksiyonlarını sistemin dinamikleri içinde güçlü bir şekilde yapmalarını sağlamak için operasyona girişmeyi besleyici argümanları oluşturmuştur. Yapılan operasyonlar sonucunda kamu bankalarının sayısı azalırken, özel sermayeli bankalarda ise önemli azalmalar olmuştur.

İstihdam oranındaki bu düşmeye bağlı olarak şube sayısında yaşanan azalma da Şekil 2.4.'de göze çarpmaktadır.

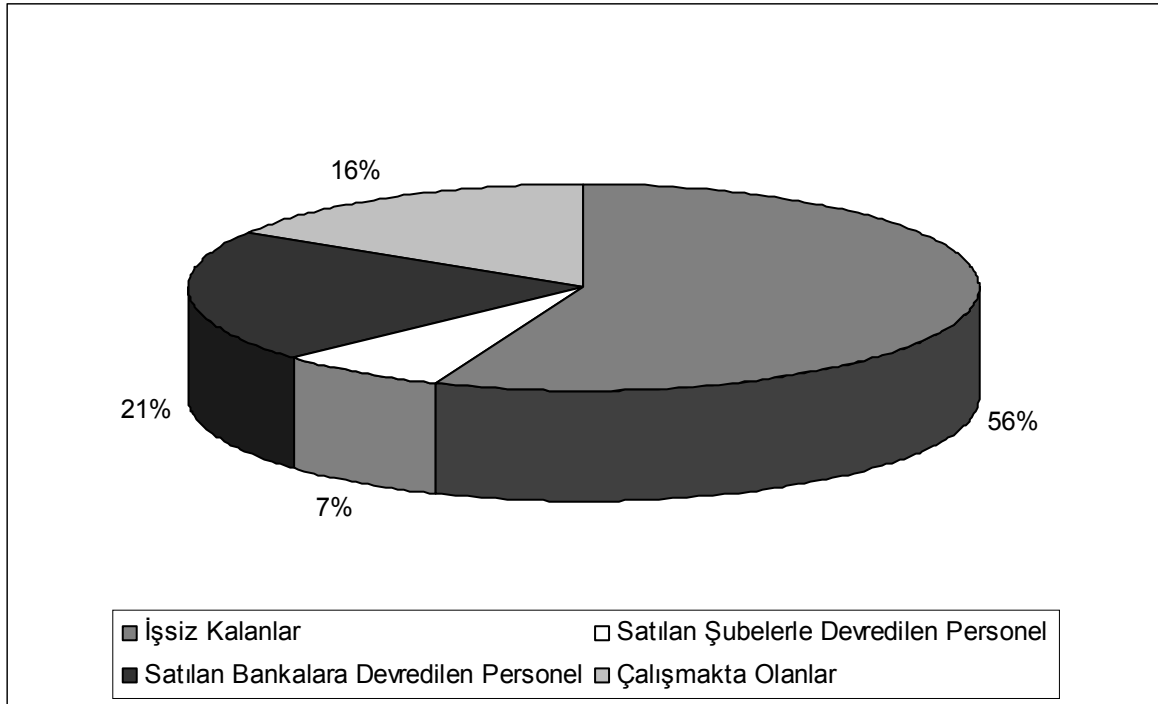

Şekil 2.4: Kamu Bankalarında Çalışanlar ve Şube Sayılarındaki Değişim

Kaynak: Ayhan Gençler, "2001 Ekonomik Krizinin Bankacılık Sektöründeki İstihdama Etkisi", Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F. Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, 2010, www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/250/243, s.360, (Erişim: 23.09.2011).

Şekil 2.4.'de 2000-2003 döneminde kamu bankalarında çalışan personel sayısının, şube sayısı ile orantılı ve buna paralel olarak 61.601'den 30.504'e düştüğü görülmektedir. Yaklaşık 30.000 kamu kesiminde banka birleştirmeleri ve TMSF'ye devir yöntemiyle, 20.000 özel sektörden olmak üzere TMSF'nin düzenlemeleri ile 50.000 civarında banka çalışanı işlerini kaybetmiştir.

Fakat, kamu bankalarının mevduatı artış göstermiştir. Bunun yanı sıra, cari açık ile birlikte kur çıpasının kalkması ve bankaların açık pozisyona yakalanmaları ile krizin çok daha derinleşmesi sonucunda bankacılık sektörünün ıslah edilmesi gerekliliği Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nda yer almıştır. BDDK, bu süreçte sektörün zayıflığını sermaye ve aktiflerinin yetersizliği, kamu bankalarının sistem içindeki ağırlığını sorunların kaynağı olarak görerek, çözümler üretmeye çalışmıştır. Zararların ortadan kaldırılması ve tekrarının oluşmaması için sektörün regülasyonunda rasyonel önlemlerin hayata geçirilmesine öncelik verilmiştir. Güçlü bankaların yaratılabilmesi için sektördeki zayıf bankaların tasfiyesine yönelerek yoğunluklarının azaltılma işlemi gerçekleştirilmiştir.

Şekil 2.5: TMSF'ye Devredilen Bankalardaki Personel Durumu (2003)

Kaynak: BDDK, "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu-VI", Ankara, Nisan 2003, www.bddk.org.tr/.../Raporlar/...Raporlar/1524BSYYP_Gelisme_042003.pdf, s.40, (Erişim: 30.12.2011).

TMSF'ye devredilen bankalarda, toplam 37.889 personel bankaları ile birlikte fona devredilmiştir. Şekil 2.5.'de yer aldığı gibi, bunlardan % 21'i satılan bankalar ile birlikte tekrar özel bankaların personel sayılarına eklenmiştir. % 7'si satılan şubelerle birlikte özel sektöre devredilmiş ve % 16'sı hâla çalışmaktadır. Eksik olan % 56 oranındaki çalışanın işine son verilmiştir.

Bu da aslında 2003 yılına gelindiğinde özel bankalardaki 21.617 (% 56) personelin işsiz kaldığını göstermektedir. 1999 sonrası ekonomide yaşanan durgunluk ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri sonrasında sektörde hızlı çöküşün gerçekleşmesiyle 1994-2003 yıllarında fona devrolan banka sayısı 25'e yükselmiştir. Bununla birlikte, ekonomik krizlerde talep daralması ile birçok kişi işsiz kalırken, yoğunluk daha çok düşük nitelikli olanlarda görülmüştür. Ancak bu kriz sonrasında, krizi derinleştiren finansal sektörün hem restorasyon hem de regülasyonuna gidildiğinden, sektörde istihdam edilen nitelikli insanların önemli bir kısmı işsiz kalmıştır.¹⁴⁹

3.1.2. 2008 Küresel Krizin Türkiye'nin İstihdamına Etkisi

2001 krizinin etkisinin ortadan kalkmaya başladığı bir dönemde ortaya çıkan küresel kriz, çalışma yaşamını da olumsuz yönde etkilemiştir. İşletmelerin kapasitelerini düşürmeleri, kriz nedeniyle yaşanan işyeri kapanmaları ve yeni işletmelerin açılmaması, geliri azalan bireylerin tüketim harcamalarını kısmaları gibi etkenler istihdamı doğrudan etkilemektedir. Küresel kriz sürecinde gerek iç talebin, gerekse de dış talebin daralması sebebiyle işverenler artık işçi çıkarma seçeneğini kullanmaktadır. Özellikle büyük sanayi merkezlerinde yoğun işçi çıkarmaları ile karşı karşıya kalınmakta, işsiz sayısının büyük oranda artması beraberinde sosyal sorunları da getirmektedir.¹⁵⁰

¹⁴⁹ Gençler, "a.g.m.", s.359.

¹⁵⁰ Şenol Yaprak, "Ekonomik Krizlerin İstihdama Yansıması", Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2009, s.52.

Gelişmiş ekonomilerin ve Avrupa Birliği'nin hem ekonomik aktivitelerdeki ağırlığı hem de bu ülkelerdeki piyasaların büyüklüğü nedeniyle küresel kriz dünyaya yayılmıştır. Kredi piyasalarında yaşanan şoklar da, yatırımların azalmasına ve piyasalardaki güvensizliğin artmasına sebep olmuştur. Bu durum yatırım, üretim ve tüketim seviyesinin gerilemesine, ekonomik büyümenin yavaşlamasına ve milyonlarca insanın işsiz kalmasına yol açmıştır. Kriz sürecinde özellikle üretici sektörlerde yaşanan daralmalar, işçilerin geçici süreli işten çıkarılmalarına ve küresel çapta istihdam şoklarının yaşanmasına sebep olmuştur.¹⁵¹

ILO tahminlerine göre, dünyadaki işsiz kişilerin sayısı küresel işsizliği % 6,6'ya çıkararak, 2007-2009 yılları arasında yaklaşık olarak 34 milyon kişi artmıştır. İşsizlik gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeleri hiçbir fark gözetmeksizin vurmuştur. Sorunun neden ve ölçeği ülkeden ülkeye farklılık göstermekle beraber, boyutları aynı düzeyde kalmıştır. Örneğin, ABD işsizlik oranı Ekim 2009'da, 2007'den bu yana iki kat artarak ve 26 yıllık en üst düzeye ulaşarak % 10,2'e çıkmıştır. AB bölgesinde ise, artışın % 2'den daha fazla olduğu görülmektedir.¹⁵²

Gelişmekte olan ülkelerde üretim ve verimlilik artışlarına rağmen iktisadi büyümeye paralel istihdam artışlarının gerçekleşmediği görülmektedir. İşsizlik oranları ise giderek artmaktadır. Küresel ölçekte talep azalmasını da beraberinde getiren küresel mali kriz, bu durumu daha da vahimleştiren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵³

Çünkü, giderek artan oranda dış konjonktüre bağımlı hale gelen milli gelir hareketleri ve istihdam dinamikleri, emekçi kesimler açısından giderek daha yüksek bir belirsizlik ortamı yaratılmasına sebep olmuştur. Ayrıca, ihracata dayalı büyüme stratejileri gelişmekte olan ülkeleri belirli sektörlerde uzmanlaşmaya itmiştir. Bu duruma sermaye akımlarının serbestliği de döviz kuru, rekabet ortamı ve dış ticaret üzerindeki etkileri ile katkıda bulunmakta, sonuç olarak işsizlik tamamen küresel bir sorun halini almaktadır.¹⁵⁴

¹⁵¹ İsmail Kobal, "Küresel Krizin Küresel İstihdama Etkileri", 10.04.2009, www.alomaliye.com/2009/ismail_kobal_kuresel_kriz.htm, (Erişim: 12.10.2011).

¹⁵² Süleyman Yazır, "Küresel Mali Krizin Türkiye'de İstihdam ve Sosyal Güvenlik Üzerindeki Olumsuz Etkisi", www.coe.int/t/dg3/sscsr/Source/Leganal_tk_tk.doc, s.10, (Erişim: 19.08.2011).

¹⁵³ Ebru Voyvoda, "Neo-liberal Dönüşüm, Kriz ve Emek", **Eğitim Bilim Toplum Hakemli Dergi**, Cilt: 7, Sayı: 27, 2009, www.egitimbilimtoplum.com.tr/index.php/ebt/article/download/249/255, s.48, (Erişim: 31.12.2011).

¹⁵⁴ Voyvoda, "a.g.m.", s.47.

Türkiye, Batı piyasalarındaki gelir seviyesi düşüşüne paralel olarak bu bölgelerle ihracatının düşmesinden dolayı krizden olumsuz etkilenmiştir. Global krizin Türkiye'ye yansması ihracatı % 40 civarında azaltmış, 2009 yılında Türkiye'nin ihracatı önceki yıla göre 29 milyar 860 milyon dolar gerilemiştir. Taşıt araçları, tekstil, mobilya vb. reel sektörler zor bir sürece girmişlerdir. Türkiye, 2008 küresel krizden en fazla etkilenen ülkelerden biri olarak dikkat çekmiştir. Krizden en çok etkilendiği görülen, ekonominin belkemiği olan sektörlerden,¹⁵⁵

- İmalat sanayi % 10,8
- İnşaat % 13,4
- Ticaret % 15,4
- Ulaştırma % 7,1 oranında daralmıştır.

Daralmanın en çok yaşandığı yıl olan 2009 yılında istihdamın sektörlere göre dağılımı Tablo 2.6.'da yer almaktadır.

Tablo 2.6. Sektörlere Göre İstihdamın Yapısı (Mart 2009)

SEKTÖR	(%)
Tarım	22,7
Sanayi	19,8
İnşaat	5,3
Hizmetler	52,2
Toplam	100

Kaynak: TÜİK, "Hanehalkı İşgücü Anketi 2009 Yılı Sonuçları", www.tuik.gov.tr, s.54, (Erişim: 18.09.2011).

Tablo 2.6.'ya göre, 2009 Mart ayı itibariyle istihdamın % 52,2'si hizmetler sektöründe bulunmaktadır. Bunu, % 22,7 ile tarım sektörü, % 19,8 ile sanayi sektörü takip etmektedir. En düşük oranı ise % 5,3 ile inşaat sektörü oluşturmaktadır.

¹⁵⁵ Mustafa Sönmez, **100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye**, İstanbul, Alan Yayıncılık, Nisan 2009, s.73.

Önceki yılın aynı dönemleri (Mart-Nisan 2008) ile karşılaştırılırsa, tarım sektörünün istihdam edilenler içindeki payı % 0,2, hizmetler sektörünün % 1,6 oranında artmış, buna karşılık sanayi sektörünün payı % 1,5, inşaat sektörünün payı % 0,2 oranında azalmıştır.¹⁵⁶

Temel sektörlerde istihdamın yıllar ve cinsiyete göre değişimi de Tablo 2.7.'de yer almaktadır.

Tablo 2.7. Temel Sektörlerin Cinsiyete Göre İstihdamdaki Payının Yıllık Değişimi

Ekonomik Faaliyetler	Yıllık Değişim (%)			
	2006	2007	2008	2009
TARIM	-4.8	-0.9	3.0	4.7
Erkek	-6.3	-1.4	3.3	5.4
Kadın	-3.1	-0.3	2.9	3.9
SANAYİ	2.1	1.1	2.9	-7.1
Erkek	2.6	4.2	3.3	-9.3
Kadın	0.2	0.3	0.1	2.9
İNŞAAT	8.0	2.9	0.8	0.6
Erkek	7.4	3.1	-	0.9
Kadın	20.0	-50.0	75.0	-16.6
HİZMETLER	8.4	2.1	2.2	1.4
Erkek	2.7	2.2	0.1	0.2
Kadın	11.1	4.9	7.1	6.8
TOPLAM	1.7	1.5	2.2	0.4
Erkek	1.4	1.4	1.5	-1.3
Kadın	2.9	1.9	4.5	4.9

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 18.09.2011).

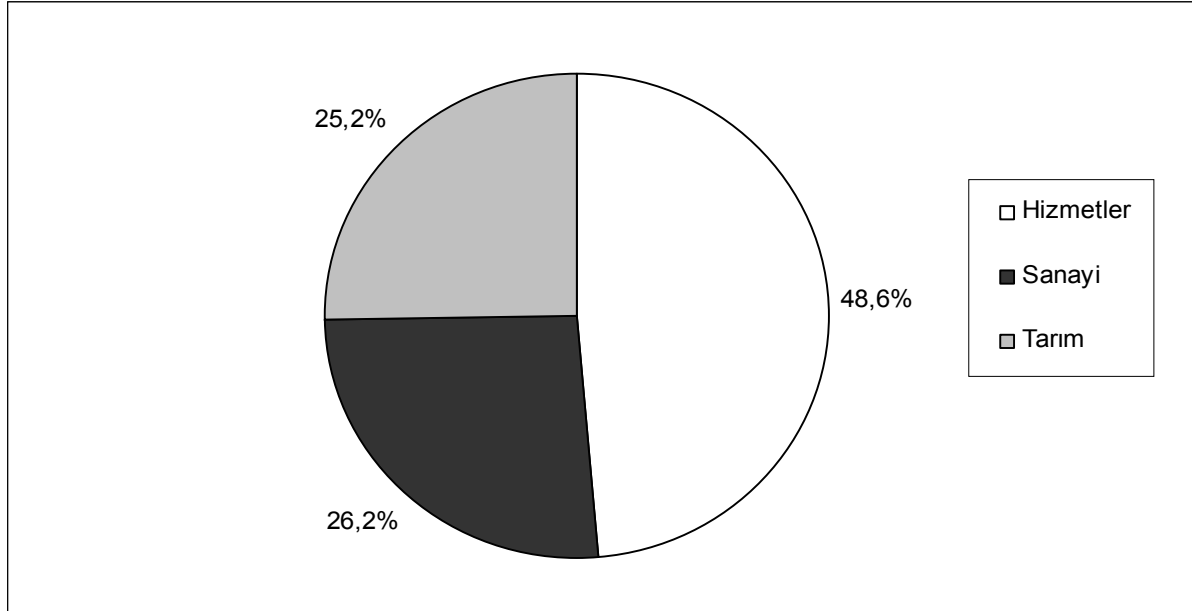
Tablo 2.7.'de, küresel mali krizin 2009 yılında % 4,7 oranında bir istihdam artışı yaşamış olan tarım sektörü hariç, tüm temel sektörleri değişik ölçeklerde etkilediği görülmektedir. Tarım sektöründe işgücü verimliliğindeki yıllık ortalama büyüme 2001-2008 döneminde % 5,8 olarak gerçekleşmiştir. Tarım sektöründe çalışanlar genellikle yeterli eğitime sahip olmayan ya da diğer sektörlerde iş bulmak için gerekli özelliklere sahip olmayan kişilerdir. Bu nedenle diğer sektörlerin aksine, kriz dönemlerinde tarım sektöründe istihdam artmaktadır. Dolayısıyla kırsal bölgelerde tarım dışı alanlarda da istihdam olanakları yaratılması, işsizliğin ülke genelinde ve kırsalda azalmasında önemli rol oynamaktadır.

¹⁵⁶ Uğur Çiçek ve Selim Adem Hatırlı, "Küresel Ekonomik Krizin Türkiye İmalat Sanayi Sektörüne Etkilerinin Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi, idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma35.pdf, s.9, (Erişim: 19.09.2011).

Tarım sektöründeki istihdam artışına karşın, krizin olumsuz etkisi küresel pazar ile çok sıkı ilişkileri olan sektörlerde yani ihracata yönelik sektörlerde zirveye ulaşmıştır. Buna göre, Türkiye'nin durumunda krizin en kötü şekilde vurduğu sektör sanayi sektörü olmuş ve 2009 yılı sonunda bu sektördeki istihdam artışı % 7,1 oranında azalmıştır. Sanayi sektöründe 2002-2007 verimlilik artışı % 7 düzeyinde gerçekleşmiş, ancak istihdamdaki artış % 1 olmuştur. Krizin etkisiyle dış ticaret hacminin daralması ihracata bağlı olan bu sektörün üretiminin ve istihdamının azalmasına neden olmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin sanayi sektöründeki istihdam payının düşüklüğü, sanayileşme hızını arttırarak işgücünü tarım sektöründen sanayi sektörüne kaydıramamasından kaynaklanmaktadır.

Bununla beraber, inşaat ve hizmetler sektörünün ülkenin sanayi sektörü ile olan bağımlılıkları daha sınırlıdır. Ancak, küresel pazara olan bağımlılıkları ve tüketicilerin ekonominin mevcut durumuna olan güvenlerindeki azalma sebebiyle, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla % 0,8 ve % 2,2 olarak gerçekleşmiş olan inşaat ve hizmetler sektörlerindeki istihdam artış oranları, 2009 yılında % 0,6 ve % 1,4'e düşmüştür.

Küresel krizin etkisinin biraz hafiflemeye başladığı 2010 yılında istihdamın temel sektörlerdeki dağılımına Şekil 2.6.'da yer verilmiştir.

Şekil 2.6: İstihdamın Sektörel Dağılımı-2010

Kaynak: TÜİK, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri", Ankara, 2010, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 31.12.2011).

Şekil 2.6.'da istihdamın dağılımı tarım, sanayi ve hizmetler olarak üç ana sektör ayrımında incelenirse, 2010 yılı toplam istihdam içinde hizmetler sektörünün payı % 48.6, sanayinin payı % 26.2, tarımın payı % 25.2 olarak gerçekleşmiştir. Buna göre, sanayi sektöründe yaşanan toparlanmanın istihdama yansıdığı görülmektedir. Türkiye'de 2010 yılının ilk üç çeyreğinde büyüme oranları açısından kriz öncesi rakamlara ulaşılmış ve bu olumlu gelişmelere paralel olarak istihdam artışı ve işsizlik oranlarında düşüş yaşanmıştır. Türkiye Ekonomisi'nin önemli bir büyüme performansını gerçekleştirdiği 2010 yılının ilk altı aylık döneminde sanayide istihdam edilenlerin verimliliklerinde artışlar söz konusudur. Ayrıca kayıtlı istihdamın artışı da olumlu bir yansıma meydana getirmiştir.¹⁵⁷

Sektörel istihdamda bu gelişmeler olmasına karşın, işsizlik Türkiye için halen bir önemli bir sorundur. Türkiye'deki işsizliğin önemli bir nedeni, işgücünün tam olarak kullanılamaması ve eğitim sisteminin kronik bozukluklarıdır. Bu bağlamda, mevcut sıkıntıları en aza indirmeyi amaçlayan hükümetin 2008 Krizi sürecinde istihdama yönelik aldığı politika tedbirleri şu şekilde sıralanabilir.¹⁵⁸

- Kısa çalışma ödeneğinin miktarı % 50 oranında artırılarak yararlanma süresi 3 aydan 6 aya çıkarılmıştır.
- Genç ve kadın istihdam teşvikinin süresi uzatılmıştır.
- İşsizlik sigortası hesaplamaları gayri safi olarak düzenlenerek, ödenek % 11 oranında artırılmıştır.
- Toplum yararına işler için oluşturulan çalışma programlarına (TYÇP) aktarılan kaynak arttırılacaktır.
- İşkur'un mesleki eğitim faaliyetleri genişletilecektir.
- Kişilere girişimcilik ve eğitim danışmanlığı verilecektir.
- İşbaşı eğitimleri çerçevesindeki stajlar desteklenecektir.
- İşyerlerinde mevcut istihdamın üzerinde yaratılacak ilave istihdam için prim desteği sağlanacaktır.

¹⁵⁷ Sami Taban, "Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye'de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri", Seta Analiz-Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 27, Mart 2011, s.27.

¹⁵⁸ Özsoylu ve diğerleri, "a.g.e.", s.97.

- İl İstihdam ve Merkezi Eğitim Kurullarının etkinliğinin artırılması, istihdamın şurası toplanması, fondan yararlananların profilleri, mesleki eğitimlerin ve teşviklerin etkinliği incelenmesi ile aktif işgücü programlarının güçlendirilmesi konusunda analitik çalışmalar yapılacaktır.

Hükümetin bu mücadeleye krizden önce başlamış olması önemli bir husustur. İşsizliğin azaltılması amacıyla hazırlanan ilk teşvik paketi ekonomik krizin etkilerinin daha henüz hissedilmeye başlanmadığı 2008 yılı Mayıs'ında çıkarılmıştır. Bundan hükümetin mevcut işsizlik sorununun çözümüne yönelik adımlar atmaya aslında krizden önce hazırlandığı anlaşılmaktadır. Ekonomik kriz döneminde, Türkiye'de hükümetin işsizlik sorununun çözümüne yönelik çok çeşitli önlemleri devreye soktuğu ve işsizlikle mücadele için kapsamlı bir stratejiye yönelik çalışmalar başlattığı görülmektedir.

Ekonomik kriz veya diğer olumsuz koşullar nedeniyle üretimin ve istihdamın daraldığı işletmelerde çalışanların işten çıkarılmasının önlenmesinin amaçlandığı bu programdan 2009 yılında 192.244 işçi yararlanmıştır. Diğer bir deyişle, yaklaşık 200.000 kişinin işsiz kalması önlenmiştir. İlave istihdam teşviki, 2009 yılı Nisan ayı ortalama işçi sayısına ilave olarak 31.12.2009 tarihine kadar işe alınanları kapsarken, 05.02.2010 tarih 5951 sayılı Kanun ile 31.12.2010 tarihine kadar uzatılmıştır. Bu teşvikten 2009 yılında 55.093 çalışan yararlanmıştır.¹⁵⁹

Ayrıca, Türkiye'de işsizliğin bireysel ve toplumsal etkilerini azaltmak amacıyla 2009 yılında toplum yararına çalışma programı da uygulanmaya başlanmıştır. İŞKUR 2009 yıl sonu verilerine göre, Türkiye genelinde 1.627 toplum yararına çalışma programı düzenlenmiş ve bu programlardan 33.229 erkek, 12.238 kadın olmak üzere toplam 45.467 kişi faydalanmıştır. Diğer taraftan işverenlerin çalıştırmakta olduğu engellilerin işveren sigorta priminin tamamı, kota haricinde ilaveten çalıştırılan engelli personelin ise işveren sigorta priminin yarısının Hazine tarafından karşılanması öngörülmüştür. 2009 yılında bu teşvikten 28.324 engelli kişi yararlanmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ Halis Yunus Ersöz, "Kriz Dönemi İstihdam", İş'te Çalışanlar, Temmuz 2010, www.istecalisanmar.com/2010/07/kriz-donemi-istihdam/, (Erişim: 31.12.2011).

¹⁶⁰ Ersöz, "a.g.m.", (Erişim: 31.12.2011).

Buna karşın, Türkiye’de büyümenin istihdam ve işsizliği beklendiği ölçüde etkilememesinin en önemli nedenlerinden biri, planlı bir ulusal istihdam politikasının olmamasıdır. İstihdama ilişkin sorunlar ancak uygulanmakta olan ekonomik politika ve programların hedeflediği büyüme, fiyat istikrarı ve mali disiplinin sağlanması gibi ekonominin diğer alanlarındaki iyileşmelerle aşılmaya çalışılmaktadır. 2008 yılında düşük istihdam ve yüksek işsizlikle mücadele amacıyla çıkarılan düzenlemeler bu açıdan önemli bir örnektir. Türkiye’nin yüksek büyüme evresi olarak nitelendirilen 2002-2007 döneminde, büyümenin istihdam ve işsizlik üzerindeki etkisinin zayıf kalmasının çeşitli nedenleri vardır. Tarım sektöründe işsiz kalan kesimin ve çalışma çağındaki nüfusun toplam nüfus içindeki oranının hızla artması, işsizliğin artış göstermesinin başlıca nedenlerinden biridir.¹⁶¹

Türkiye’de istihdamın sektörel dağılımı incelendiğinde, tarım kesiminde çalışan nüfusta kriz öncesi sürekli azalma söz konusuysen, kriz sonrasında artış yaşanmıştır. Türkiye nüfusunun 2009 yılında hâla %30.9’u kırsal alanda yaşamaktadır. Kırsal nüfusun fazla olması tarım sektöründe çalışanların oranının da yüksek olmasına neden olmaktadır. Ayrıca, dünya gıda fiyatlarındaki artış tarımda çalışmanın getirisini arttırmakta ve bu da sektörün istihdamına yansımaktadır. Bunun yanında tarımdan kopan işgücünü de absorbe edebilecek özellikle sanayi ve hizmet sektöründe iş olanakları yaratılamamaktadır. Sanayi sektörü istihdamında 2004-2008 döneminde artış olmuş, 2009 yılında ise bir önceki yıla göre yaklaşık % 11 oranında bir azalma kaydedilmiştir.¹⁶²

İnşaat sektöründe 2008 yılına kadar istihdam artış göstermiş, 2008-2009 yılında ise toplamda 410.000 kişilik bir azalma ortaya çıkmıştır. Bu süreçte, özel sektör ve kamu inşaat yatırımlarında yaşanan ciddi düşüşler sektörün istihdamına yansımıştır. Hizmetler sektörüne bakıldığında, 2004-2009 döneminde istihdamda sürekli bir artış yaşanmış ve 2004 yılında toplam 7.601.000 olan çalışan sayısı 2009 yılına gelindiğinde 2004 yılına göre yaklaşık % 16 oranında artarak 8.842.000 seviyesine yükselmiştir. Buna göre, özellikle 2009 yılında sanayi, inşaat ve tarım sektöründe çalışan sayısında yaşanan azalmanın, nispeten hizmetler sektöründe istihdam edildiği ifade edilebilir.¹⁶³

¹⁶¹ Mehmet Rauf Kesici, "Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik", **"İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 3, Temmuz 2010, s.18.

¹⁶² Nihat Işık ve Onur Ceylan, "Küresel Krizin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Karaman İli Örneği", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, **Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 19, 2010, iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2010/107-120.pdf, s.119, (Erişim: 31.12.2011).

¹⁶³ Işık ve Ceylan, "a.g.m.", s.108.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

2008 KRİZİNİN TEMEL SEKTÖRLERİN İSTİHDAMINA ETKİLERİ

1. KÜRESEL KRİZ SÜRECİ TÜRKİYE’DE İSTİHDAMIN SEKTÖREL ANALİZİ

2008 Küresel Mali Kriz sürecinde birçok sektörün istihdamı önemli oranda azalmıştır. İşsizlik ödeneğinden yararlananların ve İşkur’a kayıtlı işsiz sayısının artışı, kayıtdışılık, gerçek ücretlerde azalma, çalışma koşullarının kötüleşmesi ve sendikasızlaşma kriz döneminin çalışma yaşamına olan etkisini göstermiştir. 2008-2009 yılında işgücü piyasasındaki bu gelişmeler reel ekonomik krizin istihdam krizine dönüştüğünü ortaya koymuştur. Türkiye’de ekonominin bel kemiği olan temel sektörlerde krizin etkisiyle işsiz kalanların sayısı artmıştır. Dolayısıyla bu başlık altında tarım, sanayi, ticaret, inşaat ve hizmetler sektörlerinin kriz sürecindeki istihdam durumu incelenmiştir.

1.1. KRİZ ve TARIM SEKTÖRÜ

2000’li yıllarda, ulusal gelirimizin % 15’i ve istihdamın % 45’ini tarım sektörü oluşturmuştur. Ancak, tarım sektörü Türkiye’de uzun süre ekonominin temel unsuru iken, son yıllarda Türkiye ekonomisi içindeki azalan nispi payını gelişme önceliği gösteren sanayi, ticaret ve hizmetler sektörlerine bırakmıştır. Buna karşın, temel ihtiyaç maddelerini üretmesinin yanı sıra, diğer sektörlerle hammadde temini, tüketim harcamaları ve ihracattaki payı, milli gelire katkısı ile tarım sektörü sosyo-ekonomik önemini korumaktadır. Tarım sektörü, doğa koşullarına bağlı olarak risk ve belirsizliğin yüksek olduğu bir sektördür. Tarım ürünlerinin arz ve talep esnekliği düşük olup üretim periyodu diğer sektörlerle göre uzundur. Bu özellikleri ile sektör birçok ülkede üretim-tüketim zinciri içerisinde desteklenmektedir.¹⁶⁴

¹⁶⁴ DPT, "Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf, s.2, (Erişim: 26.09.2011).

Türkiye’de krizin tarıma etkileri, sektörün etki alanının geniş olması sebebiyle daima çok önemli olmuştur. Bu nedenle tarım sektörünün krizlere karşı dayanıklı olması genel ekonomi için de büyük önem taşımaktadır. Türkiye’de tarımın önemli bir sorunu efektif tarım ve ekonomik örgütlenmedeki yetersizliklerdir. AB genelinde tarımsal örgütlenme oldukça iyi işleyen bir mekanizmaya sahiptir. Türkiye’de ise kooperatifler, ziraat odaları, birlikler, vakıflar, dernekler gibi tarım alanında faaliyette bulunan pek çok örgüt bulunmaktadır. Fakat, bu örgütler, üreticilerin yenilikleri izleyebilecekleri, dayanışma içinde olabilecekleri ve haklarını koruyabilecekleri güçlü bir yapıya sahip değildir. Özellikle kooperatiflerin ortaklarına yaptığı katkılar ve ekonomi içindeki etkinlikleri sınırlı kalmıştır. Sektör örgütsüz olması nedeniyle krizlere karşı daha zayıf bir yapıda olmakta ve bazen de katkıda bulunmadığı krizlerle savaşmak zorunda kalabilmektedir.¹⁶⁵

Tarım sektörü krizlerde özellikle istihdam yönünden diğer sektörlerle oranla daha şanslı gibi gözükmektedir. Çünkü tarımsal ürünler zorunlu ihtiyaç maddeleri olup, aile işgücüne dayalı olarak üretilmekte ayrıca diğer sektörlerle daha az bağımlı küçük aile işletmeciliği niteliği taşımaktadır. Elbette, tarım sektörünün bu özellikleri tarımı daha avantajlı konuma getirmektedir. Bunun yanında kriz süreçlerinde yani ekonominin ve istihdamın küçüldüğü dönemlerde, işsiz kalanlar ve iş bulamayanların yöneldiği bir sektör olmaktadır. Dolayısıyla sektörün istihdamı bu süreçte artmaktadır.¹⁶⁶

OECD raporunda da küresel mali krizin ve ekonominin bütün sektörlerinde yaşanan gerilemenin önemli etkisine rağmen son dönemlerde, tarımın durumunun nispeten daha iyi olmasının beklendiği vurgusu yapılmıştır. Ancak bu tarım sektörünün krizlerden veya 2008 krizinden etkilenmediği anlamına gelmemektedir. Çünkü tarım sektöründe,¹⁶⁷

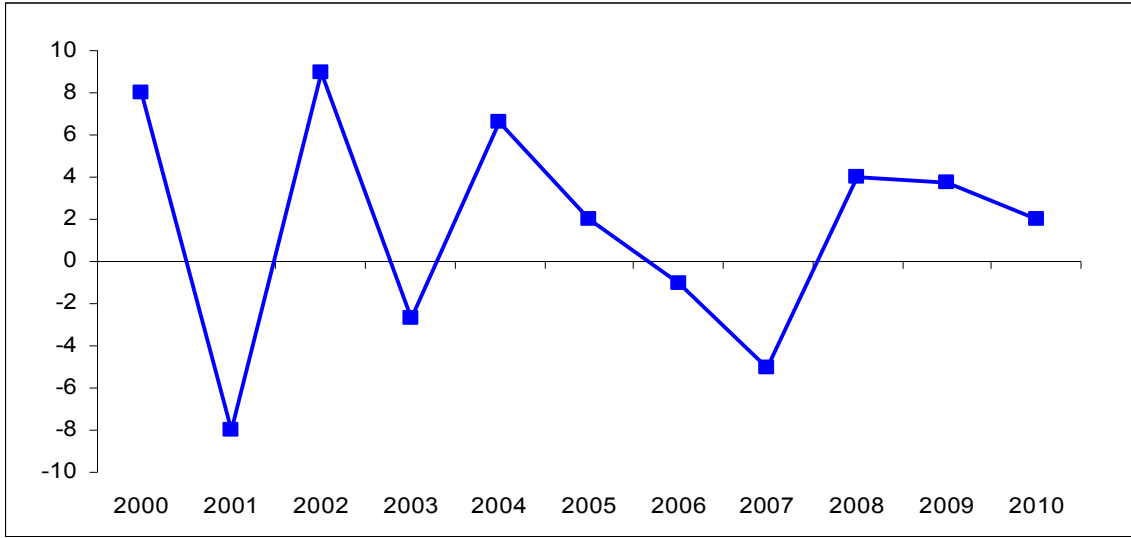
- Tarımsal ürünlerde, dış pazarlara yönelik yaşanacak talep daralması,
- Tarım ürünleri hammadde olarak kullanan sektörlerin krizi bahane ederek fırsata dönüştürmeleri,
- Tarım sektörünün, diğer sektörlerden aldıkları; gübre, ilaç, akaryakıt, alet makine gibi girdi fiyatlarındaki artış,

¹⁶⁵ Gülen Özdemir, G. Keskin, H. Özudoğru, "Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi", **Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 1, 2011, s.101.

¹⁶⁶ Erkan Aktaş, İsmail Tuncer, Murat Aydın, "1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri", Munich Personal RePEc Archive, 18.03.2010, <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14588/>, s.1, (Erişim: 26.09.2011).

¹⁶⁷ Aktaş ve diğerleri, "a.g.m.", s.1.

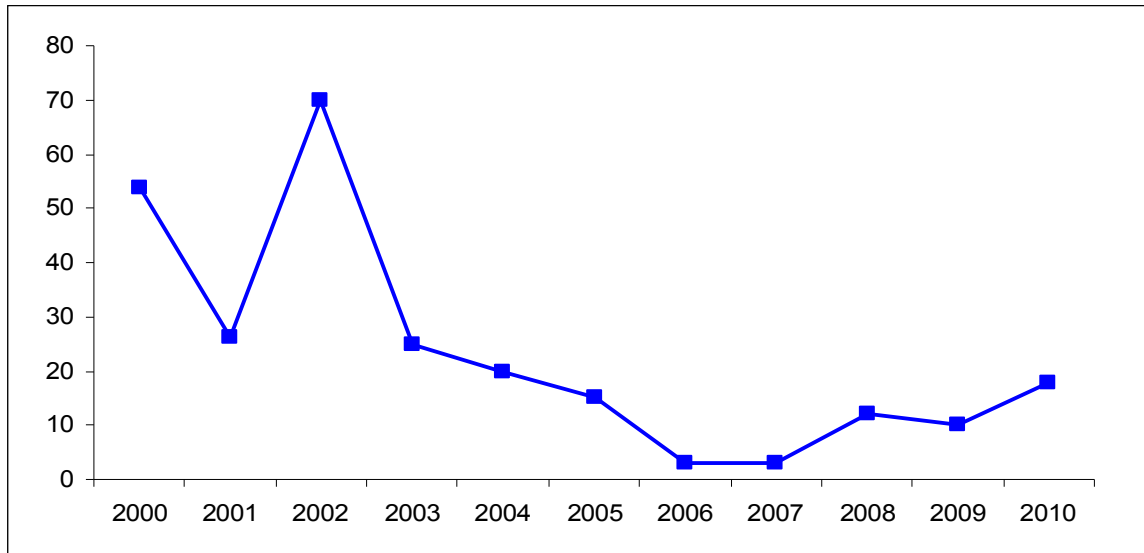
- Finans sektörünün verdiği kredilerin maliyetlerindeki değişim ile bu kredilerin geri ödenememesinde yaşanacak sıkıntılar da söz konusudur.

Şekil 3.1: Sabit Fiyatlarla GSYH Tarım Sektörü Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

Tarım sektörünün yıllar itibariyle dalgalı bir büyüme trendi izlendiği Şekil 3.1.'de görülmektedir. Türkiye'de tarım sektörünün yıllık büyüme hızı iklim değişikliklerine bağlı olarak dalgalanma göstermektedir. Tarım sektöründeki mevsimsellik, çiftçinin gelirini ve dolayısıyla fiyatları büyük ölçüde etkilemekte sektörün büyüme hızını düşürebilmektedir.¹⁶⁸

Şekil 3.2: Cari Fiyatlarla GSYH Tarım Sektörü Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

¹⁶⁸ Afşin Şahin, **Avrupa Birliği'nde Tek Çiftlik Ödeme Yöntemi ve Türkiye'nin Uyumu**, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008, s.8.

Şekil 3.2.'de cari fiyatlarla büyüme hızının 2002'den sonra azalmaya başladığı, küresel krizin etkisiyle özellikle 2007 yılında oldukça düşük bir seyir izlediği görülmektedir. Tarımdaki bu daralma iklim şartlarındaki olumsuzlukların yanında IMF ile yapılan stand-by anlaşmaları ve son yıllarda uygulanan yanlış tarım politikaları ile gerçekleşmiştir. 2007 yılı kuraklığa bağlı olarak düşen üretilen ürün miktarı, 2008 başından itibaren tekrar artışa geçmiştir. 2008 yılında 73 milyar TL olan tarımsal üretim, 2009 yılında 79 milyar TL seviyesine ulaşmıştır.

2000 yılından bu yana tarımsal destekleme alımları ile girdi sübvansiyonlarını ikame eder durumdaki doğrudan gelir destekleme politikasının, Türkiye'de mevcut uygulama biçimiyle tarımsal üretimi etkileme gücü olmamıştır. Tarım reformu projesi ile yıllardır azalma eğiliminde olan destekler azalmaya devam etmiş bu da sektörün büyüme hızını olumsuz etkilemiştir. Ayrıca, arazi üzerinden ödenen DGD ödemeleri, bölgeler arasında işletmeler arasında ve ürünler arasında bir dengesizlik yaratmaktadır. Tarım sektörünün kalıcı sorunları temel olarak tarımda toprak, sermaye, işgücü ve bilgi kullanım şekinden kaynaklanmaktadır. Çiftçinin kısa dönemde bile üretim planlamasına yardımcı olabilecek tutarlı bir politika çerçevesi hala oluşturulamamıştır. Bu durum, sektör için önlemlerin alınması gerektiğini ve çiftçinin sürdürülebilir gelirinin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.¹⁶⁹

Yaşanan kriz, Türkiye ekonomisinde istihdam, katma değer ve ihracat bakımından lokomotif konumunda olan önce sanayi sektörünü, daha sonra da diğer sektörleri etkilemiştir. Bu krizle hiç bir ilgisi olmayan tarım sektörü de krizden etkilenmiştir. Çünkü, tarım sektörü, örgütsüz ve zayıf yapısıyla bir bütün olarak tarım dışı sektörlerle göre krizin faturasını ödeme bakımından en dezavantajlı durumdadır. Krizle birlikte tarımsal üreticilerin gelirleri sürekli olarak azalmıştır. 2008 krizinin küresel ekonomiye ilişkin belirsizliklerinin baskısı ve güven kaybı, reel kesimin daralmasına neden olmuştur. Tarım sektöründe girdi fiyatlarının yükselmesine ve ürün fiyatlarının düşmesine yol açarak tarıma yönelik yatırımların azalmasına sebep olmuştur.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Neslihan Yalçınkaya, M. Hakan Yalçınkaya, Coşkun Çılbant, "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", **Yönetim ve Ekonomi**, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006, s.108.

¹⁷⁰ A.Yılmaz Gündüz, "2008 Krizin Tarım Sektörüne Etkisi: Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Malatya Kayısı İhracatı ve Gelir Örneği", Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası Sempozyum-V, Erdek, 27-29 Mayıs, bandirma.balikesir.edu.tr/sempozyum.pdf, s.272, (Erişim: 27.09.2011).

Tarımsal istihdam 2000 yılından 2010 yılının ilk çeyreğine kadar yaklaşık % 33 oranında düşüş yaşamıştır. Buna karşın, Türkiye Ekonomisi'nde tarımın toplam istihdam içindeki payı, son ekonomik krizin başladığı 2008 yılının ilk çeyreğinde, uzun zamandır süregelen düşme eğiliminin aksine artmaya başlamıştır. Bu dönemdeki üretim artışı göz önünde bulundurulduğunda, tarım sektöründeki verimliliğin artış gösterdiği görülmektedir.¹⁷¹

2007-2009 döneminde, tarımda yıllık bazda toplam istihdam 4.867.000'den 5.254.000'e 387.000 kişi artmış, artış oranı ise % 8 olarak gerçekleşmiştir. Aydan aya yıllık değişime bakıldığında, 2007 Temmuz-2010 Temmuz arasında tarım istihdamındaki artış % 13 olmuştur.¹⁷²

Tarım istihdamındaki bu artışın ardında özellikle krizin etkisiyle kentten kıra yaşanan göçün etkisi önem taşımaktadır. Tarım istihdamında yaşanan bu artış eğilimini gösteren veriler Tablo 3.1.'de yer almaktadır.

Tablo 3.1. Tarım İstihdamında Bir Önceki Yıla Göre Değişim

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011 4 Ay
Tarım (kişi)	-559.000	-247.000	-40.000	149.000	224.000	443.000	474.000

Kaynak: "TİSK, İşgücü Piyasası Bülteni-Temmuz 2011 (Nisan 2011 TÜİK HİA Verilerinin Değerlendirilmesi)", Sayı: 14, www.tisk.org.tr/download/shb/3288.pdf, s.5, (Erişim: 25.09.2011).

Sektörel istihdam durumu geçmişe doğru incelendiğinde, önemli değişimler geçirdiği anlaşılmaktadır. Tarım sektörü bu değişimde başrolü oynamıştır. Tablo 3.1.'de yer alan verilere göre, kriz öncesi dönemde gerileyen tarım sektörü istihdamı küresel kriz sürecinde artışa geçmiş ve bu artış sürekli biçimde yükselmiştir.

¹⁷¹ Gönül Şengül ve Murat Üngör, "Increasing Share of Agriculture in Employment in the Time of Crisis: Puzzle or Not?", Central Bank Of The Republic Of Turkey, Working Paper, No: 11/05, April 2011, www.tcmb.gov.tr/research/discus/2011/WP1105.php, s.1, (Erişim: 01.01.2012).

¹⁷² Seyfettin Gürsel, Zümrüt İmamoğlu, Tuğba Zeydanlı, "Tarım İstihdamı Bilmecesi", Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 02.10.2010, betam.bahcesehir.edu.tr/tr/tag/tarim-istihdami/, (Erişim: 28.09.2011).

Tarım sektörü istihdamı yıllık bazda 2005'te 559.000 kişi azalırken, krize yaklaşıırken bu azalış düşmeye başlamış, 2008'de ise istihdam artışa geçmiş ve 149.000 kişi artmıştır. Söz konusu artış 2009'da 224.000, 2010'da 443.000 ve 2011'in ilk dört ayında 474.000 olmuştur. 559.000 kişilik kayıptan 474.000 kişilik artışa geçilmesi ile bu süreçten tarım sektörü oldukça kazançlı çıkmıştır. Yani, 2005-2011 döneminde sektörel istihdam artışlarında tarım lehine büyük bir değişim yaşanmıştır. Toplam istihdam artışı bir miktar yavaşlamakla birlikte güçlü biçimde devam etmektedir.

Sektörel istihdam geçişleri, işgücü kaynaklı gelişmelerde ele alınan en önemli konulardan biridir. Nispi önemi artan ve azalan sektörler arası göç, esasında istihdam konusunda geçişlerin göstergesidir. Gelişmiş ekonomiler düşünüldüğünde, istihdamın sektörel dağılımı hizmetler, sanayi ve tarım şeklinde sıralanmaktadır. Ancak, Türkiye'de tarım istihdamı hâla yüksek oranlarda hizmetler sektöründen sonra gelmektedir. Sanayi ve hizmet sektörlerinde istenilen istihdam düzeylerine ulaşılamamasına rağmen, düşük verimle yüksek tarım istihdamı büyümenin önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 3.2. Toplam İstihdamdaki Değişim (2000-2009)

Yıllar	Toplam İstihdam	Tarımda İstihdam	Tarımın Payı (%)
2007	20.738	4.867	23,5
2008	21.194	5.016	23,7
2009	21.277	5.254	24,7
2000-2009 (%)	-1,4	-32,4	-11,3

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 16.07.2011).

İstihdamda tarımın payı 2001 yılından sonra sürekli azalarak, Tablo 3.2.'de görüleceği gibi 2008 yılında % 23,7'ye gerilemiş, 2009 yılında % 1 oranında bir artışla % 24,7 olmuştur. Aynı süreçte toplam istihdam % 1,4, tarımsal istihdam % 32,4 ve tarımın payı % 11,3 azalmıştır. 2007-2009 döneminde, tarımda yıllık bazda toplam istihdam 4.867.000'den 5.254.000'e 387.000 kişi artmış, artış oranı ise % 8 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye’de tarım sektörüne hâkim olan küçük aile işletmelerinde, girdi ve kredi düşük seviyede kullanılmakta olup, işletmelerin dışa bağımlılığı ise düşüktür. Bu nedenle ilk aşamada genel olarak küçük aile işletmeleri bu krizden daha az etkilenmiştir.¹⁷³

Buna karşın, finansal kriz ve meydana getirdiği resesyon pek çok insanın da işsiz kalmasına sebep olmuştur. Hane halkının geliri azalmış ve özellikle yoksul kesim gıda satın alım gücünü yitirmiştir. Bu durum finansal krizin gıda krizini tetikleyen en büyük etkisi olmuştur. Ayrıca, uluslararası ticarete gerçekleşen yavaşlama ülkelerin ihracat gelirlerini azaltmış, bu da ithalat için gerekli finansman kaynağını ortadan kaldırmıştır. Uluslararası piyasada fiyatları zaten artmış olan tarım ve tarıma dayalı sanayi ürünlerinin ithalatları özellikle az gelişmiş ülkeler için daha da zor hale gelmiştir.¹⁷⁴

Ayrıca, kırsal ile kentsel alanlar arasındaki gelir farklılığı, daha iyi eğitim ve istihdam olanakları, daha yüksek hayat standardına ulaşma umudu gibi kentin çekici kuvvetleri kırsal nüfusu tarımın dışına itmekte ve sonuçta tarımsal nüfusun azalmasına neden olmaktadır. Uygulanan politikalar ve destekleme politikaları nedeniyle tarımdan kopuş yaşanması, tarımda istihdamın azalmasına rağmen işgücü içinde tarımın payının hâlen yüksek olması, tarım kesiminin gittikçe yoksullaştığını göstermektedir.¹⁷⁵

Tarımda istihdam payının yüksek olması, krizlerin en azından sosyal olarak daha düşük maliyetle atlatılmasını sağlayabilmektedir. Aslında, tarımdaki yüksek istihdam kriz dönemlerinde sosyal ve ekonomik maliyeti azaltıcı etki yapabilmektedir. Ancak, çoğu küçük ölçekli olan tarımsal işletmelerin işgücü genellikle aile fertleri tarafından oluşmaktadır. Türk tarım sektörünün omurgasını oluşturan sadece kendi kendisine yetebilen bu işletmeler, düşük üretim, yüksek gizli işsizlik ve düşük rekabet gücüne neden olmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷³ Özdemir ve diğerleri, "a.g.m.", s.105.

¹⁷⁴ IFPRI, "Global Hunger Index The Challenge of Hunger: Focus on Financial Crisis and Gender Inequality", 2009, <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ghi09.pdf>, s.17, (Erişim: 28.09.2011).

¹⁷⁵ Fatma Çelik, **IMF-Türkiye İlişkilerinin Çalışma Hayatı Açısından Türk Tarım Sektöründe İstihdam Üzerine Etkileri (2000-2007)**, Cumhuriyet Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008, s.103.

¹⁷⁶ Çelik, "a.g.e.", s.111.

Tarımın desteklenmesi, krize karşı alınacak en önemli önlemlerden biri olmalıdır. Bu yolla yıllarca kriz içinde olan, yoksulluğun derin bir şekilde yaşandığı ve önemli bir büyüklükte olan kırsal nüfus rahatlayacaktır. Ayrıca, tarımla yatay ve dikey bağları olan sektörlerin de uyarılacağı ve tüketim düzeyi düşük olan kırsal nüfustaki küçük bir gelir artışının tüketime yönelerek kriz içindeki tarım dışı sektörlerle dış piyasalardan daha istikrarlı, daha güçlü bir talep yaratacağı gerçeği de büyük önem taşımaktadır.¹⁷⁷

Uzun dönemde toplam talep tabanının geliştirilmesi yatırımların ve istihdamın artışı ile gerçekleşecektir. Dolayısıyla, aktif işgücü programlarının, işgücü piyasası ihtiyaç analizleri doğrultusunda etkin biçimde uygulanması ve yaygınlaştırılması işsizlik sorununun çözümündeki önemli bir politika değişikidir.¹⁷⁸

Ekonomik büyümenin sağlanmasında tek başına tarım, sanayi veya hizmet sektörlerinin gelişmesinden söz etmek mümkün değildir. Tarım ve sanayi sektörleri birbirini tamamlayan ve karşılıklı etkileşim içinde bulunan sektörlerdir. Çünkü, tarım kesimi sanayi sektörüne hammadde sağlarken, sanayi ürünleri için pazar oluşturur. Tarımın, sanayi sektöründen sağladığı olanaklardan bağımsız olarak gelişmesi mümkün değildir. Tarım ve sanayi kesimlerinin bütünleşmesiyle sektörlerin ticaret hacimleri genişlemekte, birimlerin rekabet gücü artmakta, hem tarımsal üretimin hem de sanayi üretiminin daha verimli hale gelmesi mümkün olabilmektedir. Kırsal alanlarda gerçekleştirilen endüstriyel yatırımlar büyük kentlere göç sonucu oluşan sağlıksız kentleşme sorununun çözümünde ve istihdamın artışında önemli bir etkidir.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Gündüz, "a.g.m.", s.271.

¹⁷⁸ Erdal Tanas Karagöl ve Tekin Akgeyik, "Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler", Seta-Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Mayıs 2010, www.setav.org/Ups/dosya/35324.pdf, s.24, (Erişim: 20.09.2011).

¹⁷⁹ Cahit Aydemir ve Murat Pıçak, "Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri", **Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 10, 2008, s.129.

1.2. KRİZ ve SANAYİ SEKTÖRÜ

Ülke ekonomisine önemli katkısı olan en dinamik ve üretken sektör kuşkusuz sanayidir. 2011 Aralık ayı yıllık verilerine göre, Türkiye'nin ihracatının % 90'ı sanayi ürünlerinden gerçekleşmektedir. Sanayileşme ile birlikte daha önce ithal edilen mallar Türkiye'de üretilmeye başlanmış ve birçok insana iş alanı açılmıştır. Ayrıca dış ülkelere ihraç edilen ürünlerle ekonomiye büyük katkılar sağlanmaktadır. Sanayi daha çok tarıma bağlı olarak gelişmiş ve sanayileşmeyle ülkede zengin hammadde kaynakları değer kazanmıştır. Son yıllarda Türkiye sanayi ülkesi olma yolunda ilerlemektedir.

Ancak, 2009 yılı içerisinde açıklanan üretim rakamları sanayinin krizden önemli bir darbe aldığını ortaya koymaktadır. Türkiye 2009 Şubat'ta sanayinin dörtte birini kaybetmiş, sanayi üretiminde yaşanan küçülme son yılların en sert daralması olmuştur. Söz konusu bu daralma, 1994 krizi, 1999 Asya-Rusya krizi, 2001 krizinde yaşanan tüm daralmaların da üstünde olmuştur. Türkiye tarihinin en büyük krizi olarak bilinen 2001'de dahi sanayi üretimi bu denli bir küçülme yaşamamıştır. Sanayi üretimi, Şubat 2009'da, bir önceki yılın aynı ayına göre % 23,7 gerilemiş, sanayi üretimindeki bu düşüş, Mart 2009'da hız keserek sürmüştür. Toplam sanayi % 23,7 küçülürken, en büyük daralma ise % 44,8 ile sermaye malı imalatında yaşanmıştır. Dayanıklı tüketim malı imalatı % 25,7, ara malı imalatı % 24,2, dayanıksız tüketim malı imalatı % 14,8 ve enerji % 11,0 oranında küçülmüştür. İmalat Sanayi sektörü endeksindeki daralma ise % 23,5 olarak gerçekleşmiştir. Mart 2009'da ise önceki yılın aynı ayına göre en büyük düşüş % 42,2 ile sermaye malı imalatında meydana gelmiştir.¹⁸⁰

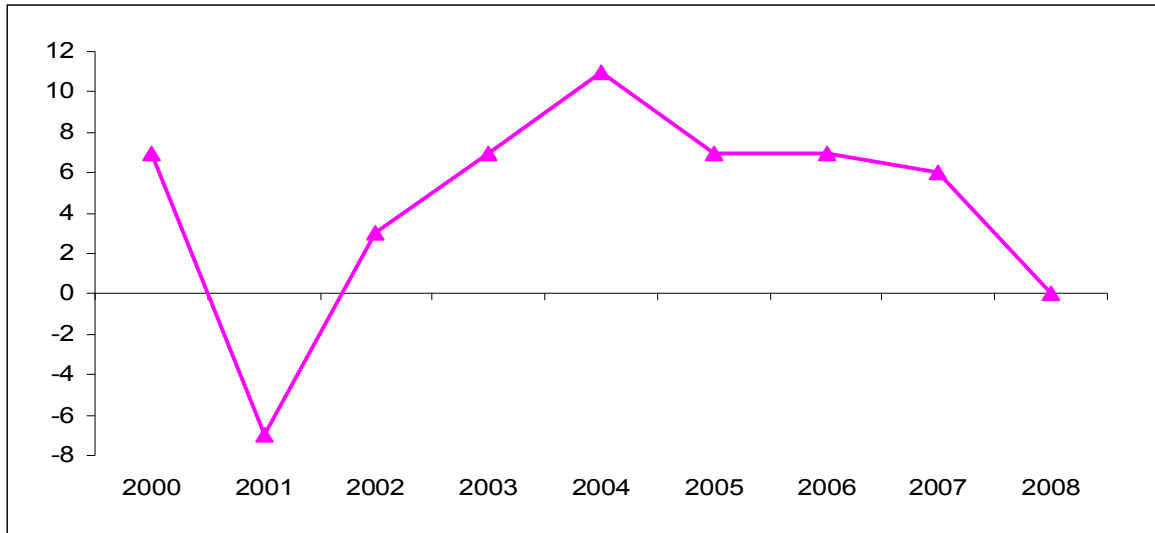
Buna karşın, ekonomide 2006 yılından itibaren başlayan, 2007'de devam eden büyüme hızındaki düşüş, 2008 yılının ilk çeyreğindeki rakamlara göre en az sanayi alanında görülmektedir. 2007'de sanayideki toplam ortalama büyüme hızı % 5,8 oranıyla genel ortalamanın üzerinde izlemiştir. 2008'in ilk dört ayının sanayideki ortalama büyüme hızı ise % 6,93 oranındaydı. Yani, Türkiye ekonomisinde bugün sanayi sektörü büyümedeki temel unsur, ekonominin ise motoru durumundadır.¹⁸¹

¹⁸⁰ Erdem Alptekin, "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları", **Ar&Ge Bülten**, Haziran 2009, İzmir Ticaret Odası, www.izto.org.tr/NR/.../kureselkrizinyansimaları_ealptekin.pdf, s.8, (Erişim: 06.10.2011).

¹⁸¹ "III.2.Sanayi Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı", Sanayi'nin Türkiye Ekonomisindeki Yeri, sey.ydicagri.org/pdfs/sey_III_sanayi.pdf, (Erişim: 30.09.2011), s.85-87.

İçinde küçülmenin yer almadığı, sabit fiyatlarla sanayi sektörünün yıllık ortalama % 8 büyüdüğü 2002-2007 yılları arasındaki dönemde, ortalama olarak imalat sanayi sektörü yıllık % 8.4 büyürken, taşıt araçları imalat sanayi sektörü ortalama yıllık % 31.4 büyümüştür. Buna karşın, deri imalat sanayi sektöründeki ortalama yıllık büyüme oranı % 5.7'de, tekstil sanayi sektöründeki ortalama yıllık büyüme oranı ise % 0.5'de kalmıştır. Giyim sanayi sektörü ise aynı dönemde ortalama olarak yıllık % 1.2 oranında küçülmüştür. Sektörlere göre sektörel büyüme farklılıkları incelendiğinde ise, emek tasarrufu sağlayan sermaye yoğun sektörlerin, emek yoğun sektörlerle göre çok daha fazla büyümüş ve yeni yatırımları çekmiş olması, istihdam artışının sınırlı kalmasının önemli bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁸²

Daralan Avrupa ve Amerika gibi geleneksel pazarlara ihracatın yavaşlaması nedeniyle sanayi sektörü yeterli dinamizme ulaşamamaktadır. Türkiye'de yıllık 100 milyar doları aşan ihracatın neredeyse tamamına yakını sanayi ürünüdür. Ancak otomotivden beyaz eşyaya, konfeksiyondan bu sanayi ürünlerinin üretiminde % 60'ların üzerinde ithal girdi kullanılmaktadır. Düşük tutulan kur, bu ürünlerin üretiminde ithal girdi oranının yükselmesine neden olmuştur. Düşük kur ile yapılan ithalat ise bir kısım sanayi işletmelerine rekabet gücü kazandırırken, aynı ürünü üreten pek çok yerli firmanın bu üretimden çekilmesine ve istihdam kaybına yol açmıştır.¹⁸³ Üretim açısından değerlendirildiğinde, Şekil 3.3.'de sabit fiyatlarla GSYH sanayi sektörü büyüme hızına yer verilmiştir.

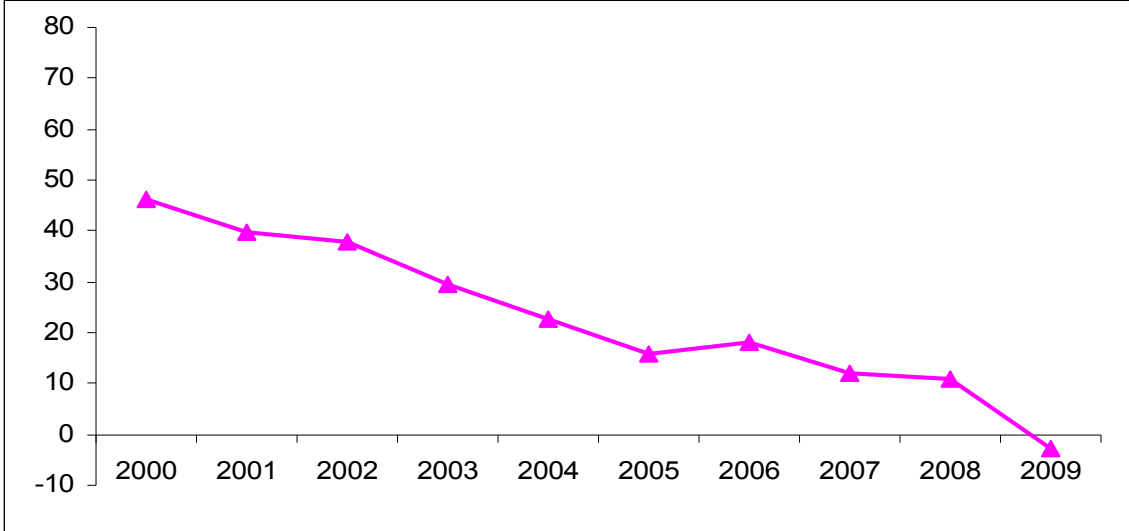
Şekil 3.3: Sabit Fiyatlarla GSYH Sanayi Sektörü Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

¹⁸² Kesici, "a.g.m.", s.18.

¹⁸³ Ahmet Yetim, "Sanayinin Profili İç Açıcı Değil", İzmir Ticaret Odası, **Ar&Ge Bülten**, Eylül 2010, www.izto.org.tr/NR/ronlyres/...95B7.../Sanayi_Profil_Ahmet_Yetim.pdf, (Erişim: 15.02.2012).

Buna göre, 2006 yılında sanayi sektöründe % 7.4 oranında gerçekleşmiş, 2008 yılına doğru krizin etkisiyle bu oran oldukça düşmüştür. İhracatın yarıya yakın bir bölümünün gerçekleştirildiği AB ülkelerinde krizin şiddetinin artması, Türkiye'nin ihracat performansını önemli ölçüde düşürmüştür. Piyasalarda risk algılamasının artması ve güven azalmasının, yatırımcı ve tüketici davranışlarına olumsuz etkileri ile yaşanan kredi daralmaları sanayi sektörünün var olan sorunlarını daha da arttırmıştır.

Şekil 3.4: Cari Fiyatlarla GSYH Sanayi Sektörü Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

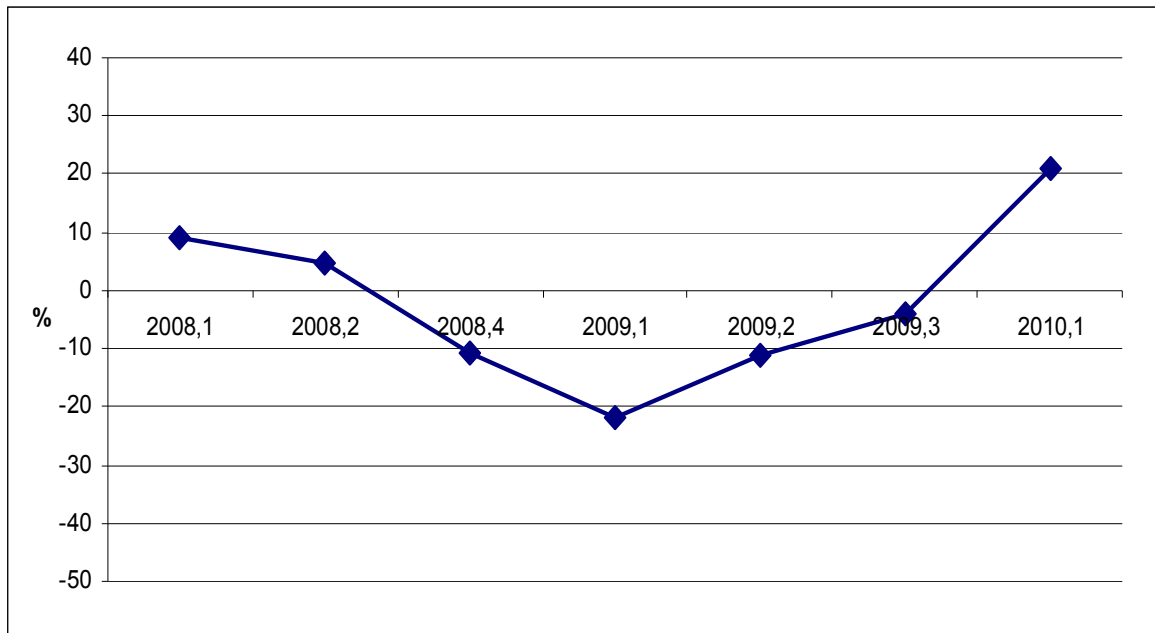
Şekil 3.4.'de, cari fiyatlarla GSYH büyüme hızının yıllar itibariyle azalan bir seyir izlediği görülmektedir. Bu seyir, 2009 yılında yaşanan daralmaya bağlı olarak en düşük seviyeye inmiştir. Küresel finansal krizin etkileri ile birlikte 2008 yılının son çeyreğinde, sanayi katma değeri % 10,6 oranında azalmıştır.

Sanayi sektörü içerisinde imalat sanayi en önemli ve dinamik alt sektör olup, neredeyse tüm ülkelerde, gerek üretim değeri gerekse istihdam hacmi bakımından en büyük paya sahiptir. Öte yandan, Türkiye Ekonomisi'nde imalat sanayi toplam sanayinin % 85-90'ını oluşturduğu için sanayi sektörü denilince genellikle imalat sanayi anlaşılmaktadır. Bu sebeple, toplam sanayiye temsil etmek üzere imalat sanayini ele almak mümkündür.¹⁸⁴

¹⁸⁴ İbrahim Arısoy, "Türkiye'de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, **Enstitü Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 1, Yıl: 2005, s.45.

Türkiye ekonomisi için toplam ihracat ve sanayi malları ihracatındaki daralma imalat sanayinin tüm alt kollarında kendisini göstermiş, her bir sektörün etkilenme düzeyine paralel olarak, üretim, istihdam ve kazanç kayıplarına yol açmıştır. Krize bağlı olarak iç ve dış talepteki daralma sektörel üretimi olumsuz etkilemiş, 2009'un ilk çeyreğinde, imalat sanayi üretiminde % 25'leri, ihracat ve ithalatında ise, % 40'ları aşan daralmalar meydana gelmiştir.¹⁸⁵

2009'un ilk çeyreğindeki bu daralma sürecine bağlı olarak, Şekil 3.5.'de Türkiye imalat sanayi büyüme oranları yer almaktadır.

Şekil 3.5: Türkiye İmalat Sanayi Büyüme Oranları

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası, "Ekonomik Göstergeler", Eylül 2010,

www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGELER.pdf, (Erişim: 12.10.2010).

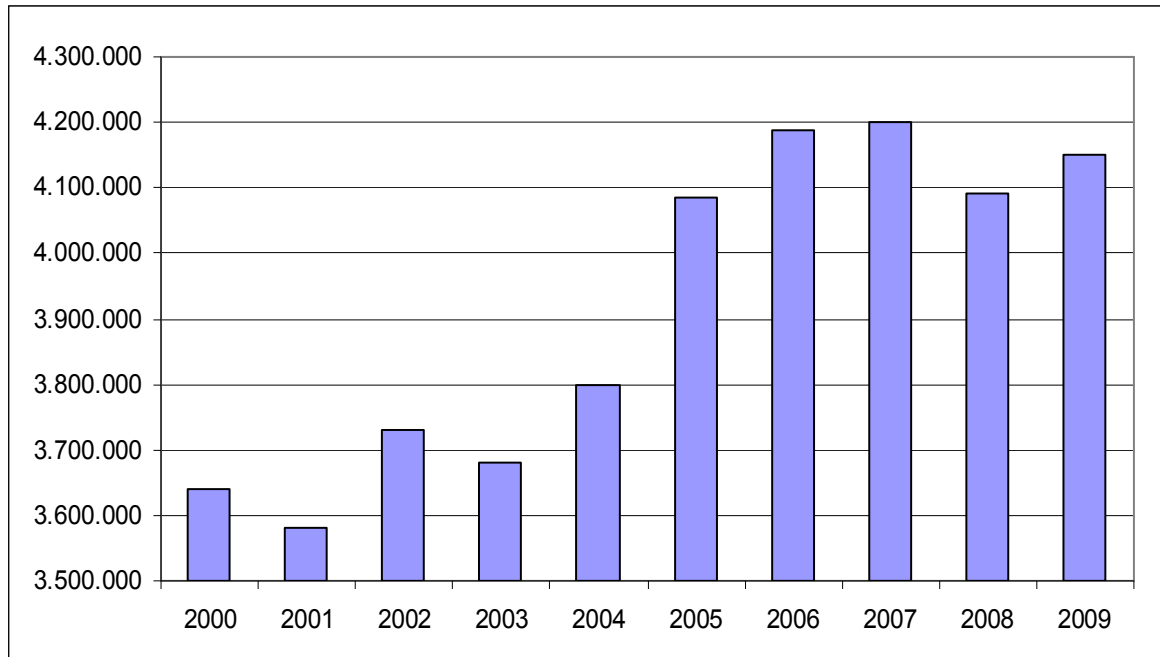
Buna göre, imalat sanayi büyüme oranı küresel krizin etkisiyle önemli ölçüde düşüş göstermiştir. Yani 2008 Krizi imalat sanayide önemli oranda bir daralmaya neden olmuştur. İç talebi canlandırmak için yapılan KDV ve ÖTV indirimlerinin etkisiyle 2010 yılı ilk çeyreğiyle itibariyle sektörde iyileşme ve büyüme oranlarında artış yaşanmıştır.

¹⁸⁵ Nesrin Sungur Çakmak ve Ercan Sarıdoğan, "Küresel İktisadi Krizin Türkiye İmalat Sanayiye Etkileri", **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı: 2, Yıl: 2010, s.36. •

Bu daralma karşısında, hızlı gelişmenin itici gücünü oluşturan bir sanayi alt yapısını oluşturmak için yatırımların özellikle imalat sanayinde üretim kapasitesini arttıran, teknolojik gelişme ve yenilikleri izleyen alanlarda hızlandırılması büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü, ekonominin uzun dönemli büyümesi ve yapısal olarak yenilenmesi sanayileşme ile mümkündür.¹⁸⁶

Son yıllarda imalat sanayinde görülen verimlilik artışı, üretimin de hızlı bir şekilde yükselmesine katkı sağlamıştır. Aynı dönemde, imalat sanayi ithalat ve ihracat miktarında önemli bir artış yaşanmıştır.¹⁸⁷

Yaşanan bu artış, imalat sanayinde istihdama da yansımıştır. Türk imalat sanayi istihdamının gelişimi Şekil 3.6.'da yer almaktadır.

Şekil 3.6: Türk İmalat Sanayinde İstihdam

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 16.10.2011).

¹⁸⁶ Arısoy, "a.g.m.", s.50.

¹⁸⁷ Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru)", Aralık 2010, www.sanayi.gov.tr/Files/.../sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf, s.28, (Erişim: 03.10.2011).

Şekil 3.6.'da 2000 ve 2004 yılları arasında 3.5 ile 3.8 milyon kişi arasında değişen imalat sanayi istihdamının 2005 yılından itibaren 4 milyon kişiyi aştığı görülmektedir. 2007'ye kadar bu artış devam etmiş, ancak küresel krizin etkisiyle azalmaya başlamıştır. Daralmanın nedenleri, krize giren dış pazarların daralması, iç talebin kısılması ve kısa süreli de olsa yaşanan kur şoku olmuştur. Kapasiteler hızla düşmüş ve işçiler işlerinden çıkarılmıştır. Ancak, hükümetin çeşitli vergi teşvikleri ve destekler sağlamasıyla, sanayinin 2009'un devamında toparlandığı görülmüştür. Bu toparlanmada, geri dönen sıcak para en önemli etken olmuştur. Daha sonra sanayide, bankaların tüketici kredileri ve kredi kartları sayesinde iç talep harekete geçmiştir. 2010'un 3. çeyreğinde, sanayi üretimi krize girilen 2008'in üçüncü çeyreğini az bir farkla da olsa geçmiştir.

Bu bağlamda, Türkiye'de kayıt dışı istihdamın da yüksek oranda olması nedeniyle, ihracata dayalı olarak üretim yapan tekstil, beyaz eşya gibi sektörlerde işten çıkarmalar gerçekleşmiştir. Ayrıca çeşitli illerde bulunan bazı sanayi tesisleri üretime ara vermiş, bazıları da kapanmak zorunda kalmıştır. Veriler incelendiğinde, küresel ekonomik krizin Türkiye sanayi sektörü üzerinde 2008 yılının son çeyreğinden itibaren önemli derecede etkili olduğu görülmektedir.¹⁸⁸

2008 Ocak ayında Türkiye'de istihdamda olan 20.122.000 kişinin 4.298.000'i sanayi sektöründe çalışmıştır. Tüm istihdam içinde sanayide çalışanların oranı ise % 21.36 olmuştur. Türkiye'de sanayi istihdamda 2008 yılı başında da tarımın gerisinde yer almıştır. Ancak, sanayinin GSYH'a katkı oranına bakıldığında, istihdamda olduğu gibi bu alandaki tarım-sanayi karşılaştırmasında, tarımın gerileyen sanayinin ilerleyen konumda olduğu görülmektedir.¹⁸⁹

Sanayinin çoktan tarımın önüne geçtiği, sadece dış alımda değil, özellikle de dış satımda Türkiye'nin giderek tarımdan daha çok sanayi ürünleri satan bir ülke konumuna geldiği dış ticaret istatistiklerinde de görülmektedir.

¹⁸⁸ Çiçek ve Hatırlı, "a.g.m.", s.8.

¹⁸⁹"III.2.Sanayi-Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı", Sanayi'nin Türkiye Ekonomisindeki Yeri, sey.ydicagri.org/pdfs/sey_III_sanayi.pdf, s.85, (Erişim: 30.09.2011).

Türkiye’de krizin işsizliğe temel etkisinden biri, istihdamın sektörel dağılımında değişim meydana gelmesi olmuştur. Gerçekten, işsiz sayısının yaklaşık 1 milyon kişi artışı ile birlikte işsizlik sigortasından yararlanan işsiz sayısı 2007’den 2009 yılına kadar yükselmiştir. Öte yandan, istihdamın sektörel dağılımı son yıllardaki eğilimin tersi yönde değişmeye başlamıştır. Sanayi sektörü üretimindeki daralma sonucu işsiz kalanların bir kısmının tarım sektöründeki işlere yöneldiği görülmektedir. Sanayi sektöründe ise, istihdam 2008 yılına göre 2009 yılında 286.000 kişi azalmıştır.¹⁹⁰

Yani, 2008 yılında % 3,2’lik istihdam artışıyla oldukça iyi bir performans sergileyen sanayi sektörünün, 2009 yılında küresel krizin olumsuz yöndeki etkisiyle istihdamı % 8,2 oranında azalmıştır. Aynı dönemde tarım ve hizmetler sektörleri istihdamında artış gözlenmiştir.¹⁹¹

2009 yılında işgücü dışında olup, daha önce bir işte çalışanların % 21,8’i tarım, % 11,9’u sanayi sektöründe çalışmıştır. Bu dönemde işe başlayan veya iş değiştirenlerin % 22,6’sı sanayi sektöründe işe başlamıştır.¹⁹²

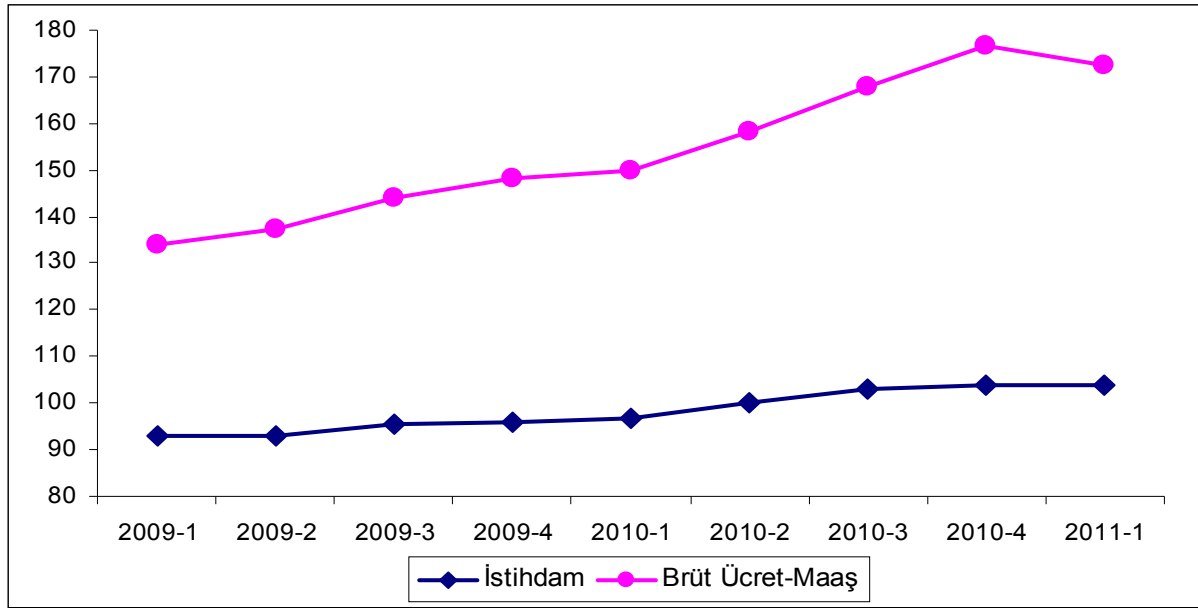
Haziran 2011 döneminde istihdam edilenlerin % 18,9’u sanayi sektöründedir. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, sanayi sektörünün payının 0,4 puan azaldığı görülmektedir. Daha önce bir işte çalışmış olan işsizlerin % 23,7’si sanayi sektöründe çalışmış, % 4’ü ise 8 yıldan önce işinden ayrılmıştır. Haziran 2011 döneminde işgücü dışında olup, daha önce bir işte çalışanların % 11,2’si sanayi sektöründe çalışmış, % 51,2’si ise 8 yıldan önce işinden ayrılmıştır. Haziran 2011 döneminde bu dönemde işe başlayan veya iş değiştirenlerin % 15,5’i sanayi sektöründe işe başlamıştır.¹⁹³ Ayrıca bu süreçte, üç aylık sanayi istihdam ve brüt ücret-maaş endekslerinin seyri Şekil 3.7.’de yer almaktadır.

¹⁹⁰ Ersöz, "a.g.m.", (Erişim: 31.12.2011).

¹⁹¹ Ahmet Talha Çalgan, **Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Mali Yükler ve İstihdama Etkileri**, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2007, s.27.

¹⁹² TESK-Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, Ekonomik Rapor-Nisan 2009, Mayıs 2009, Ar&Ge Müdürlüğü, www.tesk.org.tr/tr/guncel/soneko/0509.pdf, s.3, (Erişim: 25.09.2011).

¹⁹³ TÜİK Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Haziran Dönemi Sonuçları (Mayıs, Haziran, Temmuz 2011)", Sayı: 192, 15.09.2011, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 25.09.2011).

Şekil 3.7: Üç Aylık Sanayi İstihdam ve Brüt Ücret-Maaş Endeksleri, 2005=100

Kaynak: TÜİK, "Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri 2011 Yılı I.Dönem", www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

Şekil 3.7.'ye göre, üç aylık sanayi istihdam endeksi 2011 yılı 1.döneminde 103,1 olmuş, bir önceki yılın aynı dönemine göre % 6,2, bir önceki döneme göre sadece % 0,4 artmıştır. Üç aylık sanayi brüt ücret-maaş endeksi 173,4 olmuş, 2011 yılı 1.döneminde bir önceki yılın aynı dönemine göre % 15,2 artmış, bir önceki döneme göre % 1,4 azalmıştır.

Bunun yanı sıra, sanayinin birçok dalında görülen işsizlik sorunu, orman ürünleri ve mobilya sanayinde % 28,7, gıda, içki ve tütün sanayinde % 28,2, kimya ve metal eşya sanayilerinde % 24,9, elektrikli makine sanayinde % 24,4 ve giyim eşya sanayinde % 22,8'lik ağırlık payları ile imalat sanayi ortalamasının oldukça üstünde değerler almıştır. Başka bir ifade ile işsizlik sorunu genellikle tüm imalat sanayi alt sektörleri için en önemli sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Makine sanayi için en önemli sorun ise % 16,1 ile daha çok eğitim sorunudur. Taşıt araçları sanayi için de işsizlik sorunu % 22,3'lük oranla ilk sırada yer alan önemli bir konudur.¹⁹⁴

¹⁹⁴ İstanbul Sanayi Odası, "Ekonomik Durum Tespit Anketi Sonuçları 2011-1", İstanbul, Ağustos 2011, www.iso.org.tr/tr/web/.../kutuphane_yayinlar_detay.aspx, s.74, (Erişim: 20.12.2011).

Türkiye’de işsizlik oranı, 2008 yılında % 9,8 olarak gerçekleşmiş ve aynı yılda toplam istihdam 22.213.000 kişi, işsiz sayısı ise 2.548.000 kişi olarak açıklanmıştır. Şüphesiz, krizin etkisiyle reel sektördeki daralma ve yatırımların azalması sonucu 2008 yılına kadar büyüyen ve istihdamı artan otomotiv sektöründe de işsizlik seviyesi artış göstermiştir.¹⁹⁵

Kredi kanallarında yaşanan daralma ve tüketici güven endekslerindeki keskin düşüşler sektörün tüm dünyada 2008 yılı ortasından itibaren küçülmesine yol açmıştır. ABD pazarı % 11,1 oranında düşüş ile 19,9 milyon adet düzeyinde gerçekleşirken, toplam Avrupa pazarı da % 4,4 azalarak 21,7 milyon adede gerilemiştir. Dünya çapında; 2007 yılına göre 2008 yılı otomotiv toplam pazar % 3,5 oranında küçülerek 70,6 milyon adede, üretim de aynı süreçte yüzde 2,9’luk düşüşle 71,4 milyon adede inmiştir.¹⁹⁶

Türkiye açısından otomotiv sektörü; yarattığı katma değer, istihdama katkısı, vergi gelirleri ve birçok sektörde talep yaratıcı konumu ile ekonomik açıdan büyük önem taşımaktadır. Ayrıca sektör, gelişmiş teknolojilerin Türkiye’ye transferinde de önemli rol oynamaktadır.¹⁹⁷ Türkiye’de 2008 yılında otomotiv ana sanayide 47.000, yan sanayide 203.000 olmak üzere yaklaşık olarak 250.000 kişinin istihdam edildiği ve bu sayının dağıtım, pazarlama ve satış ağlarında çalışanları ile birlikte 400.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Otomotiv sektörünün AB’de doğrudan istihdamı 2.2 milyon kişidir. Bu rakam dolaylı istihdamla beraber 9.8 milyon kişiye çıkmaktadır.¹⁹⁸

Otomotiv sektörünün istihdam yapısı incelendiğinde, çok iyi yetiştirilmiş iş gücüne sahip olduğu anlaşılmaktadır. Sektördeki rekabet için gerekli olan yüksek nitelikli iş gücünün yetiştirilmesindeki maliyet unsuru sebebiyle diğer sektörlerden farklı olarak, otomotiv sektöründe iş gücünün sürekliliği önemlidir. Özellikle kriz dönemlerinde üretimin azalmasına rağmen istihdamın korunmasına önem verildiği gözlemlenmektedir.¹⁹⁹

¹⁹⁵ Kalaycı, "a.g.e." s.371.

¹⁹⁶ Ziraat Yatırım, Otomotiv Sektörü, Araştırma Bölümü, Nisan 2009, www.ziraatyatirim.com.tr/raporlar/Sektor.../SA_20-04-09.pdf, (Erişim: 27.10.2011).

¹⁹⁷ Ali Görener ve Ömer Görener, "Türk Otomotiv Sektörünün Ülke Ekonomisine Katkıları ve Geleceğe Yönelik Sektörel Beklentiler", Journal of Yasar University, Cilt: 3, Sayı: 10, 2008, s.1214.

¹⁹⁸ Elyase İskender, "Otomotiv Sektörünün Dönüşümü Süreci Nasıl Yönetilmelidir?", 05.07.2011, www.elektrikliotomobiller.org/.../otomotiv-sektorunun-donusumu-sureci-nasil-yonetilmelidir.., (Erişim: 27.10.2011).

¹⁹⁹ T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, "Otomotiv Sektörü Raporu", Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, 2010, s.42.

Bu bağlamda, günümüzde uluslararası rekabet ortamında ve küreselleşen dünyada uluslararası pazarlarda rekabet edebilmek için güçlü ve sürekli kendini geliştiren bir sanayiye ihtiyacı vardır. Türkiye'nin 21. yüzyılda dünya pazarlarında istediği yere ulaşabilmesinin önemli şartlarından biri, dünya fiyatlarında ve kalitesinde daha fazla ürün üretebilmektir. Türkiye, ekonomisini artık büyük ölçüde iç ve dış borçlanma ile finanse eden yapıdan kurtulmalıdır. Ülkenin hak ettiği noktaya gelebilmesi için sanayileşme konusunda ihtiyacımız olan ve dünyayla rekabet edebilecek yatırımların yapılması gerekmektedir. Kaliteli üretim yapan sanayi kuruluşlarımızın artışıyla istihdamda, ihracatta ve milli gelirden artışlar olacak, bu durum da ülkenin refah düzeyine olumlu şekilde yansıtacaktır. Sanayinin teknoloji kapasitesinin de yükseltilmesi gerekmektedir. Bu da ulusal bir politika ve strateji ortaya koymayla mümkün olabilecektir.²⁰⁰

Son yıllarda sağlanan kalkınmanın ardında elbette Türk özel sektörü vardır. Fakat, istihdam sorununu çözmek için bu lokomotifin arkasına başka vagonlar eklemek gerekmektedir. Sanayi sektörünün verimli, rekabetçi, teknoloji ile çalışarak, aynı zamanda tek başına istihdam sorununa çare olamayacağı açıktır. Bu nedenle, istihdam sorununu çözmek amacıyla inşaat, tarım, hizmet sektörleri gibi başka sektörlerde de ihtiyaç vardır.²⁰¹ Ayrıca, sanayinin enerji girdileri üzerindeki vergi yükünün azaltılması ve sanayinin ithalata bağımlılığını azaltılarak ihracat yapan sanayi kuruluşlarına yeterli kredi sağlanması sektörün istihdamına olumlu yansıtacaktır.

1.3. KRİZ ve TİCARET SEKTÖRÜ

Ticaret, ulusal ekonomide belirleyici bir hacme sahiptir. Aynı zamanda, bir ülke veya AB gibi ülkeler topluluğunun sınırları içerisinde gerçekleşen iç ticaret, ülkelerin birbirleri ile yaptıkları sınır ötesi ticaret olan dış ticaret ve transit ticaret ile aynı öneme sahiptir. Günümüzde, dünya ticareti ise karşımıza küreselleşme bağlamında çıkmaktadır.²⁰²

²⁰⁰ Dinçer, "a.g.e.", s.72.

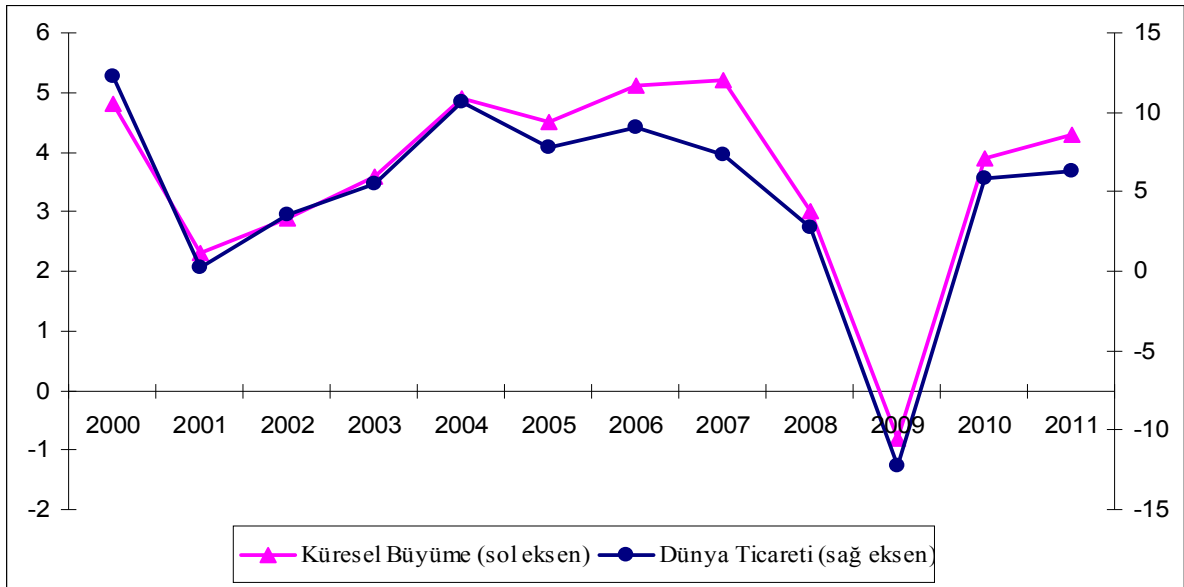
²⁰¹ Fatma Çiftçi, "Türk Malı Kullanırsak İstihdam Artar", Yeni Şafak, 09.09.2011, yenisafak.com.tr/Ekonomi/?t=09.09.2011&i=1232, (Erişim: 29.09.2011).

²⁰² Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Ticaret", 22.09.2011, tr.wikipedia.org/wiki/Ticaret, (Erişim: 15.10.2011).

2008 Küresel Mali Kriz döneminde, döviz kurlarındaki artışın önceki kriz dönemlerine göre çok sınırlı olmasına karşın, dış talepte meydana gelen hızlı daralma, uluslararası mal fiyatlarındaki gerileme ve parasal olmayan altın ticaretindeki söz konusu fazla da mal ticaret dengesini büyük ölçüde etkilemiştir.²⁰³

Bu bağlamda, gelişmiş ekonomilerdeki ithalata olan talebin azalmaya devam etmesiyle uluslararası ticaret yavaşlamaya başlamıştır. Dünya Ticaret Örgütü, 2007 yılında ABD, Avrupa ve Japonya'da ithalatın gerilemeye başladığını, gelişmekte olan ekonomilerin pek çoğunda da ithalatın durağanlaşmaya doğru gittiğini belirtmiştir. Küresel ticari piyasalardaki büyüme oranı 2006 yılında % 8,5 seviyesinde iken, 2007 yılında % 6 seviyesine gerilemiş, bu gerileme 2008 yılında da devam etmiştir. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) raporlarına göre, 2008 yılında küresel ticari piyasalardaki gerileme devam etmiş, G7 ülkelerinin ticari mallar ithalatı % 1,4 oranında azalmış, ayrıca bu ülkelerin ihracat rakamlarında düşüşler yaşanmıştır.²⁰⁴

Bu verilere bağlı olarak, dünyada küresel büyüme ve ticaret hacminin yıllar itibariyle nasıl değiştiği Şekil 3.8.'de yer almaktadır.

Şekil 3.8: Küresel Büyüme ve Ticaret Hacmi (Yıllık % Değişim)

Kaynak: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Küresel Krizin Ardından AB Ekonomisi: AB Ekonomisinin 2010 Yılındaki Performansı Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?", SGB Araştırma Raporu, 25.03.2010, s.1.

²⁰³ Yükseler, "a.g.m.", s.37.

²⁰⁴ Kobal, "a.g.m.", (Erişim: 12.10.2011).

Şekil 3.8.'de görüldüğü gibi, küresel büyüme ve ticaret hacmi birbirine paralel bir seyir izlemiş, kriz dönemlerinde ise düşüş göstermiştir. Buna göre, küresel krizin etkisiyle 2008 yılının son çeyreği dünya ticaretinde ciddi bir daralmaya sahne olmuştur. Talebin beklenenden daha fazla daralmasının altında sermaye yoğun ürünlere olan isteğin zayıflaması, ticari finansman bulma zorluğu ve başka bölgelerde yaşanan ekonomik durgunluğun hızla küresel ticarete yansması yatmaktadır.

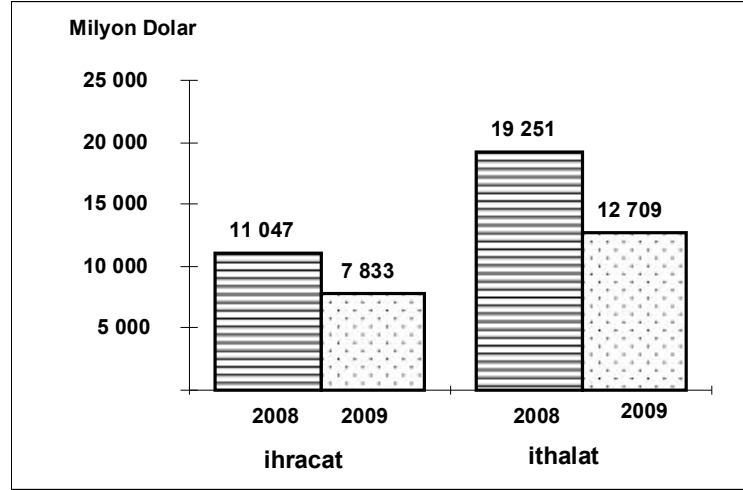
Kriz dönemi ilk defa dünya ticaret hacmi, 2009 yılında % 10'dan fazla gerilemiştir. Piyasada dünya ticaret hacminin ölçümünde kullanılan navlun endeksi ise, Mayıs 2008'de gördüğü en yüksek değerden sonra bu krizle beraber yaklaşık % 90 oranında gerilemiştir. Bunun temel sebebi, dünya ticaret hacminin daralması ile beraber ülkeler arasında yapılan ticaretin hızla gerilemesi ve gemiler aracılığı ile yapılan ticaretten kazanılan navlun gelirlerinin çok sert bir şekilde düşmesidir.²⁰⁵

Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomilerde dış ticaret gelişmeleri ekonomik büyümede önemli rol oynamaktadır. 2001 krizi sonrası hızlı ekonomik toparlanmanın yaşandığı 2001-2007 döneminde Türkiye'nin altın hariç reel ihracatı, büyüme hızının çok üzerinde artmıştır. Öte yandan, ihracat kanalı 2008 yılının sonlarına doğru ortaya çıkan küresel krizde, yurt dışı şokların Türkiye ekonomisini olumsuz etkilediği kanallardan biri olarak ortaya çıkmıştır. 2001-2007 döneminde yıllık ortalama % 13,8 olan ihracat büyüme oranı, 2008 ve 2009 yıllarında sırasıyla % 4,9 ve % -7,7 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında ise, küresel ekonominin toparlanmaya başlamasıyla, reel ihracatta % 8,2 oranında bir artış gözlenmiştir.²⁰⁶

2008-2009 dönemi krizin etkisiyle küresel ticaret hacminde yaşanan daralma Türkiye'de dış ticaret verilerine yansmıştır. Buna göre, 2008-2009 yılları ihracat ve ithalattaki değişim Şekil 3.9.'da yer almaktadır.

²⁰⁵ Emine Burcu Aktaş, **Uluslar arası Krizler Türkiye Ekonomisine Etkileri ve İktisat Politikası Uygulamaları**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.79.

²⁰⁶ Uğur Çıplak ve diğerleri, "Türkiye'nin İhracatı İçin Alternatif Dış Talep Göstergeleri", TCMB-Ekonomi Notları, Sayı: 7, 13.04.2011, s.1.

Şekil 3.9: 2008-2009 Dış Ticaret Verileri

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, "Dış Ticaret İstatistikleri Ağustos 2009", Sayı: 173, 30.09.2009, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4125, (Erişim: 11.10.2011).

Şekil 3.9.'daki TÜİK ve Gümrük Müsteşarlığı işbirliği ile oluşturulan geçici dış ticaret verilerine göre; 2009 yılı Ağustos ayında, 2008 yılının aynı ayına göre ihracat ve ithalat azalarak sırasıyla 7.833 Milyon Dolar ve 12.709 Milyon Dolar olarak gerçekleşmiştir.

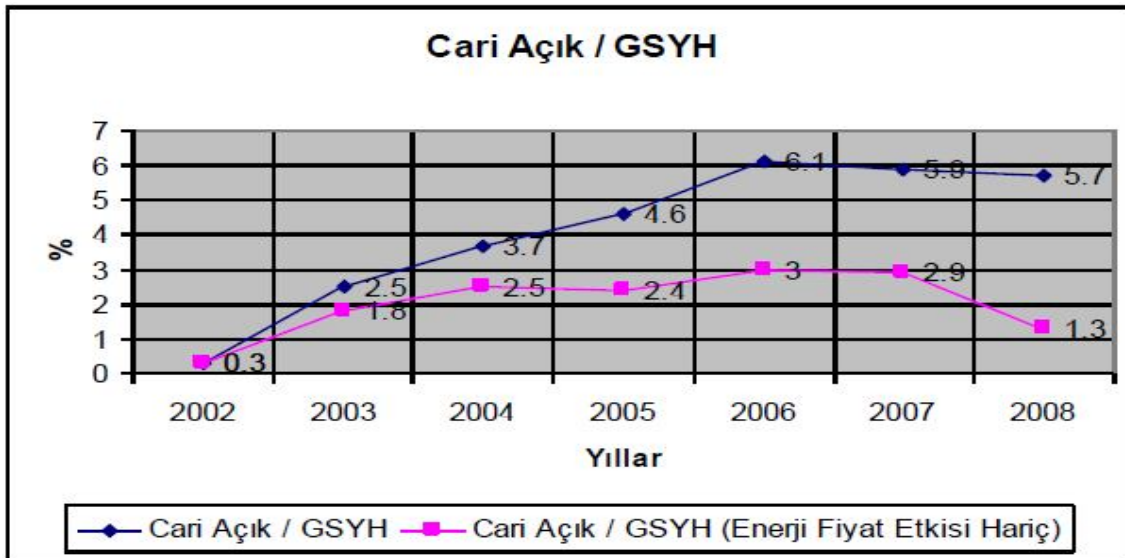
Aynı dönemde dış ticaret açığı % 40,6 azalarak 8.205 milyon dolardan, 4.876 milyon dolara gerilemiştir. 2008 Ağustos ayında % 57,4 olan ihracatın ithalatı karşılama oranı, 2009 Ağustos ayında % 61,6'ya yükselmiştir. 2008 Ağustos ayında % 42,3 olan Avrupa Birliği'nin ihracattaki payı 2009 Ağustos ayında % 45,1'e yükselmiştir. AB'ye yapılan ihracat, 2008 yılının aynı ayına göre % 24,3 azalarak 3.534 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, 2009 Ağustos ayında en fazla ihracat yapılan ülke Almanya olmuştur. Bu ülkeye yapılan ihracat 2008 Ağustos ayına göre % 19,5 azalarak 820 milyon dolar olmuştur. Türkiye'de mal ihracatı, 2008 yılında 132 milyar dolar iken, 2009 yılında bu rakam 102,1 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. 2008 yılı öncesinde giderek artan mal ihracatı krizin etkisiyle önemli oranda düşmüştür. 2008 yılı mal ithalatı ise, 202 milyon dolar iken, 2009 yılında bu rakam 140,9 milyon dolara düşmüştür.²⁰⁷

²⁰⁷ TÜİK, Haber Bülteni, "Dış Ticaret İstatistikleri Ağustos 2009", Sayı: 173, 30.09.2009, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4125, (Erişim: 11.10.2011).

Küresel krizin yansımalarına Türkiye açısından baktığımızda, 2007 yılında % 4,5 olan ekonomik büyüme 2008'de % 0,9'a, 2009'da -% 4,5'e gerilemiştir. Bu durum da ekonominin ihracat kapasitesini de olumsuz yönde etkilemiştir. Türkiye İhracatçılar Meclisi verilerine göre, ihracat 2009 yılında % 23'e gerilemiştir. Türkiye'nin ihracat yaptığı ülkelerde baş gösteren talep daralması, ihracat yapan sektörlerde olumsuz yönde etkilemiş ve bu da işsizliğin artmasına neden olmuştur.

TÜİK verilerine göre, 2011 yılı Ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre, ihracat birim değer endeksi % 15,9, ithalat birim değer endeksi % 20,5 oranında, 2011 yılı Ağustos ayında bir önceki yılın aynı ayına göre ihracat miktar endeksi % 14,1, ithalat miktar endeksi % 4,9 artmıştır.

Şekil 3.10.'da, (Enerji Fiyat Etkisi Dâhil/Hariç) cari işlemler açığının GSYH'ya oranı, 2002-2008 dönemi için verilmiştir.

Şekil 3.10: (Enerji Fiyat Etkisi Dâhil/Hariç) Cari Açık / GSYH: 2002-2008

Kaynak: Davut Köroğlu, **2008 Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi**, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.67.

Bu oran Şekil 3.10.'da görüldüğü gibi 2002 yılı sonrası artış eğilimi göstermiş, krizin etkisinin yaşanmaya başlaması ile 2006 yılı sonrasında düşüş göstermiştir. Dünya ticaretinde yaşanan daralma, ihracat ve ithalatı düşürmüştü bu da cari açığın bu süreçte azalmasını sağlamıştır.

Ancak, cari açığın genişlemesine en önemli katkıyı da dış ticaret açığı ve gelir hesabı açığındaki artış yapmıştır. Küresel krizin derinleştiği 2008 yılının Ekim ayına kadar olan ihracattaki olumlu performans ve turizm gelirlerindeki toparlanma bile cari işlemler açığını finanse etmede yeterli olamamıştır.

Küresel Kriz öncesinde, cari açık 2008'in Haziran ayında 5.5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, Kasım ayındaki yükselişle birlikte on iki aylık birikimli açık da 44.9 milyar dolara yükselmiştir. On iki aylık toplamda en yüksek seviye de yine kriz öncesinde 2008'in Ağustos ayında 49,2 milyar dolar olarak kaydedilmiştir.²⁰⁸

Bu açıklar, cari açık veren ekonomiler tarafından genellikle sermaye hareketleri ile kapatılmaktadır. Türkiye için de farklı bir olay söz konusu değildir. 2002 yılından itibaren Türkiye'ye ciddi ve artan bir miktarda kısa ve uzun dönem sermaye girişi olmuştur. Ancak küresel kriz nedeniyle sermaye girişinde ciddi bir kırılma olmuş ve sermaye çıkışı yaşanmıştır.²⁰⁹

Dolayısıyla, Türkiye yüksek cari açık ve finansman ihtiyacı nedeniyle global finans piyasalarındaki dalgalanmalardan en fazla etkilenebilecek ülkeler arasında yer almaktadır. Uluslararası sermayenin risk alma konusundaki zayıflama nedeniyle ülkemize olan yabancı sermaye girişi azalacak ve bunun sonucu olarak son yıllarda büyük oranda dış kaynağa bağlı bir gelişme gösteren büyüme hızımız yavaşlayacaktır. Durgunluk nedeniyle başta Avrupa pazarından olmak üzere ihrac ürünlerimize olan talep azalacaktır.²¹⁰

Türkiye'de küresel mali krizin en büyük etkisi cari açık üzerinde görülmüş, dünyada yaşanan kredi krizinin etkisiyle daralan likidite, rekor düzeyde cari açık veren Türkiye'nin cari açığının finansmanını daha da zorlaştırmıştır. Cari açığın finansmanı için gerekli kaynağı (diğer ülkelerin finans piyasalarının likidite krizi yaşamalarından ötürü) bulma yolu olarak ilk aşamada faiz oranları yükseltilmiş, ancak bu durum kredi ve fon maliyetlerini arttırmış, yatırım harcamalarının ciddi anlamda azalmasına ve istihdam oranlarında düşüşe neden olmuştur.

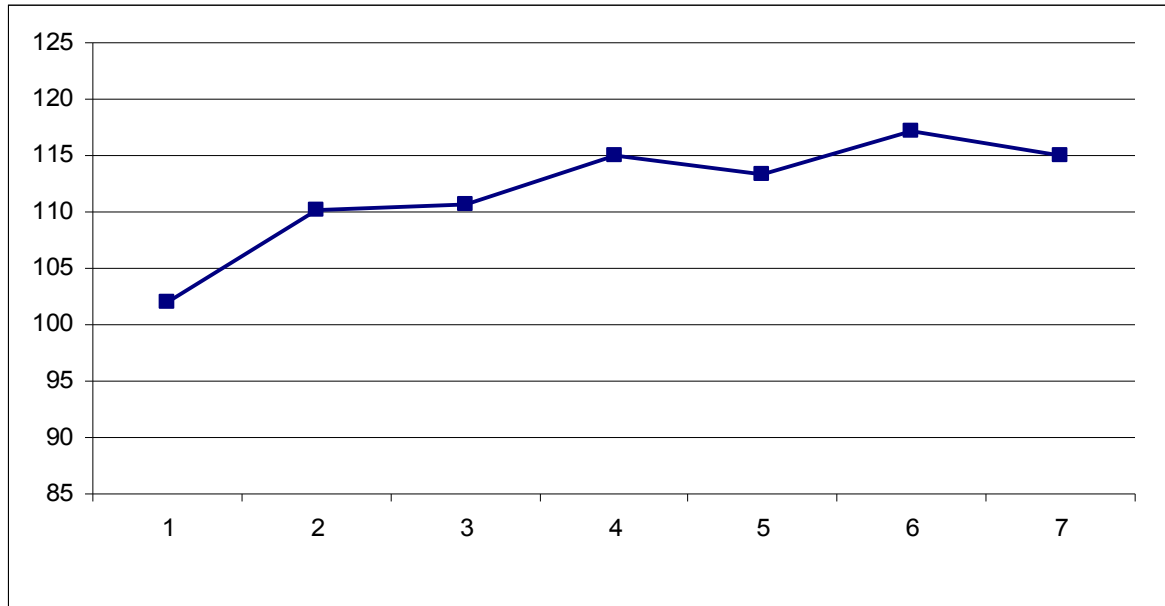
²⁰⁸ Deniz Gökçe, "Cari Açık", Akşam, 13.01.2011, www.aksam.com.tr/cari-acik-703y.html, (Erişim: 10.12.2011).

²⁰⁹ Hakan Yetkiner, "Ödemeler Dengesi Hesaplarında Ne Oluyor?", 30.07.2009, <http://homes.ieu.edu.tr/~iyetkiner/comments.html>, s.2, (Erişim: 12.10.2011).

²¹⁰ Oktay Küçükiremitçi ve diğerleri, "Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, Ekim 2008, s.9.

Özetle, Türkiye Ekonomisi'nin yumuşak karnı kabul edilen cari açık sorununu dikkate almak ve bu sorun için kısa vadeli parasal çözümlere değil, orta ve uzun vadeli kesin çözümlere odaklanmak gerekmektedir. Orta ve uzun vadede ekonominin rekabet gücünü artırıcı sanayi politikalarına odaklanarak, alt sektörler itibariyle katma değeri yüksek ürünler üretilmesine yönelik tedbirler ortaya konulmalı ve bu tedbirlerin sonuç odaklı olmasına özen gösterilmelidir. Bu kapsamda yürütülecek tedbirler devamlı olarak izlenmelidir.²¹¹

Türkiye'de cari açığın hızla artmasına yol açan küresel krizin yoğun yaşandığı bu süreçte, çoğu sektörde olduğu gibi ticaret sektöründe de büyüme hızı düşmüş ve daralmalar yaşanmıştır. Sektörel bazda güven endekslerinde yaşanan düşüşler de bunu açıkça ortaya koymuştur. Bu bağlamda, perakende ticaret güven endeksinin seyri Şekil 3.11.'da yer almaktadır.

Şekil 3.11: Perakende Ticaret Sektörel Güven Endeksi-2011

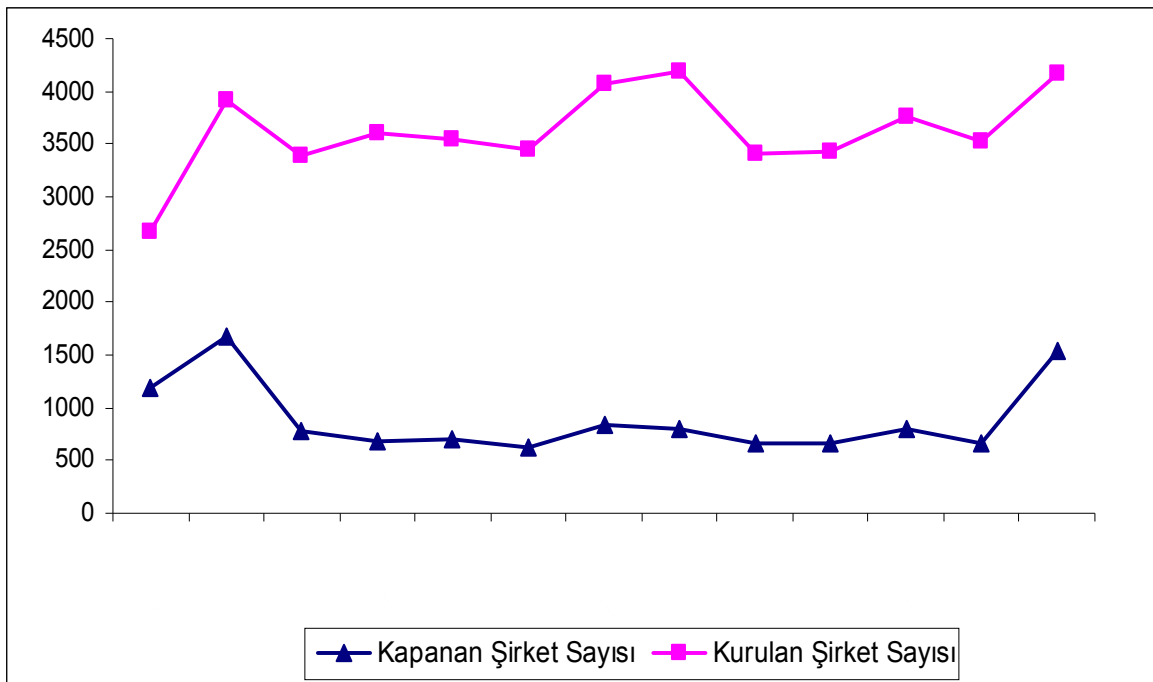
Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, "Sektörel Güven Endeksleri Temmuz-2011", Sayı: 150, 25.07.2011, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

Şekil 3.11.'de görülen perakende ticaret sektörü güven endeksindeki düşüş, daha çok mevcut mal stok seviyesi ve gelecek üç ayda iş hacmi (satışlar) değerlendirmelerinin kötüleşmesinden kaynaklanmaktadır.

²¹¹ M. Fatih Gündüzalp, "Yeni Bir Küresel Krizin Eşiğinde Türkiye Ekonomisi ve Cari Açık Sorunu", **Tefekkür Dergisi**, Sayı: 48, Eylül 2011, www.tefekkurdergisi.com/icerik.asp?dergi=48&konu=1294, (Erişim: 12.10.2011).

Bu tabloya karşın, 2007'ye ait yeni kurulan ve kapanan şirket istatistiklerine bakıldığında yeni kurulan şirketler içinde hizmetler sektöründe faaliyet gösterenlerin büyük çoğunlukta olduğu, toptan ve perakende ticaretin de en büyük paya sahip olduğu görülmektedir.

Aynı zamanda, 2007 yılında kurulan toplam 48.673 şirketin 20.155'i yani % 41,41'i toptan ve perakende ticaret, motorlu taşıt, motosiklet, kişisel ve ev eşyalarının onarımı alanında faaliyet göstermektedir.²¹² Krizin etkisinin arttığı 2009 yılında kurulan ve kapanan şirket sayılarına Şekil 3.12.'de yer verilmiştir.

Şekil 3.12: Kurulan ve Kapanan Şirket Sayıları (2009)

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, "Kurulan ve Kapanan Şirketler Aralık 2009", 21.01.2010, Sayı: 13, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 25.09.2011).

Buna göre, 2009 yılı Aralık ayında; 2008'in aynı ayına göre kurulan şirket ve kooperatiflerin sayısı % 56,1 artarak 2676'dan 4177'ye, kapananların sayısı aynı dönemde 1190'dan 1535'e yükselmiştir. Ancak, kapanan şirketlerin sayısının özellikle 2009 yılının son çeyreğinde artış gösterdiği görülmektedir.

²¹² III.Hizmetler, "Hizmetler Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri", sey.ydicagri.org/pdfs/sey_III_hizmetler.pdf, s.134, (Erişim: 13.10.2011).

Kriz sürecinde, işsizliğin bu kadar artmasındaki nedenlerden biri de kriz nedeni ile kurulan şirket sayısındaki önemli oranda bir azalma olması ile bunun yanı sıra kapanan işyeri sayısındaki artıştır. Kapanan işyeri sayısındaki artış işçilerin işini kaybetmesi, yeni işyeri açılmaması da işsizliğin artması anlamına geldiğine göre sonuçta her iki durumda da işsizlik artmış olmaktadır.²¹³

Tablo 3.3. İktisadi Faaliyet Koluna Göre İstihdam Edilenler (15+yaş)

	Toptan ve Perakende Ticaret
2007	3.568.000
2008	3.575.000
2009	3.493.000
2010	3.326.000

Kaynak: TÜİK, "Kısımlara Göre Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İstihdam ve Temel Göstergeler", İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

Tablo 3.3.'de görüldüğü gibi, toptan ve perakende ticaret kolunda istihdam edilenlerin sayısı küresel krizin etkisiyle 2007 yılı sonrası 2010 yılına kadar giderek düşüş göstermiştir. Global kriz tüm sektörleri etkisi altına alırken, işveren sorunu işçi çıkararak çözmeye çalışmakta, bu nedenle farklı sektörlerden yüzlerce kişinin işine son verilmektedir. Şüphesiz bu rakamlar sadece istatistikleri oluşturmamakta, yaşananlar sosyal ve ekonomik çöküşü de beraberinde getirmektedir. Küresel kriz nedeni ya da bahanesiyle Türkiye'de, işten çıkarma oranlarında ciddi bir artış olmuştur.

Yaşanan küresel durgunluk, ticaret kanalıyla Türkiye'nin firmalarını da etkisi altına almıştır. Küresel likidite daralmasına bağlı olarak firmaların kaynak maliyetleri artmış, dolayısıyla mali bünyeleri olumsuz etkilenmiştir. Çoğu sektörlerde olduğu gibi krizin etkisiyle ticaret sektöründe de daralma, güven endeksinde düşüşler ve buna bağlı olarak işsizlik oranlarında artışlar meydana gelmiştir. Kriz sonrası dönemde, Türkiye'nin dış ticaretini küresel ticaretteki artışa paralel olarak arttırması Türkiye'nin yeni bir tempolu büyüme sürecini yakalayabilmesinde önemli bir etki yaratacaktır. Böylelikle sektörün istihdamında da artışlar yaşanacaktır.

²¹³ Yaprak, "a.g.m.", s.46.

1.4. KRİZ ve İNŞAAT SEKTÖRÜ

İnşaat sektörü; ulusal stratejik hedefler doğrultusunda devamlılığı olan, dengeli ve planlı bir şekilde geliştirilmesi gereken, uluslararası rekabet gücü yüksek, ekonomik ve toplumsal verimliliği olması gereken bir sektördür. Yarattığı katma değer ve istihdam açısından ülkemiz ekonomisinin önemli sektörlerinden biridir. Kalkınma sürecindeki ülkemizde; hızlı nüfus artışı ve kentleşme ile beraber, kalkınmanın gerektirdiği yatırım programlarına bağlı olarak gelişen inşaat sektörü, bu gelişmesini özellikle kamu yatırım harcamalarındaki artışlarla sağlamıştır. Geleceğin planlanması, özellikle de yapılması gereken yatırımlar çerçevesinde son derece önemli olmaktadır. Nüfus hareketinin ortaya çıkardığı eğitim, sağlık, yol, enerji, konut, sulama gibi yatırımlar; aynı zamanda inşaat sektörü ve istihdam politikaları açısından da büyük önem taşımaktadır.²¹⁴

İnşaat sektörü, yoğun işgücü kullanımı sayesinde her zaman işgücü açısından tarımdan sonra en yüksek istihdam sağlayan sektörlerden birisi olmuştur. Özellikle düz işçiler açısından inşaat sektörü geniş bir istihdam alanını oluşturmaktadır. İnşaat sektörü hem emek yoğun bir sektör olması hem de niteliksiz işgücünü bünyesinde kolayca barındırabilmesi bakımından, ekonomik gelişmelere paralel olarak hızlı bir şekilde istihdam etme veya maalesef aynı hızda işçi çıkarma özelliğine de sahiptir.²¹⁵

Bu bağlamda istihdamı olumsuz şekilde etkileyerek tüm dünyayı etkisi altına alan küresel kriz, finansal piyasaların daralmasına, dövizin yükselmesinden kaynaklanan petrol fiyatlarının artmasına ve bununla beraber inşaat sektörünün ana girdileri olan demir, alüminyum, bakır gibi malzeme fiyatlarının da artmasına sebep olmuştur. Bu durum karşısında malzeme fiyatlarının yükselmesi ve olumsuz ekonomik göstergeler, konut sektöründe olası pazar daralmasına yol açabileceği endişesi ile konuyu şüphesiz önemli hale getirmiştir.²¹⁶

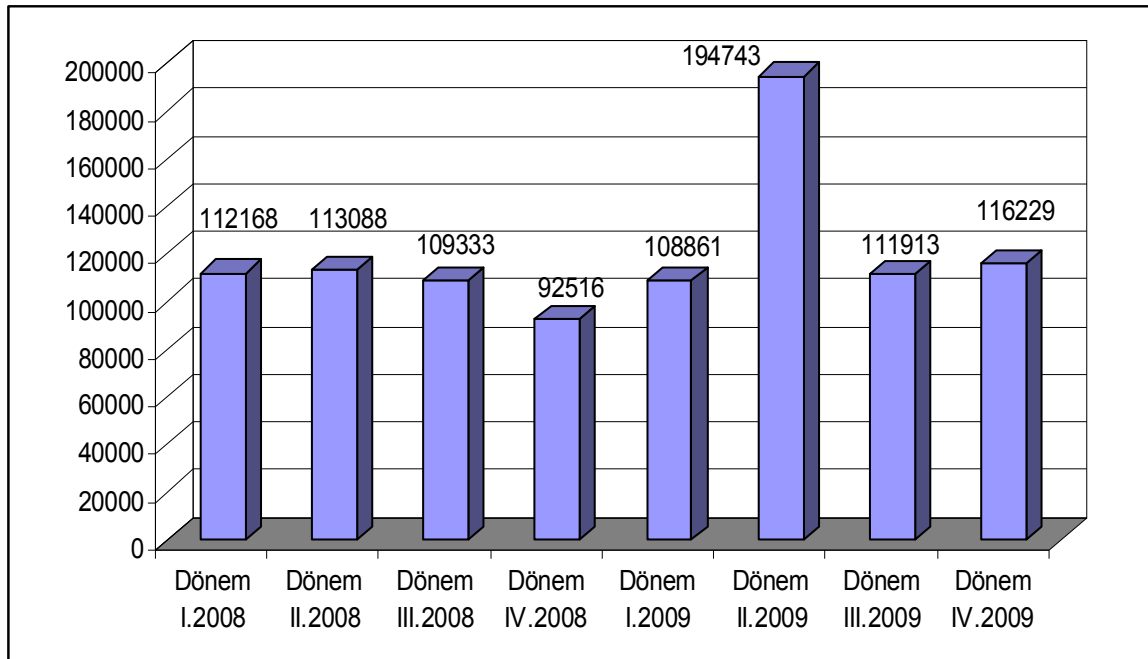
²¹⁴ M.Can Hozan, **İnşaat Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi**, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2006, s.1.

²¹⁵ Erkan Özdemir ve Serkan Kılıç, "2008 Küresel Ekonomik Krizi ve İnşaat Sektörü: Pazarlama Açısından Bir Alan Araştırması", **Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 11, Sayı: 2, 2011, s.50.

²¹⁶ İMO Bursa Şubesi, "Global Krizin İnşaat Sektörüne Etkisi", www.imobursa.org.tr/Content/.../GlobalKrizinInsaatSektoruneEtkisi.doc., s.1, (Erişim: 24.10.2011).

Çimento, cam, demir, boya, sıhhi tesisat gibi çok sayıdaki sektörden girdi alması; mobilya, beyaz eşya, tekstil gibi diğer sektörleri etkilemesi; yoğun işgücü kullanımı ve sosyo-ekonomik refah düzeyine olan katkısı ile inşaat sektörü ülke ekonomileri içinde önemli bir yere sahiptir. İnşaat sektörünün çeşitli başlıklar altında almak gerekirse, bunlardan ilki konut sektörüdür. Konut sektöründe beklentiler, daha ziyade reel faizler ve gelir düzeyi ile ilişkilidir. Bu anlamda beklentilerin olumluya dönmesi, reel faizlerin düşmesi, tasarrufların artması konuta olan talebi artırır. Küresel kriz nedeniyle konut talebinde ve sinai yatırımlarda sert düşüş, bütçe gelirlerinde azalma ile düşen kamu yatırımları sonucunda, inşaat sektörü krizden öncelikli olarak etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Nitekim, ABD’ de ortaya çıkan finansal kriz konut piyasasındaki balonun patlamasıyla baş göstermiştir. Bu nedenle, Türk inşaat sektörünün de bu gelişmeden reel olarak etkilenmesi kaçınılmazdır.²¹⁷

Özellikle 2008 yılının son çeyreğinde sektörde yaşanan bu büyük daralmanın etkisiyle, Türkiye genelinde satılan konut adedinin 92.516’ a kadar gerilediği Şekil 3.13.’de görülmektedir.

Şekil 3.13: Dönemlik Konut Satış Sayıları 2008-2009 (Türkiye)

Kaynak: Sevil Önal, **Mortgage Sistemi Mortgage Sigortaları ve 2008 Yılı Mortgage Krizine Genel Bir Bakış**, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.68.

²¹⁷ Uzunoğlu ve diğerleri, "a.g.e.", s.142.

Birçok yeni projeyi askıya alan şirketler, sektördeki daralmaya proaktif karşılık vererek ardı ardına kampanyalar açıklamıştır. Bu kampanyalar sayesinde, 2009 yılının ilk çeyreğinde konut satışları 2008'in son çeyreğine kıyasla % 17.7 artarak, Şekil 3.13.'de olduğu gibi 108.861 olarak gerçekleşmiştir. Yani, bu artışla birlikte 2009'un ilk çeyreğindeki konut satışları bir önceki yılın aynı dönemine kıyasla % 3 oranında gerilemiştir. Özellikle Batı ülkelerindeki veriler dikkate alındığında, bu daralma makul olarak kabul edilebilir.

Türkiye'de hali hazırda gelişmiş bir mortgage piyasası olmamasına karşın, emlak sektörünün krizden etkilendiği görülmektedir. 2008 yılında önceleri yükselen faizin etkisiyle iç talepte durgunluk yaşandığı ve yerli yatırımcıların gayrimenkule yönelmedikleri açıktır. O dönemde konut kredisi taleplerinde yaşanan düşüş, yatırımcıların gayrimenkulden uzak durduğunu doğrulamaktadır. Ayrıca, piyasada 2007 yılı sonunda 31 milyar TL olan kredi toplamı 2008 sonunda toplamda ancak 37 milyar TL'nin üzerine çıkabilmiştir. 2008 başında, konut hacmi aylık 1 milyar TL artarken, yılın sonlarında % 50 oranında bir daralma gerçekleşmiştir.²¹⁸

Konut sektöründeki mevcut dalgalanma ve yaşanan kriz, inşaat harcamalarının hızla azalmasına sebep olmuş, emek yoğun olan inşaat sektöründe işler tersine dönmüş ve işsizlik artmıştır. Ciddi inşaat maliyetleri ile en az bir yılda üretilmiş olan konutlar satılamamış, inşaat şirketlerinin işi ve finansman yapıları zor bir sürece girmiştir. Lüks konutlar hariç, diğer konutların fiyatları önemli oranda düşüş göstermiş, konut kredisi veren finans kurumları tahsilât gücü çelmeye başlamış ve yasal takibe düşen konut kredilerinin sayısında hızla bir artış yaşanmıştır.²¹⁹

İnşaat sektöründe 2007 yılı ortalarından itibaren başlayan krizin devam ettiğini, TÜİK tarafından açıklanan 2010 yılı ilk çeyreğine ilişkin inşaat sektörü ciro ve üretim endeksleri göstermektedir. Buna göre, inşaat üretim endeksi verileri Tablo 3.4.'de yer almaktadır.

²¹⁸ Sevil Önal, **Mortgage Sistemi Mortgage Sigortaları ve 2008 Yılı Mortgage Krizine Genel Bir Bakış**, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010, s.66.

²¹⁹ Önal, "a.g.e.", s.67.

Tablo 3.4. İnşaat Üretim Endeksi (2005-2009)

Yıllar	İnşaat Üretim Endeksi
2005	100,0
2006	118,4
2007	124,9
2008	115,6
2009	96,6

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 22.09.2011).

Tablo 3.4.'de yer alan 2005-2009 üretim endeksine göre, 2005 sonrası artan veriler 2007 yılı sonrası krizin etkisiyle düşmeye başlamıştır. Buna göre, 2009 yılı inşaat sektöründe daralmanın en çok yaşandığı yıl olmuştur.

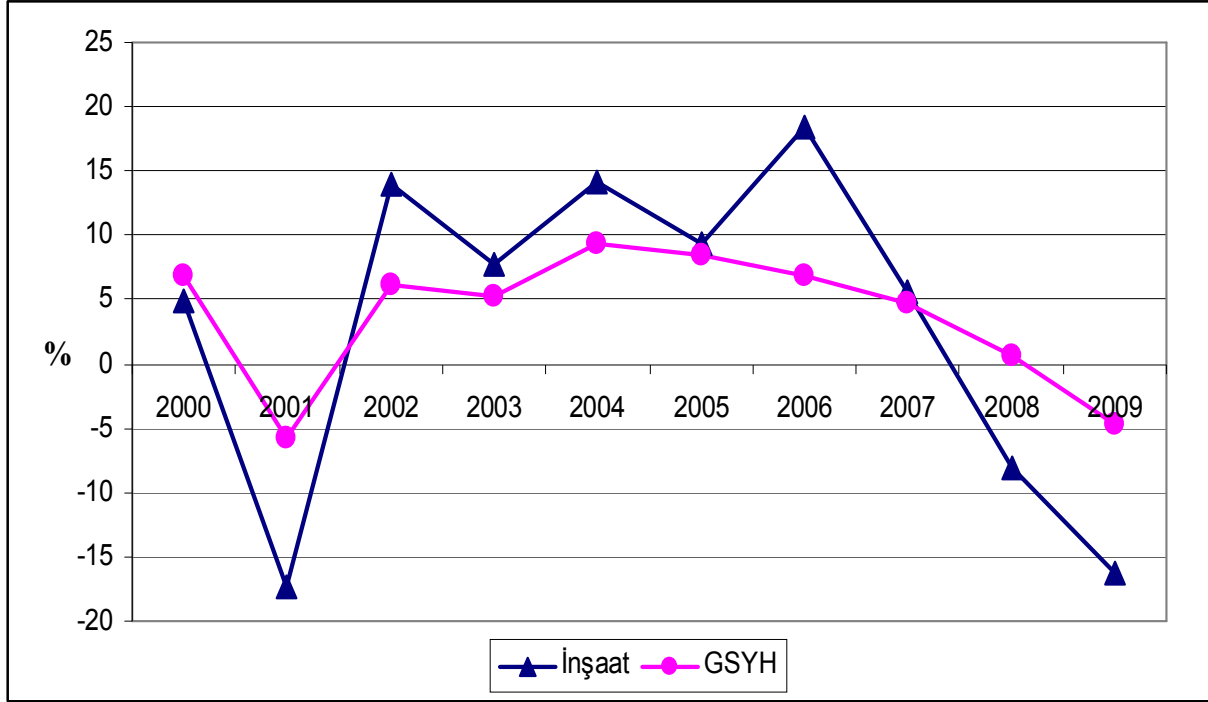
Buna karşın, Türkiye'de mortgage sisteminin yaygın olmayışı da finans kesiminde sorunların oluşmasını önlemiştir. Krizden etkilenen reel kesimin önemli bir sektörü olan inşaat sektöründe, krizden önce olumlu gelişmeler yaşanmış ancak kriz sonrası bu olumlu tablo hayal kırıklığına dönüşmüştür. İnşaat sektöründe işler yolunda gitmemiş, Tablo 3.9.'da olduğu gibi 2007 yılından sonra inşaat üretim endeksi düşüş seyrine girmiştir. Yurt dışı sermaye girişinin düşmesi sonucu yatırımlarda azalma, inşaat sektöründe gerileme ve sonuç olarak işsizlikte artış meydana gelmiştir. İnşaat sektöründe diğer bir önemli konu ise, dış ülkelerden alınan inşaat ihaleleridir. Fakat, kriz dış kaynaklı olduğundan alınan inşaat ihalelerinde bir yavaşlama olmuş, bu da sektörü olumsuz bir şekilde etkilemiştir.²²⁰

Ayrıca, 2009 yılında yaşanan daralmaya bağlı olarak ticaret % 10,4, imalat sanayi ise % 7,2 küçülmüş, tarım sektöründe % 3,3 oranında bir büyüme yaşanmıştır. Buna karşın, inşaattaki katma değer 2008 yılında 6 milyara, 2009 yılında da 5.1 milyara gerilemiş ve sektör 2009 yılı 2005 yılındaki kadar bile katma değer yaratamamıştır. Yani, bu süreçte en çok küçülen sektör inşaat olmuştur.²²¹

²²⁰ Kalaycı, "a.g.e.", s.197.

²²¹Türkiye Mütcaahhitler Birliği, "İnşaat Sektörü Analizi-2010 ve Geleceğe Bakış", Nisan 2010, www.tmb.org.tr/arastirma_yayinlar.php, s.2, (Erişim: 22.09.2011).

Şekil 3.14.'de inşaat sektörünün 2000-2009 yılları arasındaki gelişme hızı yer almaktadır.

Şekil 3.14: İnşaat Sektörünün Gelişme Hızı (%) (2000-2009) (1998 temel fiyatlarına göre)

Kaynak: Türkiye Müteahhitler Birliği, "İnşaat Sektörü Analizi-2010 ve Geleceğe Bakış", Nisan 2010, s.2.

Buna göre, sektör 2001 Krizi ile oldukça küçülmüş ve daha sonra toparlanmaya başlamıştır. Ancak, küresel krizin etkisiyle inşaat sektörü 2008 yılında sabit fiyatlarla % 8,1 2009 yılında % 16,3 oranında bir küçülme yaşamıştır. Yani, sektörün 2008 ve 2009'daki toplam küçülmesi % 23'ü aşmıştır. Aynı zamanda, kriz dönemlerinde sektörün gelişme hızının yavaşladığı ve düşüş gösterdiği görülmektedir.

2008-2009 yıllarında ciddi daralmalar yaşayan inşaat sektörünün 2004-2010 yılları arasındaki büyüme oranları Tablo 3.5.'de yer almaktadır.

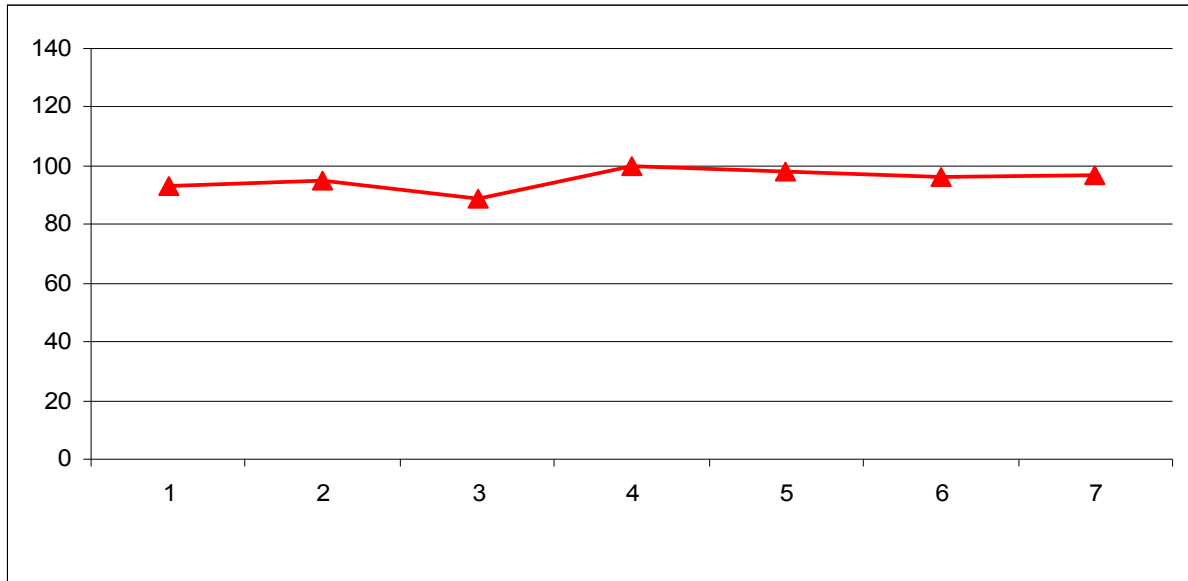
Tablo 3.5. 2004-2010 Yılları Arasındaki İnşaat Sektörü Büyüme Oranları

Yıllar	Büyüme Oranları (%)	Büyümenin Parasal Değeri (Miyar TL)	GSYH İçindeki Payı (%)	Toplam Yatırımlardaki Payı (%)
2004	14,1	8,65	3,8	42,5
2005	9,3	6,60	4,0	43,6
2006	18,5	11,05	6,4	42,8
2007	5,7	10,36	6,5	44,9
2008	-8,1	11,16	5,9	47,9
2009	-16,1	9,15	5,2	45,7
2010	17,1	11,02	5,6	47,3

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 22.09.2011).

Tablo 3.5.'deki verilere göre, sektör 2010 yılında toparlanmaya başlamış ve % 17,1 oranında büyümüştür. 2009 yılında inşaat sektörünün GSYH içindeki düşen payının 2010 yılında % 5,6'a yükseldiği, ayrıca toplam yatırımlardaki payının da % 47,3 oranıyla arttığı görülmektedir.

Küresel krizin etkisiyle, bazı sektörlerin güven endeksinde meydana gelen düşüşe karşın, inşaat sektörü güven endeksinde artış yaşanmıştır. Bu artış, Şekil 3.15.'de gösterilmektedir. Yaşanan bu yükselmenin, alınan kayıtlı siparişlerin mevcut düzeyi değerlendirmelerinin kısmen iyileşmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Şekil 3.15: İnşaat Sektörü Güven Endeksi-2011

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.12.2011).

Yoğun işgücü kullanımı ile inşaat sektörü, ekonomik yapı içinde önemli bir yere sahiptir. İnşaat sektörünün GSMH'daki dolaylı ve doğrudan payının toplamı yaklaşık % 33 seviyesine ulaşmaktadır. Sektör, tarım sektöründen sonra en yüksek istihdamı sağlamakta ve yaklaşık olarak 1.000.000 kişiyi istihdam etmektedir.

Dolayısıyla istihdam oranı yüksek olan inşaat sektöründe 2005-2008 döneminde çalışanların sayısı Tablo 3.6.'da yer almaktadır.

Tablo 3.6. İnşaat Sektörü İstihdamı (2005-2008)

	2005	2006	2007	2008
İnşaat	543.799	648.047	720.541	717.148

Kaynak: TÜİK, "Kısımlara Göre Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İstihdam ve Temel Göstergeler", İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

Tablo 3.6.'da 2005 sonrası inşaat sektöründe istihdamın artmasına karşın, 2008 yılında küresel krizin etkisiyle çalışan sayısının düşüş gösterdiği görülmektedir. 2008 yılı inşaat sektörü istihdamı 717.148 kişiye düşmüştür.

Aynı zamanda, yıllar itibariyle inşaat sektöründe ücretli çalışanların sayısındaki artış, 2008 yılında yavaşlamıştır. Bu süreçte, sanayi sektöründe kadınlar açısından kayda değer bir istihdam artışı meydana gelmezken, inşaat sektöründe kadın istihdamı daralmıştır. 2009 yılında sektörde bir önceki yıla göre kadın istihdam oranı daha da düşük bir oranda gerçekleşmiştir.

Bunun yanı sıra, 2008 yılında aylık ortalama işgücü maliyetinin en düşük olduğu sektör 1.055 TL ile inşaat sektörü olmuştur. Bu sektörü 1.254 TL ile oteller ve lokantalar sektörü izlemektedir.²²²

²²² TÜİK, Haber Bülteni, "2004 ve 2008 İşgücü Maliyeti Araştırması Sonuçları", Sayı: 231, 30.12.2009, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8371, (Erişim: 25.09.2011).

Dönemler itibariyle 2008-2011 yılları arasındaki inşaat sektörü istihdamına ilişkin veriler Tablo 3.7.'de yer almaktadır.

Tablo 3.7. İnşaat Sektörü İstihdamına İlişkin Veriler

Dönem	İnşaat Toplam İstihdam Endeksi (Değişim) (%)*	İnşaat Toplam Çalışılan Saat Endeksi (Değişim) (%)*	İnşaat Toplam Brüt Ücret-Maaş Endeksi (Değişim) (%)*
I.Dönem 2008	-11.4	-11.5	-3.0
II.Dönem 2008	10.7	9.2	9.1
III.Dönem 2008	-0.8	0.5	5.8
IV.Dönem 2008	-5.9	-6.8	-3.9
I. Dönem 2009	-21.8	-21.5	-15.0
II.Dönem 2009	4.7	6.2	7.0
III.Dönem 2009	5.6	5.0	5.1
IV.Dönem 2009	-2.8	-2.4	0.2
I.Dönem 2010	-10.9	-12.1	-5.9
II.Dönem 2010	12.4	13.2	14.3
III.Dönem 2010	7.8	6.7	8.2
IV.Dönem 2010	-1.4	-1.7	1.6
I.Dönem 2011	-10.3	-10.4	-7.03

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, "Üç Aylık İnşaat Göstergeleri 2009 Yılı III.Dönem", Sayı: 230, 29.12.2009, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

* Bir Önceki Döneme Göre Değişim

Tablo 3.7.'ye göre, üç aylık inşaat sektörü istihdam endeksinde 2009 yılının son çeyreği itibariyle önemli bir azalma olmuştur. Yine krizin etkisiyle, aynı dönemde toplam çalışılan saat ve brüt ücret maaş endekslerinde düşüşler yaşanmıştır. İnşaat sektörü istihdam endeksi 2011 yılı 1.dönem % 10.3 ve 2010 yılı 1.dönem % 10.9 oranında azalmıştır. Dolayısıyla, istihdama ilişkin bu veriler küresel ekonomik krizin Türkiye'de inşaat ve ilgili alt sektörlerdeki istihdamı olumsuz bir şekilde etkilediğini göstermektedir.

Bununla birlikte, toparlanmanın yaşandığı Haziran 2011 döneminde istihdam edilenlerin % 7,5'i inşaat sektöründedir. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında sektörün payının 0,8 puan arttığı görülmektedir. Ancak, krizin etkisinin yoğun yaşandığı 2008-2009 yıllarında açılan işyeri sayısındaki düşüş ve kapanan işyeri sayısındaki artışa göre toptan-perakende ticaretten sonra inşaat sektörü gelmektedir. İnşaat sektöründe on ayda açılan işyeri sayısı % 17.3 düşüşle 6995'e gerilerken, kapananların sayısı % 32 artışla 2509'a ulaşmış, kurulan şirket sayısı da % 8.8 azalarak 6251'e gerilemiştir.²²³

Bu bağlamda, yeni konut inşaat izinleri, inşaat harcamaları, cari emlak satışları, yeni konut satışları gibi emlak sektörünün genel göstergeleri genel ekonomideki durgunluğa işaret etmektedir. Ancak, bu göstergeler diğer göstergelerden farklı olarak emlak sektöründeki durgunluğun 2006 yılında yani kriz öncesinde başladığına dikkat çekmektedir. Bu durum, özellikle ipotek kredilerini etkilemektedir. Sonuçta, yeni kredi talepleri azalmış, bu durum ekonomide negatif büyüme beklentilerinin oluşmasına neden olmuş, takip eden süreçte enflasyon ve işsizlik baskısının oluşmasıyla krizde katalizör görevi yapmıştır.²²⁴

Büyüme için ihracata yönelik yatırımlarda öncelikli sektörleri doğru tespit etmek, bu sektörlerin gelişmesini sağlamak ve dolayısıyla da istihdamı artırmak gerekmektedir. Özellikle ithalata bağımlılığı az, döviz getiren ve tasarrufları ile sabit sermaye yatırımlarını yönlendirebilen inşaat sektörüne yönelmek doğru bir adımdır. Yabancıların uzun dönem planlamalarını Türkiye'de yapmaları da inşaat sektöründe iş imkânlarının dolayısıyla istihdamın artmasını büyük ölçüde sağlayacaktır.²²⁵

İnşaat sektörünün de en önemli sorunu, nitelikli işgücü ihtiyacının karşılanmasında yaşanan zorluktur. Bu ihtiyaç, hali hazırda sürdürülen mesleki eğitimin, iş yaşamının ihtiyaçlarını karşılayamamasından ileri gelmektedir. Gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomiler işsizlik tehlikesiyle karşı karşıyadır. İşsizlikle mücadelede en etkili yollardan biri, işgücünün niteliğinin üretimde yaşanan değişimlere uygun olarak arttırılmasıdır. Bu amaçla, kişilere iş yaşamının ihtiyaçlarına duyarlı bir mesleki eğitimin sağlanması büyük önem taşımaktadır.

²²³ TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Haziran Dönemi Sonuçları (Mayıs, Haziran, Temmuz 2011)", Sayı: 192, 15.09.2011, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 25.09.2011).

²²⁴ Faruk Demir ve diğerleri, "ABD Mortgage Krizi", BDDK Çalışma Tebliği, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı Sayı: 3, Ağustos 2008, s.52.

²²⁵ Karagöl ve Akgeyik, "a.g.m.", s.24.

İnşaat sektörü, geniş kesimlerin gelir durumları ve harcama-tasarruf tercihleriyle yakın ilişkisi sebebiyle, ekonomik krizlere en duyarlı sektörlerin başında gelmektedir. Bu nedenle inşaat sektöründeki eğilimler, ülkedeki genel ekonomik tabloyu verecek önemli bir göstergedir. İnşaat sektörü, yan sektörlerle birlikte milyonlarca kişinin geçim ve yaşam kaynağıdır. Bu sektörde yaşanan her türlü olumsuzluk, yüz binlerce kişiyi doğrudan etkilemektedir. Kapasitesinin çok altında çalışarak kendini var etmeye çalışan çok sayıda firma kapanma noktasına gelmiştir. İnşaat sektöründe devam eden krizin önüne geçilebilmesi için kamu yatırımlarının daha da artırılması önem arz etmektedir. Yatırımların artırılarak, merkezi kamusal planlamaların yapılması, daha istikrarlı ve dengeli bir inşaat sektörünün oluşması açısından önemli bir adım olacaktır.²²⁶

1.5. KRİZ ve HİZMETLER SEKTÖRÜ

Hizmet sektörü; satışa sunulan faaliyetler, fayda veya tatminler şeklinde ifade edilebilir. Başka bir tanıma göre hizmet sektörü, ekonomide elle tutulur maddi ürünler dışında her türlü yararlı çalışma ve etkinliğin üretildiği sektördür.²²⁷

Türkiye’de hizmetler sektörü büyüme hızı, 2008 yılının ilk çeyreğine kadar belli bir ölçüde dalgalanmalar göstermiştir. Ancak, krizin etkilerinin görülmeye başladığı 2008 yılının ikinci çeyreğinden 2009 yılının ilk çeyreğine kadar olan dönemde % 20.1 oranında azalış göstererek % -13.8 olarak gerçekleşmiştir. Hizmetler sektörü genelinde katma değerde kaydedilen nispi gerileme, yurtiçi talepteki gerilemeyi göstermektedir. Yurtdışı finans piyasalarındaki dalgalanma, tüketim ve yatırım kararlarını olumsuz yönde etkilemiş, sonuç olarak katma değer hizmetler sektöründe son çeyrekte % -6.2 oranında düşüş göstermiştir. Bu veriler hizmetler sektörünün de sanayi sektörü kadar önemli ölçüde küresel krizden etkilendiğini göstermektedir.²²⁸

²²⁶ H. Serdar Harp, "İnşaat Sektöründe Kriz Bitmedi", TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 06.07.2010, e-imo.imo.org.tr/.../INSAAT-SEKTORUNDE-KRIZ-BITMED1.aspx, (Erişim: 22.09.2011).

²²⁷ Önder Belgin, "Hizmet Sektöründe Verimlilik", **Aylık Bilişim Kültürü Dergisi**, Aralık 2010, www.bilisimdergisi.org/s127/pdf/112-115, s.113, (Erişim: 21.11.2011).

²²⁸ Çiçek ve Hatırlı, "a.g.m", s.5.

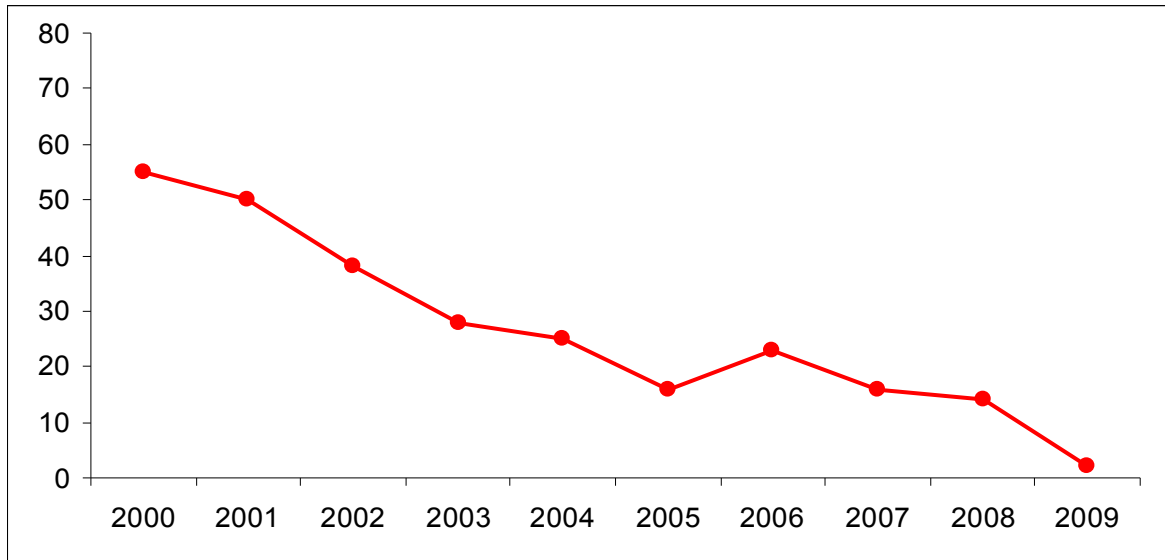

Şekil 3.16: Sabit Fiyatlarla GSYH Hizmetler Sektörü Büyüme Hızı

Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

Buna göre, Şekil 3.16.'da sabit fiyatlarla GSYH hizmetler sektörü büyüme hızının 2001 Krizi'nde oldukça düştüğü daha sonra toparlandığı görülmektedir. 2004 yılından itibaren büyüme hızı azalmaya başlamış ve küresel krizin etkisiyle 2007'den sonra daha da düşmüştür.

Cari fiyatlarla GSYH hizmetler sektörü büyüme hızının seyri, Şekil 3.22.'de yer almaktadır.

Şekil 3.17: Cari Fiyatlarla GSYH Hizmetler Sektörü Büyüme Hızı

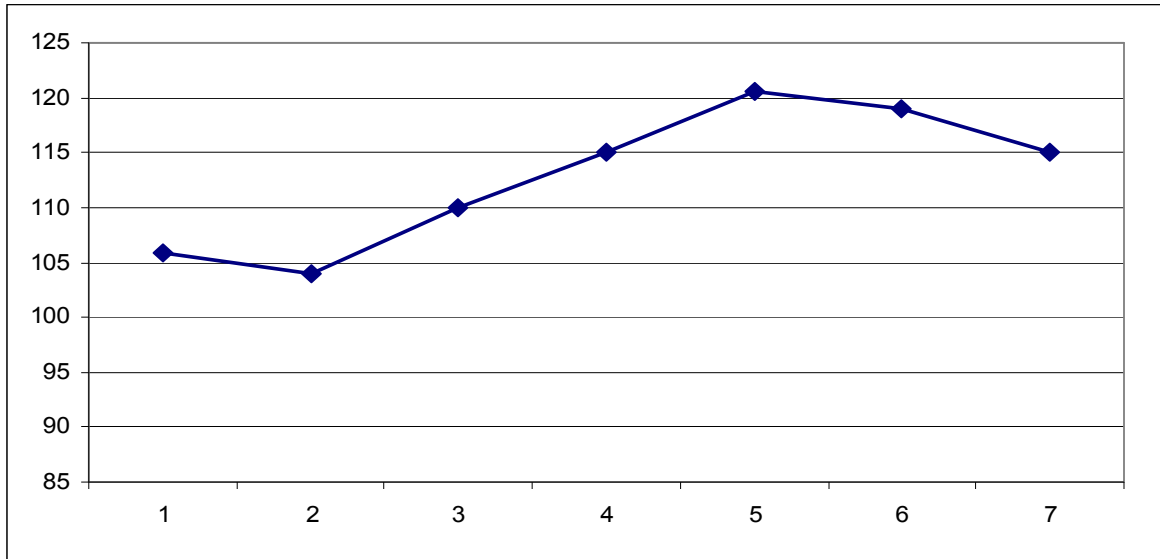
Kaynak: TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, s.643, (Erişim: 16.07.2011).

Şekil 3.17.'de cari fiyatlarla büyüme hızının 2000 yılından itibaren azalmaya başladığı, 2009 yılında önemli oranda düştüğü görülmektedir. Buna göre, küresel kriz diğer sektörlerin olduğu gibi hizmetler sektörünün de büyüme hızını olumsuz olarak etkilemiştir.

Büyüme hızındaki bu düşüşe rağmen, 2002-2007 döneminde gerçekleşen reel GSYH artışına en büyük katkıyı hizmetler sektörü yapmıştır. Bu katkı 2002 yılında yaklaşık % 43 iken, sonraki yıllar itibariyle biraz artmış ve 2007 yılında hızlı bir yükselişle % 75 olarak gerçekleşmiştir.²²⁹

Ancak, küresel krizin etkisiyle hizmetler enerji, imalat ve tarım-avcılık-ormancılık sektörlerinin büyüme oranlarında 2008 yılının son çeyreğinden itibaren önemli düşüşler meydana gelmiştir. 2009 yılının ilk çeyreğinde bu düşüşler en yüksek düzeye ulaşmıştır. Genel olarak tüm sektörlerin büyüme oranları bu dönemde dibe vurmuş, 2009 yılının ikinci çeyreğinden itibaren yükselmeye başlamıştır.²³⁰

Buna göre, 2011 yılı hizmetler sektörü güven endeksinde Şekil 3.18.'de yer verilmiştir. Hizmetler sektörü güven endeksinin 2011 yılında genel olarak bir düşüş yaşadığı görülmektedir.

Şekil 3.18: Hizmet Sektörü Güven Endeksi-2011

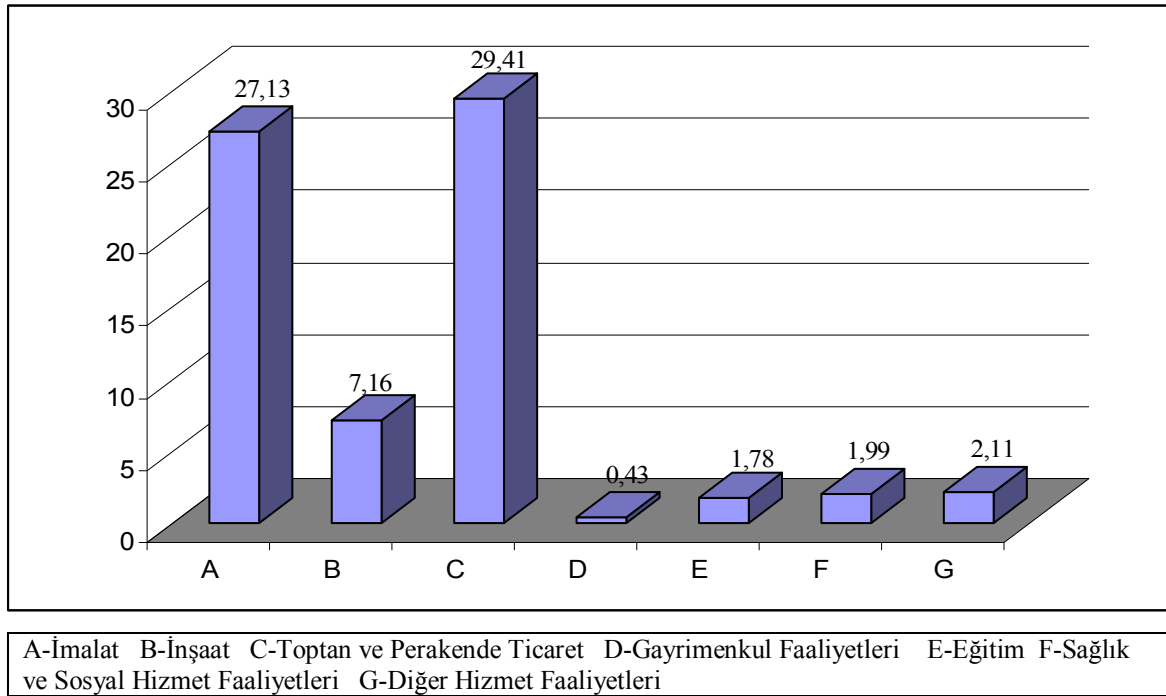
Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.12.2011).

²²⁹ Taban, "a.g.m. ", s.13.

²³⁰ Naci Gündoğan, "Hizmetler Sektöründe İstihdam", **Kamu-İş Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1, 2002, www.kamuis.org.tr/pdf/718.pdf, s.1, (Erişim: 22.11.2011).

Hizmet sektörü güven endeksinde yaşanan düşüş, gelecek üç ayda hizmetlere olan talepten kaynaklandığı ifade edilebilir. İstihdam sorunlarının giderek önemini arttırdığı ve hizmetler sektörünün ekonomideki ağırlığının bir refah kriteri olarak değerlendirildiği günümüzde, istihdamdaki payının büyüklüğü nedeniyle hizmetler sektörü ve bu sektördeki istihdam yapısı büyük önem taşımaktadır.²³¹

2009 yılı istihdamın hizmetler ve diğer sektörlere göre oransal dağılımı Şekil 3.19.'da yer almaktadır.

Şekil 3.19: İstihdamın Sektörlere Göre Oransal Dağılımı-2009

Kaynak: TÜİK, "Yıllık Sanayi ve Hizmet İstatistikleri", 2009, 05.10.2011, www.tuik.gov.tr, s.2, (Erişim: 19.10.2011).

Şekil 3.19'a göre, 2009 yılındaki istihdamın en yüksek oranı olan % 29,41'i toptan ve perakende ticaret; motorlu kara taşıtlarının ve motosikletlerin onarımı, ardından % 27,13'ü imalat sanayinde yer almıştır. En düşük oran da % 0,43 ile gayrimenkul faaliyetlerinde olmuştur.

²³¹ Gündoğan, "a.g.m.", s.1.

2008 yılı Eylül ayında, istihdam edilenlerin % 46.7'si hizmetler sektöründedir. Önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, hizmetler sektörünün payı 0.2 puan azalmıştır.²³² 2009 yılında ise, hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı % 28.7 olarak gerçekleşmiştir.²³³ Bunun yanında, sanayi ve hizmet sektörlerinde toplam istihdam 2009 yılında 9.526.769 kişi olmuştur. Hizmetler sektörü istihdamındaki ortalama yıllık artış oranı, 2002-2007 döneminde % 4 olarak gerçekleşmiş, sonra bu oran gittikçe azalarak 2008 yılında % 2'e, 2009 yılında % 1,9'a düşmüştür.

Ocak 2010 döneminde istihdam edilenlerin % 50,5'i hizmetler sektöründe olup, önceki yılın aynı dönemi ile karşılaştırıldığında, sektörün payının 2 puan azaldığı görülmektedir.²³⁴ Bu bağlamda, istihdamda en büyük sektör olan hizmetler sektörü 2005'te 595.000 kişilik ilave istihdam yaratırken, bu artış 2009'da 155.000 düşmüş, 2011'de tarım sektörünün oldukça altında bir düzeye, 387.000 kişiye çıkabilmiştir.²³⁵

Türkiye Ekonomisi'ne büyük katkı sağlayan hizmetler sektörü çok çeşitli alt sektörlerden oluşmaktadır. Bu başlık altında hizmet kollarından olan bankacılık, eğitim, sağlık ve turizm sektörleri ele alınmış, 2008 Küresel Kriz'den bu sektörlerin istihdamlarının nasıl etkilendiği incelenmiştir.

1.5.1. Bankacılık Sektörü

Hizmet sektörü 2001 Krizi'nden önemli bir ders çıkarmış ve gerçekleştirilen yapısal düzenlemeler finans sektörünü güçlü bir konuma getirmiştir. Türkiye'deki banka ve finansal kuruluşların sermaye yeterlilik oranları, Avrupa ve ABD'deki bankaların iki katından daha fazla durumdadır. Ancak ekonomide yaşanan daralma ile birlikte bankalar kaynak yaratmada ciddi sıkıntılara düşmüş ve kredi kullandırma oranları büyük oranda gerilemiştir. 2008 yılındaki finansal kriz nedeniyle Türkiye'nin yüksek cari açığını finanse edecek fonların bulunması daha zor ve maliyetli olmuştur.

²³² TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Eylül Dönemi Sonuçları (Ağustos, Eylül, Ekim 2008)", Sayı: 193, 15.12.2008, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

²³³ TÜİK, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri 2009", Ağustos 2010, www.tuik.gov.tr, s.9, (Erişim: 27.07.2011).

²³⁴ TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2010 Ocak Dönemi Sonuçları (Aralık 2009, Ocak, Şubat 2010)", Sayı: 65, 15.04.2010, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 28.07.2011).

²³⁵ "TİSK İşgücü Piyasası Bülteni-Temmuz 2011 (Nisan-2011 TÜİK HİA Verilerinin Değerlendirilmesi)", Sayı: 14, www.tisk.org.tr/download/shb/3288.pdf, s.5, (Erişim: 25.09.2011).

Buna göre, 2008 yılında Türkiye’de bankacılık sektörünün finansal sağlık göstergelerinin durumu Tablo 3.8.’de yer almaktadır.

Tablo 3.8. Bankacılık Sektörünün Finansal Sağlık Göstergeleri

%	2007	Mart 2008	Haziran 2008	Eylül 2008	Aralık 2008
Sermaye Yeterliliği Standart Rasyosu	18,7	17,2	16,8	17,2	18,9
Serbest Sermaye/Toplam Özkaynaklar	73,6	75,5	75,2	17,2	75,3
Top.Özkayn./Topl.Yab. Kaynaklar (1)	15,0	13,6	13,3	13,9	13,4
Top.Özkayn./Top.Aktif	13,0	12,0	11,7	12,2	11,8
Krediler/Top.Özkaynak	376,6	420,7	444,1	434,8	425,7
Likidite Göstergesi (2)	47,0	46,3	44,7	38,3	34,4
Yab.Para Net Genel Poz./Özkaynaklar	-1,2	1,2	0,2	-0,8	-0,0
Bilanço dışı İşl./Top.Aktifler	66,3	76,1	75,4	70,1	64,9
Takipteki Alacaklar/Brüt Krediler	3,5	3,1	3,1	3,1	3,6
Bireysel Krediler/Top.Krediler	33,2	31,8	32,4	84,8	33,2
Kâr Eden Banka Sayısı/Top.Banka Sayısı	46/50	40/50	44/50	31,8	46/50
Kâr Eden Bankaların Aktifleri/Top.Aktifler	99,3	99,0	99,5	40/50	99,3
Vergi Sonrası Aktif Kârlılığı	2,8	2,8	2,5	99,8	2,5
Vergi Sonrası Özkaynak Kârlılığı	21,8	21,9	20,0	2,8	21,8

Kaynak: BDDK, "Finansal Piyasalar Raporu", Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, S.12, Aralık 2008, [www.bddk.org.tr/.../Raporlar/Finansal Piyasalar Raporlari/6320Finansal Piyasalar Raporu Aralik 2008.pdf](http://www.bddk.org.tr/.../Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/6320Finansal_Piyasalar_Raporu_Aralik_2008.pdf), s.19, (Erişim: 30.12.2011).

(1) Toplam Yabancı Yükümlülükler=Toplam Yükümlülükler–Toplam Özkaynaklar

(2) Likidite Göstergesi = (Nakit Değerler+Bankalardan (Merkez Bankası ve Para Piyasalarından Alacaklar dahil) Alacaklar+Alım Satım Amaçlı Menkul Değerler+Satılmaya Hazır Menkul Değerler+Zorunlu Karşılıklar)/(Mevduat+Bankalara (Merkez Bankası ve Para Piyasalarına Borçlar dahil) Borçlar)

Tablo 3.8.’de görüldüğü gibi, bankacılık sektörünün sağlamlığının bir göstergesi olan finansal sağlık endeksi, 2008 yılında dalgalı bir seyir izlese de yıl sonunda yükselerek 2007 yıl sonu değerini almıştır. Tablo 3.8.’e göre, 2008 sonu itibariyle yabancı para net genel pozisyonu sıfır civarında seyretmiştir. Bilanço dışı işlemlerin toplam aktiflere oranı küresel koşulların etkisiyle yılın son iki çeyreğinde azalmıştır. Ekonomideki durgunluğun 2008 yılının son çeyreğinde belirginleşmesi aktif kalitesini olumsuz etkilemiş ve takipteki alacakların brüt kredilere oranı % 3,6’ya çıkmıştır. Sektörün kârlılığa ilişkin göstergelerinde 2008 yılının son çeyreğinde düşüş yaşanmıştır.

2009 yılının ilk çeyreğinde endeks, 2008 yılı sonuna göre kârlılık ve sermaye yeterliliği alt endekslerindeki yükselişe bağlı olarak artış göstermiş ve olumlu seviyesini korumuştur. Gelişmekte olan çoğu ülkeler gibi Türkiye’de de finansal sistem içerisinde bankacılık sisteminin payı % 80’lere kadar ulaşmaktadır. Tablo 3.9.’da 2005-2010 döneminde bankacılık sektörünün operasyonel göstergelerine ait veriler yer almaktadır.

Tablo 3.9. Türkiye Bankacılık Sektörünün Operasyonel Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	Ağustos 2010
Banka Sayısı	51	50	50	49	49	49
Bir önceki döneme göre değişim (%)		% 2,0	% 0,0	% 2,0	% 0,0	% 0,0
Şube sayısı	6.568	7.302	8.122	9.304	9.581	9.800
Bir önceki döneme göre değişim (%)		% 11,2	% 11,2	% 14,6	% 3,0	% 2,3
Personel Sayısı	138.724	150.966	167.760	182.667	184.216	188.472
Bir önceki döneme göre değişim (%)		% 8,8	% 11,1	% 8,9	% 0,8	% 2,3

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, "Finansal Hizmetler Sektörü Raporu-Invest in Turkey", Ekim 2010, www.invest.gov.tr/tr-TR/.../FINANSAL.HIZMETLER.SEKTORU.pdf, s.9, (Erişim: 24.09.2011).

Tablo 3.9.’da Türkiye’de faaliyet gösteren 49 adet bankanın olduğu görülmektedir. Finansal piyasalardaki toparlanma ile sektörde çalışan kişi sayısı 2009 yılının sonu ile Ağustos 2010 dönemi arasında % 2,3 oranında artmıştır. Ağustos 2010 itibariyle bankacılık sektöründe 188.472 kişi çalışmaktadır. Şube sayısı ise, 2008-2009 yılları arasında % 3, 2009 sonu ile Ağustos 2010 döneminde % 2,3 artış göstermiştir. Bankacılık sektörünün geneline bakıldığında şube sayısının düzenli bir şekilde artış gösterdiği söylenebilir. Ancak bu artış hızı, 2008 yılı sonunda % 14,6 iken 2009 yıl sonu itibariyle % 3 olarak gerçekleşerek yavaşlama göstermiştir.

Ayrıca şube başına düşen çalışan sayısının azaldığı da gözlemlenmekte ve bu azalışın yapılan teknolojik yatırımlar sonucu internet bankacılığının kullanım oranının artırılması, alternatif dağıtım kanallarına yönelik ve teknolojik altyapının güçlendirilmesi sonucunda gerçekleştiği ifade edilebilir.²³⁶

Buna bağlı olarak, büyük bankaların personel sayılarında kriz sonrası yaşanan değişim Tablo 3.10.'da görülmektedir.

Tablo 3.10. Türkiye’de Büyük Bankaların Personel Sayılarında Kriz Sonrası Değişim

Banka İsmi	Haziran 2009 İtibariyle Değişim	Temmuz 2007’den Önce Çalışan Sayısı
T.C. Ziraat Bankası	+1.414	20.261
İş Bankası	+3.118	18.909
Yapı Kredi Bankası	+1.673	13.101
Garanti Bankası	+3.575	12.919
Akbank	+2.037	12.832
Halk Bankası	+1.983	10.538

Kaynak: Faruk Akın ve Nalan Ece, "Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörü İstihdamı Üzerindeki Etkileri", Marmara Üniversitesi, **İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt: 27, Sayı: 2, Yıl: 2009, s.165.

Tablo 3.10.’a göre, küresel finansal krizin başladığı Temmuz 2007’den itibaren 30 Haziran 2009 tarihine kadar geçen sürede Türkiye’de büyük bankaların personel sayıları azalmadığı gibi artış göstermiştir. Tabloda yer alan tüm bankaların çalışan sayısı Temmuz 2007’den önceye kıyasla Haziran 2009’da yükselmiştir.

²³⁶ Deloitte Türkiye, "Türkiye Finans Sektörü: Küresel Kriz Yörüngesinden Çıkış", Finansal Hizmetler Sektörü, Mayıs 2010, www.deloitte.com/.../finansalhizmetler/2477de8bdd1b9210VgnVCM200000bb42f00aRCRD.htm, s.11, (Erişim: 24.09.2011).

Türkiye'yi reel sektör başta olmak üzere olumsuz etkileyen bu kriz sürecinde, bankacılık, sigorta ve emeklilik sektörleri bu olumsuz tablonun aksine daha çok büyümüştür. Türkiye bankacılık sektörü; güçlü aktif kalitesi, sermaye yeterliliği, risk yönetimi ve iç kontrol sistemleri sayesinde bu süreçten daha az etkilenmiştir. Özellikle kamu mevduat bankaları krizin etkilerinin büyük oranda hissedildiği reel ekonominin finansmanında önemli bir rol oynamıştır.

Krizin Türkiye finans sektörü üzerindeki etkilerinin diğer sektörlerle ve yurt dışı örneklerine oranla sınırlı kalmasının en önemli sebebi, 2001 Krizi ile getirilen yeni düzenlemeler ile daha şeffaf ve sağlam bir mali yapıya sahip olmalarıdır. Krizlerin tekrarını önlemek için Türkiye finans sektörünün finansal, operasyonel ve risk yönetimi konularında yeniden yapılandırma politikalarına daha çok önem vermesi esastır. Türkiye finans sektörü, doğru zamanda uygulayacağı bu politikalar ile küresel ölçekteki konumunu daha da sağlamlaştıracaktır.²³⁷

1.5.2. Eğitim Sektörü

Hizmetler sektörünün önemli kollarından bir diğeri de eğitim sektörüdür. İşsizliğe karşı mücadele ve istihdamı artırma çabaları işgücünün eğitim durumu veya sahip olduğu niteliklere bağlı olarak belirlenebilir. İşsizler içerisinde özellikle eğitilmiş bireylerin ve genç olanların varlığı dikkat çekicidir. Çünkü gençler büyük ölçüde toplumun geleceğe yönelik üretim potansiyelini oluşturmaktadır. İşsizlik sorunun çözümü aslında istihdamın yapısı içinde yer almaktadır. Ancak istihdam yapısı içindeki değişmelerin ve iş arzındaki artışların işsizlerin mesleki-eğitsel nitelikleriyle uyumlu olup olmaması sorunun çözümünü etkilemektedir.²³⁸

²³⁷ Deloitte Türkiye, "a.g.m.", s.35.

²³⁸ H. Hüseyin Aksoy, "İşsizlik-Eğitim İlişkisine Genel Bir Bakış ve Gelecekte İzlenecek Politikalara İlişkin Görüşler", **Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi**, Cilt: 32, Sayı: 1-2, 2001, s.130.

Gelişmekte olan ülkelerin eğitim sistemleri genellikle içe dönük, iç ölçütlere göre çalışan kurumlar olarak varlığını sürdürmektedir. Halbuki kriz, küreselleşme sürecinde eğitim kurumları için sadece iç ölçütlerin yeterli olmadığını göstermektedir. Bu olgu, gelişmekte olan ülkelerin eğitim kurumlarında uluslararası standartlara uygun bir dönüşümü zorunlu hale getirmektedir. Eğitim sektörü gelecek zamanlara bağımlı ve özellikle mali krizlere karşı açık bir sektördür. Söz konusu kriz, özel eğitim sektöründen yeni yatırımlar yapma, yeni istihdam yaratma ve ar-ge çalışmaları isteğini kısmen de olsa azaltmıştır.²³⁹

TÜİK'in 2009 verilerine göre Türkiye'de 56.793.000 kişi okuma yazma bilmektedir. Yaş gruplarına göre okuryazarlıkta 5.222.000 kişi ile 6-13 yaş grubu ilk sırada yer almakta, okuma yazma en az bilen yaş grubunu ise 60-64 yaş arasındaki vatandaşlar oluşturmaktadır. 15-34 yaş arası kurumsal olmayan erkek nüfusun genel liselerden mezun erkek işgücü sayısı 1.236.000, istihdam edilenlerin sayısı 992.000 (% 80,2), lise dengi meslek liselerinden mezun erkek işgücü sayısı 1.285.000 bin, istihdam edilenlerin sayısı 1.92.000 (% 84,9) olarak belirlenmiştir. Erkek nüfusta işgücüne katılma oranı genel lisede % 64,2, lise dengi meslek okullarında % 86,6 olmuştur. 15-34 yaş arası kadın işgücü sayısı liseden mezunlarda 522.000, lise dengi meslek okullarında 448.000 olurken, istihdam edilenlerin sayısı genel lisede 372.000, lise dengi meslek liselerinde 322.000 olmuştur. Bir başka deyişle kadınlar arasında istihdam edilen genel liseden mezunların oranı % 71,2, lise dengi meslek okullardan mezunların oranı % 71,8 olarak saptanmıştır.²⁴⁰

Nüfusun eğitim düzeyi yükseldikçe işsizlik oranları düşme, işgücüne katılma oranları ise yükselme eğilimindedir. Bununla beraber, eğitim düzeyi yüksek olmasına rağmen işsizlik oranları da yüksek olan bazı ülke deneyimleri, eğitimin işsizlikle mücadelede nasıl bir rol üstlendiği sorusunu gündemde tutmaktadır. Türkiye'de eğitim kademelerine göre toplam işsizliğin en yoğun olduğu gruplar ortaokul ve lise mezunlarıdır. Cinsiyetlere göre ise, bu eğitim kademelerinde kadınların işsizlik oranları erkeklerden daha yüksektir. Üniversite mezunlarının işsizlik oranları ise, kadınlarda % 8,9, erkeklerde % 5,6'dır. Veriler, ilkokul dışındaki tüm eğitim kademelerinde, kadınların erkeklere göre daha yüksek işsizlik riskine sahip olduğunu göstermektedir.²⁴¹

²³⁹Tüm Özel Öğretim Kurumları Derneği-TÖDER, "Özel Öğretmcilerin Krize Önlem Paketi", www.toder.org/.../ozel-ogretimcilerin-krize-onlem-paketi-1, (Erişim: 27.11.2011).

²⁴⁰ Yalçın Güran, "Türkiye'de Eğitim Düzeyi Oranları?", 23.04.2011, www.yalcinguran.com/2011/04/turkiyede-egitim-duzeyi-oranlari/, (Erişim: 28.11.2011).

²⁴¹ Yüksel Kavak, "Eğitim, İstihdam ve İşsizlik İlişkileri", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13, 1997, www.efdergi.hacettepe.edu.tr/199713YUKSEL%20KAVAK1.pdf, s.24, (Erişim: 27.11.2011).

Eğitilmiş genç nüfusun istihdamında halen sıkıntı yaşanmakta, yaklaşık her 5 gençten 1'i işsiz durumdadır. Verilerin işaret ettiği bir diğer önemli husus eğitim-istihdam-işsizlik ilişkisinin olumsuzluğudur. OECD raporuna göre, OECD içinde üniversite mezunlarının işsiz kalmaları, üniversite mezunu olmayanlara göre daha az görülmektedir. Buna karşın, Türkiye'de üniversite mezunları arasındaki işsizlik oranı oldukça yüksek seviyededir. Yani, OECD ülkeleri arasında en fazla üniversite mezunu işsiz Türkiye'de bulunmaktadır. Küresel krizin etkisini arttırdığı dönemde eğitim durumuna göre istihdam edilenlerin sayısı Tablo 3.11.'de yer almaktadır.

Tablo 3.11. Eğitim Durumuna Göre İstihdam Edilenler (000) (15+yaş)

	Okuma Yazma bilen ama bir okul bitirmeyen	Okuma Yazma bilen ama bir okul bitirmeyen	İlkokul	Ortaokul veya dengi meslek okulu	Genel Lise	Lise dengi meslek okul	Yüksek Okul veya Fakülte	İlköğretim	Toplam
2007	990	922	8.385	2.136	2.365	2.157	2.884	900	20.738
2008	960	976	8.345	2.030	2.356	2.212	3.140	1.175	21.194
2009	1.002	988	8.251	1.939	2.266	2.126	3.321	1.384	21.277
2010	1.082	1.089	8.602	1.954	2.194	2.179	3.612	1.783	22.594

Kaynak: TÜİK, "Kısımlara Göre Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İstihdam ve Temel Göstergeler", İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

Tablo 3.11.'e göre, istihdam edilenler içerisinde yer alan üniversite mezunlarının sayısı 2007'den 2010'a kadar sürekli artış göstermiştir. Buna karşın, genel lise mezunlarının sayısı giderek azalmış, ilkokul mezunlarının sayısı 2007-2009 döneminde düşüş göstermiştir. Yani, eğitim durumu yükseldikçe, istihdama katılım artış göstermektedir.

TÜİK'in araştırmasına göre, 15-34 yaş grubu içinde en yüksek istihdam oranına sahip kesim % 73,2 ile üniversite mezunlarıdır. Sayısı 2.4 milyonu bulan bu kesimin işgücüne katılma oranı da % 85,9 düzeyindedir. İstihdam ve işgücüne katılma oranı en yüksek ikinci kesim ise meslek lisesi mezunları olup % 71,1 oranında işgücü içinde yer almaktadır. Bunların % 58'i ise istihdam edilmektedir. İlkokul mezunları ise genel lise mezunlarının üzerinde işgücüne katılım ve istihdam oranına sahiptir. Sayısı 5.7 milyonu bulan ilkokul mezununun % 55,3'ü işgücüne katılırken, % 46,8'i istihdam edilmektedir.

Buna göre, küresel kriz döneminde (2008-2009) eğitim durumuna göre işgücü istatistiklerinde meydana gelen değişim Tablo 3.12.'de yer almaktadır.

Tablo 3.12. 2008-2009 Yıllarında İşgücü İstatistiklerinde Değişim, Eğitim Durumuna Göre (000)
(kent, mevsimsellikten arındırılmış seriler)

	Kadın			Erkek		
	İşgücü	İstihdam	İşsizlik	İşgücü	İstihdam	İşsizlik
Lise Altı	220	87	133	141	-367	508
Lise	64	-33	97	-41	-204	163
Yükseköğrenim	167	96	71	175	111	64

Kaynak: TÜİK, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

Tablo 3.12.'e göre, 2008-2009 yıllarında işsizliğin en çok arttığı grup, lise altı eğitilmişler olmuştur. Lise mezunlarının işgücüne katılımının düştüğü görülmektedir. Üniversite mezunlarında istihdam artmış, ancak işgücüne katılımın da artmasından dolayı işsiz sayılarında artış gözlenmiştir. Buna rağmen, işsiz sayısının en az arttığı grup üniversite mezunları olmuş, bu durum eğitilmiş işgücünün krize rağmen talep edildiğini göstermiştir. Kadın ve erkek işgücüne ayrı ayrı bakıldığında, üniversite mezunları kadınlar ve erkekler arasında pek bir fark görülmemektedir. Ancak, lise altı eğitilmiş grupta kadın istihdamı artarken, erkek istihdamının önemli oranda azalması dikkat çekicidir. Lise altı eğitilmiş erkek istihdamının azalmasının sanayi sektöründeki istihdam kayıpları ile ilgili olduğu düşünülebilir.

Kriz sürecinde işsizliğin tavan yaptığı Mayıs 2009'dan itibaren işgücü piyasası toparlanmaya, işsizlik rakamları düşmeye başlamıştır. Bu toparlanma döneminde işgücü göstergelerinde değişim görülmektedir. Çünkü, kriz döneminden farklı olarak toparlanma döneminde erkek istihdamı kadınlardan daha fazla artmıştır.

Türkiye’de eğitimin, istihdamı ve verimliliği etkileyen önemli bir faktör olduğu dikkate alınrsa, işgücü potansiyelinin eğitim açısından oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Eğitim düzeyi ve verimliliği düşük işgücü kullanımı işsizlik, düşük ücret ve yoksulluğu da beraberinde getirmektedir. Eğitim düzeyi ile istihdam edilebilirlik arasında güçlü bir ilişki olduğu bilinen bir gerçektir. Eğitim bireylerin yetkinliklerini, vasıflarını destekleyen ve iş bulma fırsatlarını güçlendiren oldukça önemli bir parametredir. Türkiye’de özellikle kentsel işsizlik verileri bu varsayımı açık biçimde desteklemektedir. Genel olarak bakıldığında işsizlik riski bireyin eğitim düzeyi yükseldikçe gerileme eğilimine girmektedir. Ayrıca, eğitim düzeyinin bireylerin işsiz kalma riskini belirgin biçimde düşürdüğü görülmektedir. Bu durum, işgücüne vasıf kazandırmaya dönük aktif işsizlik politikalarının önemini de açıkça ortaya koymaktadır.²⁴²

1.5.3. Sağlık Sektörü

Sağlık sektörü emek yoğun bir yapıya, dolayısıyla büyük bir istihdam hacmine sahiptir. Kullandığı kaynakların miktarının yanı sıra istihdam ettiği emek gücünün büyüklüğü bakımından da ekonominin en önde gelen sektörlerinden biri olmuştur.²⁴³

Birçok sektör üzerinde etkili olan küresel ekonomik kriz, sağlık sektörünün genel yapısı üzerinde de etkili olmuştur. 2001 ve 2007 yıllarında yaşanan krize bağlı olarak sağlık sektörü üzerinde oluşan sorunlar, özel ve kamunun daha ciddi önlemler almasına neden olmuştur. Bu bağlamda, sağlık sektöründen yararlanan bireyler başta olmak üzere sağlık sektörüyle yakından ilişkili olan diğer sektörlerin de bu etki içinde olduğu ifade edilebilir.²⁴⁴

2008 yılının ilk çeyreğinde yayınlanan rakamlar, sağlık sektöründe yatırım bazında % 50 civarında bir küçülme olduğunu göstermektedir. 2008 yılında ardı sıra değişen düzenlemelerin sonuçlarıyla birleşen küresel ekonomik kriz sürecine ilişkin zorluklar, sağlık kuruluşları yöneticilerini ve sonuçta da sektör çalışanlarını etkilemiştir.

²⁴² TİSK, "Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları", www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=858, (Erişim: 02.01.2012).

²⁴³ Betül Urhan ve Nilay Etiler, "Sağlık Sektöründe Kadın Emeginin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi", **Çalışma ve Toplum Dergisi**, Sayı: 2, 2011, s.194.

²⁴⁴ Aysun Yılmaztürk ve Murat Korkmaz, "Küresel Kriz ve Küresel Krizin Sağlık Sektörü Üzerindeki Olumsuz Etkisinin Literatür Açısından Değerlendirilmesi", **Uluslararası Akademik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 1, 2011, www.iibdergisi.com/?sayfa=dergelist&sayi=1&yil=2011, (Erişim: 29.11.2011).

Sağlık işleri ve sosyal hizmetler alanında on ayda açılan işyeri sayısı 2008 yılına göre % 16,2 azalırken, kapanan işyeri sayısı ise % 25,4 artış göstermiştir. Bu alanda kurulan şirket sayısı % 27,2, kapanan şirket sayısı ise % 1,7 oranında azalmıştır.²⁴⁵ Sağlık sektöründe 2009 yılında açılan şirket sayısı 929 olmuştur. Aynı zamanda, sektöre 2006-2008 yılları arasında 1,82 milyon dolarlık yabancı yatırım geldiği görülmektedir.²⁴⁶

Özel sağlık sektörünün ülke ekonomisine en önemli katkılarından birisi yarattığı istihdamdır. Özel sağlık sektörünün lokomotifi olan 500'den fazla özel hastane, tıp merkezi ve diğer sağlık kuruluşlarında 2011 yılında 128.608 kişi istihdam edilmiştir. Türkiye sağlık sektöründe toplam 658.457 kişi istihdam edilmektedir. Bunun 457.021'i (% 69) Sağlık Bakanlığı'nda, 72.918'i (% 11) üniversite hastanelerinde, 128.918'i (% 20) özel sektörde istihdam edilmektedir.²⁴⁷

Özellikle ülke geneline yayılan özel hastane yatırımları, mobil sağlık ve evde bakım hizmetleri gibi yeni uygulamaların sağlık sektörünü istihdam açısından lokomotif sektörlerden biri haline getirmiştir. Bu bağlamda, özel sağlık sektörünün personel talebinde 2008 yılına göre % 143; 2009'a göre % 117; 2010'a göre ise % 60 oranında artış yaşanmıştır.²⁴⁸

Sağlık harcamalarındaki artışlar ile beraber aynı düzeyde yapılan bir yatırım, diğer sektörlerle oranla hizmetler sektöründe daha fazla yeni iş alanı yaratabilmektedir. İstihdama önemli katkısı olan hizmetler sektörünün büyüebilmesi, iç talebin canlanmasına ve gelir düzeyinin artmasına bağlıdır.²⁴⁹

²⁴⁵ Millî Gazete, "Ekonomik Krizin Türkiye Üzerindeki Etkileri", 07.09.2009, www.milligazete.com.tr/.../ekonomik-krizin-turkiye-uzerindeki-etkileri-121505.htm, (Erişim: 29.11.2011).

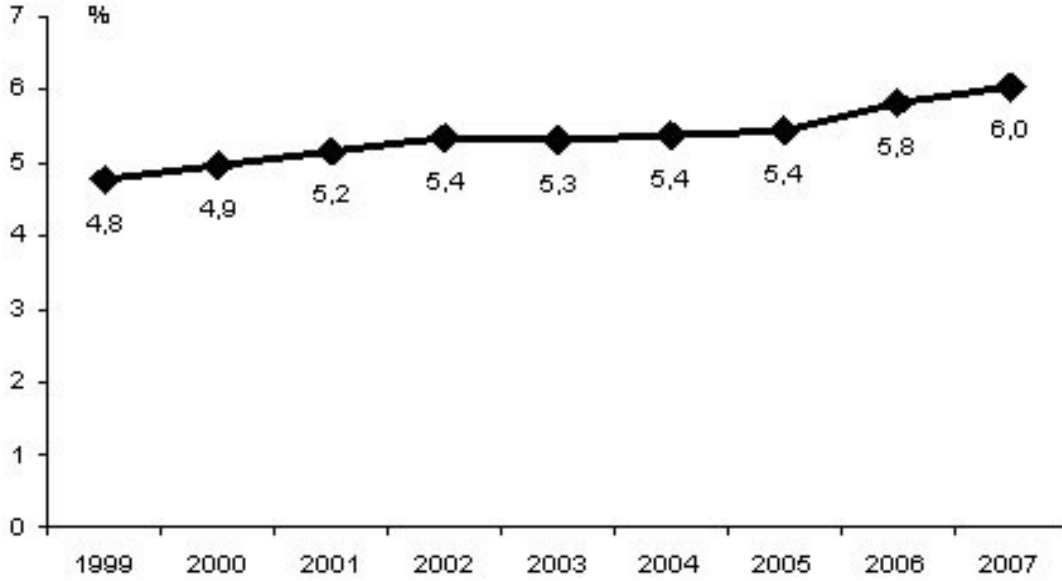
²⁴⁶ Şeyma Öncel Bayıksel, "Yeni İşe 3 Sektör Dopingi", Capital İş&Ekonomi, 01.08.2010, <http://www.capital.com.tr/yeni-ise-3-sektor-dopingi-haberler/21403.aspx?0.Page>, (Erişim: 29.11.2011).

²⁴⁷ Özel Hastaneler Platformu, "Sağlık Sektöründe Toplam İstihdamın % 20'sini Özel Sağlık Sektörü Sağlıyor", 08.06.2011, www.ozelrastaneler.org.tr/saglik-sektorunde-toplam-istihdamin-20sini-ozel-saglik-sektoru-sagliyor.aspx?, (Erişim: 29.11.2011).

²⁴⁸ Medi Haber-Sağlık Personeli Haber Platformu, "Sağlık Sektörü İstihdamda Rekora Koşuyor", 18.09.2011, www.medihaber.net/.../saglik-sektoru-istihdamda-rekora-kosuyor/, (Erişim: 29.11.2011).

²⁴⁹ Karagöl ve Akgeyik, "a.g.m.", s.24.

Toplam sağlık harcamalarının GSYH'a oranının seyri Şekil 3.20.'de yer almaktadır.

Şekil 3.20: Toplam Sağlık Harcamasının GSYH'a oranı

Kaynak: TÜİK, Haber Bülteni, "Sağlık Harcama İstatistikleri 2004-2007 Yılı Sonuçları", S.29, 22.02.2010, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 02.01.2012).

Sağlık sektörü harcamasının GSYH'a oranında yıllar itibariyle yaşanan artış Şekil 3.20.'de dikkat çekmektedir. Buna göre, fonksiyonel olarak sağlık harcamaları 1999 yılından itibaren yükselmiştir. 1999 yılında % 4,8 olarak gerçekleşen bu oran, 2007 yılında % 6'ya çıkmıştır.

2008 yılında toplam sağlık harcaması, 57.740 milyon TL olarak gerçekleşmiştir. Toplam sağlık harcamasının % 90,6'sını cari sağlık harcaması oluşturmaktadır. Özel sektör sağlık harcamasının % 64,4'ü hane halkları tarafından yapılmıştır.²⁵⁰

Önemli ölçüde istihdam yaratan sağlık ve eğitim sektörlerinde 2005-2008 dönemi çalışanların sayısı Tablo 3.13.'de verilmiştir.

²⁵⁰ TÜİK, Haber Bülteni, "Sağlık Harcama İstatistikleri 2008", Sayı: 34, 18.02.2011, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 02.01.2012).

Tablo 3.13. Kısımlara Göre Hizmet Sektöründe İstihdam ve Temel Göstergeler

	İstihdam			
	2005	2006	2007	2008
Eğitim	122.456	143.151	154.299	170.500
Sağlık işleri ve sosyal hizmetler	140.083	156.746	177.628	198.071

Kaynak: TÜİK, "Kısımlara Göre Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İstihdam ve Temel Göstergeler", İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

Tablo 3.13.'de yer alan TÜİK verilerine göre eğitim ve sağlık kollarında istihdam edilenlerin sayısı yıllar itibariyle artış göstermiştir. 2008 yılında, eğitim sektöründeki çalışan sayısı 170.500 kişi olurken, sağlık işleri ve sosyal hizmetlerde bu sayı 198.071 kişiye çıkmıştır.

Son yıllarda özel hastanelerin sayısında yaşanan artış dikkat çekicidir. Bununla beraber 2008 yılından itibaren özel sektör sağlık yatırımlarının kontrol altına alınmasına yönelik politikalara rağmen, özel sağlık sektörü Türkiye'nin en hızlı büyüyen sektörlerinden biri olmuştur. Ancak, krizin olumsuz etkilerini bu sektörde de görmek mümkündür.

Sağlık sektörü istikrarı, kazancı, istihdamı ve üretimi ile Türkiye açısından büyük önem taşımaktadır. Bu zorlu dönemden çıkışta etkin işletme yönetimi çözümleriyle birlikte eldeki insan kaynağını en iyi şekilde yönetip yönlendirmek gerekmektedir. Hizmet kalitesini ve verimliliğini arttırmak sorunun aşılmasını sağlayacaktır. Dolayısıyla, sağlık sisteminin altyapısının düzenlenmesi, kayıt dışı istihdamın azalması ve yatırımların artması sektörün büyümesine ve istihdamın artışına katkıda bulunacaktır.

1.5.4. Turizm Sektörü

Hizmet sektörünün kollarından biri olan turizm sektörü ise diğer sektörlerle kıyasla küresel çaptaki bu krizden daha az etkilenmiştir. 2008'de küresel turist girişleri bakımından en yüksek olan ülkeler arasında 7. olan turizm sektörü bu son derece zor ekonomik koşullar altında çok iyi bir performans sergilemiş ve iş çevrelerinin ekonomik krize çabuk tepki vermeleri sayesinde önemli başarılar elde etmiştir. Çok sayıdaki gelişmekte olan ülke için, turizm sadece döviz üreten bir sektör olmayıp, emek yoğun doğası ile ayrıca önemli bir istihdam sağlayıcıdır. Bununla beraber, küresel mali krizden sonra diğer tüketim mallarının durumunda olduğu gibi tüketiciler daha az seyahat etmeye eğilimli olmuştur. Bu turizme bağımlı ülkeler için çok büyük sorunlar yaratmıştır.

Ancak, Türkiye'de çıkış yapan ziyaretçiler anketi sonuçlarına göre 2008 yılı son çeyreğinde turizm geliri, önceki yılın aynı dönemine göre % 15,2 oranında artmıştır. Çıkış yapan ziyaretçi sayısı, önceki yılın aynı dönemine göre % 9,9, turizm gideri ise yine aynı döneme göre % 2,9 artış göstermiştir. Ziyaretçilerden elde edilen turizm gelirine aylar itibariyle bakıldığında, 2008 yılında önceki yıla göre artış olduğu görülmektedir. 2008 yılı Ağustos ayında dönemin en yüksek turizm gelirine ulaşıldığı ifade edilebilir.²⁵¹

Bu veriler doğrultusunda, Dünya Turizm Örgütü 2008 yılında patlak veren küresel ekonomik krize karşın Türkiye'nin turizm sezonunu başarılı bir şekilde geçirdiğini belirtmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı verilerine göre, 2008 yılında Türkiye'ye gelen turist sayısının bir önceki yıla oranla % 13 artması, Türk turizminin içinde bulunduğu yükselişin en önemli göstergelerinden biri olmuştur. Dünya Turizm Örgütü, turizmde 2008 yılında en iyi sonuçların alındığı bölgelerin başında Orta Doğu'da % 11 ve Afrika'da % 5, Amerika'da % 4'lük artış kaydedildiğini belirtmiş, Avrupa ve Asya'da belirgin bir düşüş olduğunu açıklamıştır.²⁵²

²⁵¹ TÜİK, Haber Bülteni, "Çıkış Yapan Ziyaretçiler ile Giriş Yapan Vatandaşların Turizm Harcamaları ve Profili-2008 Yılı IV.Dönem", Sayı: 15, 29.01.2009, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 29.11.2011).

²⁵² EurActiv-AB Haber ve Politika Portalı, "Türk Turizmi Ekonomik Krizden Neden Daha Az Etkilendi?", www.euractiv.com.tr/.../turk-turizminin-ekonomik-krizden-daha-az-etkilenmesinin-nedenleri-000105, (Erişim: 29.11.2011).

Turizm sektörü dolaylı ve doğrudan istihdam olanakları yaratması, GSYH ve ödemeler dengesine olumlu yönde destek olması gibi özellikleriyle Türkiye’de son yıllarda yaşanan ekonomik kalkınmada önemli etkenlerden biri olmuştur. Seyahat sektörü ile birlikte yaklaşık 1.7 milyon insana istihdam sağlayan sektör, (ülkedeki toplam istihdamın % 7,2’sine denk gelmektedir) 2009 yılında 95,3 milyar TL değerinde ekonomik faaliyette bulunmuştur. Bu rakam Türkiye’nin toplam GSYH’ın yaklaşık % 10,2’sine denk gelmektedir.²⁵³

Buna karşın, Turizm Araştırmaları Derneği’nin kayıtlı turizm istihdamı üzerine yaptığı araştırmaya göre, krizin etkisiyle Ekim 2008’den, istihdamın dibe vurduğu Şubat 2009’a kadar % 8,3 gerileme yaşanmıştır. 760.000’e yaklaşan bu istihdam kaybı Mart’tan itibaren toparlanmaya başlamış, yeme-içme, konaklama ağırlıklı turizm işyerlerindeki istihdam artışları da bu toparlanmaya önemli bir katkı yapmıştır. Kadınların çalışma hayatına katılımının henüz çok gelişmediği Türkiye’de, turizm sektöründe kayıtlı çalışanların sadece % 25’e yakını kadınlar oluşturmaktadır. 2009 Temmuz’unda toplam 303.000 kayıtlı-sigortalı çalışanın bulunduğu sektörde, yaklaşık 75.000 kadının istihdam edildiği görülmektedir.²⁵⁴ 2000-2010 yılları arasında Türkiye’de konaklama tesislerindeki istihdam düzeyi Tablo 3.14.’de yer almaktadır.

Tablo 3.14. Konaklama Tesislerinde İstihdam (2000-2010)

Yıllar	Otel + Lokanta (000) (kişi)	Otel Eğlence Yerleri (000) (kişi)
2000	776	211.4
2001	796	243.5
2002	826	255.6
2003	847	280.1
2004	872	297.6
2005	949	309.2
2006	1.001	318.4
2007	1.067	328.7
2008	1.058	341.5
2009	1.131	342.4
2010	1.066	351.4

Kaynak: Zafer Yıldız, "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi, **Vizyoner Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 5, Yıl: 2011, s.66.

²⁵³ T.C. Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, "Türkiye Turizm Sektörü Raporu-Invest in Turkey", Ocak 2010, www.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/.../TURIZM.SEKTORU.pdf, s.6, (Erişim: 04.01.2012).

²⁵⁴ Turizm Araştırmaları Derneği-TURAD, "Turad Turizm ve İstihdamı Araştırdı Turizm Krizde İşsizliğe 90 Bin İşsize İstihdam Yarattı", 30.11.2011, www.jobnak.com/KariyerRehberiTURAD,%20Turizm%20Ve%20Istihdami%20Arastirdi%20Turizm., (Erişim: 03.01.2012).

Tablo 3.14.'de otel, lokanta ve eğlence yerlerinin istihdam rakamlarının yıllar itibariyle sürekli artış gösterdiği, sadece 2008 ve 2010 yıllarında otel lokanta istihdamında bir gerileme olduğu görülmektedir. Sosyal Güvenlik Kurumu verilerine göre, 2009 Mart ayından 2010 Mart ayına kadar geçen dönemde turizm sektörü ile ilişkili alanlarda çalışan sigortalı sayısı % 31,2 oranında artarak 280.000 kişiye ulaşmıştır.

Bu veriler, sektörün küresel ekonomik krizden en az etkilenen sektörlerden biri olduğunu göstermektedir. Bunun nedenlerinden biri, iç turizm hareketlerinin canlandırılmasının bir devlet politikası olarak görülmesi ve özel sektörün, kamu kuruluşlarının bu konuda alınan kararlara, uygulamaya geçirilmeye hazırlanılan yasal düzenlemelere destek vermesidir. Bir başka önemli neden, Türk turizminin fiyat-kalite dengesi açısından Akdeniz çanağında bulunan diğer önemli rakiplerine nazaran çok daha avantajlı hale gelmesidir. Yeni fiyat teşvikleri ile ekonomik krize çok çabuk tepki verilmesi bu başarının ardında yatan nedenler arasındadır.²⁵⁵

²⁵⁵ www.euractiv.com.tr/.../turk-turizminin-ekonomik-krizden-daha-az-etkilenmesinin-nedenleri-000105., (Erişim: 29.11.2011).

SONUÇ ve ÖNERİLER

Dünya genelinde birçok ülke için sorun teşkil eden ekonomik krizlerin ortaya çıkışında pek çok etken bulunmaktadır. Bunların bir kısmı finansal tabanlı sorunlardan kaynaklanırken, bir kısmı da yapısal kökenli sorunlardan oluşmaktadır. Günümüzde ise ekonomik krizler, küreselleşme olgusunun bir sonucu olarak tüm dünyayı etkilemektedir. Küreselleşmenin artması ile bir ülkedeki ekonomik dengesizlik, dünya piyasalarını etkileyen büyük çaplı krizlere yol açabilmektedir. Ayrıca, dünyada yaşanan hızlı ekonomik değişimler, daima krizlerin ortaya çıkmasına elverişli bir ortam yaratmaktadır. Bu bağlamda, dışa açılan ve küreselleşme sürecinden yararlanmak isteyen gelişmekte olan ülkelerde, çoğunlukla ekonomik kriz yaşanmıştır. Piyasa ekonomilerinin karşılaştığı krizlerin sayısı, son otuz yılda yüzü aşmıştır. Son olarak, 2008'de ABD'de finansal kriz yaşanmış ve tüm dünyaya yayılarak küresel bir kriz haline gelmiştir.

Kapitalizmin krizi olarak ifade edilen 2008 Krizi, sadece gayrimenkul sektörü üzerinde şişen finansal piyasalardaki bozukluklardan kaynaklanmamaktadır. Finansal piyasaların denetimden uzak olması da önemli bir gerçektir. Bu gerçek karşısında, öncelikle mevcut durumun ne olduğu ve bu duruma nasıl gelindiğini belirlemek gerekmektedir. Çünkü kriz, her ne kadar bir finans ve kredi krizi olarak ortaya çıktıysa da, esas neden ABD'deki genel tüketim dengesizliğiyle başlamıştır. Elindekenden fazla tüketim yaparak, açıkları kredilerle finanse edenler ve yüksek riskli aynı zamanda da yüksek getirisi olan kredileri verenler krizin asıl sorumlularıdır. Mortgage krizi, zamanla bir likidite krizine dönüşmüş, başta ABD'de olmak üzere dünyanın birçok gelişmiş ekonomisinde bankaların batmasına, bazı bankacılık modellerinin yok olmasına, hatta bazı ülkelerin iflas kararları açıklamasına sebep olmuştur.

ABD'de 2007 yılında, finans ve sigorta, gayrimenkul, inşaat ve madencilik sektörü başta olmak üzere büyüme hızı yavaşlamış, büyümenin yavaşlamasına neden olan reel sektör mortgage krizinden olumsuz etkilenmiştir. Kredi piyasalarında yaşanan şoklar yatırımların azalmasına ve piyasalardaki güvensizliğin artmasına yol açmış, dolayısıyla üretim, tüketim seviyesi gerilemiş ve milyonlarca insan işsiz kalmıştır.

Özellikle, gelişmekte olan ülkelerde üretim ve verimlilik artışlarına rağmen iktisadi büyümeye paralel istihdam artışları gerçekleşmemekte, işsizlik oranları ise giderek artmaktadır. Küresel ölçekte talep azalmasını da beraberinde getiren küresel kriz, bu durumu daha da vahimleştiren bir etken olarak ortaya çıkmaktadır. Açılan işyerleri sayısında önemli ölçüde yaşanan azalmalar dikkate alındığında, kriz sürecinde en çok olumsuz etkilenen sektörlerin başında sanayi, ticaret ve inşaat sektörleri gelmektedir. Buna karşın, enerji, telekomünikasyon, hızlı tüketim ve savunma sanayi alanlarında çalışanlar süreçten daha az etkilenenleri oluşturmaktadır.

Türkiye'nin de, dışa açık ekonomi politikası, önemli coğrafi konumu ve son yıllarda artan ihracatı dolayısıyla yaşanan krizden etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. Üretim ve talebin düşmesi ile iş yerlerinin kapanışları, işsizlik, büyümenin azalması, devlet ve reel sektör borçlarının artışı gibi sonuçlar doğuran 2008 Küresel Mali Kriz Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Ekonominin kırılganlığı ve ani çöküş, 1994 ve 2001 krizlerinin yaşandığı dönemde daha fazla olsa da, küresel kriz zamanla etkisini hissettirmiştir.

Kriz sonucu, Türkiye Ekonomisi'nde ortaya çıkan bu daralmadan olumsuz etkilenen alanlardan biri de şüphesiz istihdamdır. Krizlerin etkisiyle üretim üzerindeki vergi yükünün giderek ağırlaştığı ve işgücü maliyetinin arttığı görülmektedir. Sahip olduğu genç nüfus yapısı ile demografik yapısını fırsata dönüştüremeyen Türkiye'de, yaşanan finansal krizlerin etkisiyle istihdam yapısı kötüleşmektedir.

TÜİK verilerine göre, 2007 yılında 20.738.000 olan istihdam, 2008 yılında 21.194.000'e yükselmiş, önceki yıla göre % 2,2 oranında değişim göstermiştir. 2009 yılında ise istihdam 21.277.000 olmuş, önceki yıla göre ancak % 0,4 oranında bir değişim gerçekleşmiştir. Türkiye'de 2007 yılında 2.376.000 olan işsiz sayısı, 2008 yılında 2.611.000 kişiye, 2009 yılında ise 3.471.000 kişiye ulaşmıştır. Yani, işsizlerin sayısı krizin yoğunluğunun arttığı dönemde işten çıkarmalara bağlı olarak giderek yükselmiş, istihdam oranlarındaki artış ise çok düşük seviyede kalmıştır.

2001 Krizi yaşanan bu kriz süreci ile karşılaştırıldığında, toplam istihdamda gerileme yaşanmış olsa da istihdam hacmindeki gerileme çok yüksek düzeyde gerçekleşmemiştir. Örneğin, 2001 yılında ekonomi % 10,3 oranında küçülmesine rağmen tarım dışı istihdam % 2,7 oranında azalmış, izleyen yıllarda da tarım dışı istihdam artış göstermiştir. Benzer şekilde imalat sanayi üretim endeksi, 2000 yılında 102,1'den 2001'de 92,4'e gerilemiş, imalat sanayi istihdam endeksi 89,1'den 81,7'ye düşmüştür. Ancak, istihdam endeksindeki gerileme, üretim endeksindeki gerilemenin altında olmuş, dolayısıyla istihdamdaki gerileme, üretimdeki düşüş kadar yüksek olmamıştır. Yani, işletmeler çalışan sayılarını üretimlerindeki düşüş kadar azaltmamış, daha az oranda çalışanı işten çıkarmıştır.

Kasım 2000 öncü kriziyle bankacılık sektöründe başlayan istihdam erimesi ile 2000 yılında sektörde çalışan toplam 170.401 iken, Şubat 2001 krizi ile çalışan sayısı 137.495'e gerilemiştir ve bu durum 2004 yılı başlarına kadar sürmüştür. Bu süreçte özel banka sayısı azalırken, kamuda da önemli ölçüde istihdam azalmıştır. Bu hem çalışan sayısı ve aynı zamanda istihdam oranı olarak kamunun payının düşmesine neden olmuştur. İnşaat sektörü de, 1990-2000 döneminde 350.000 kişilik istihdam yaratmış, ancak 2001-2002 yıllarında sektörde yaklaşık 400.000 kişilik istihdam kaybı yaşanmıştır. Dolayısıyla, ani istihdam kayıplarının yaşandığı 2001 Krizi'nden en çok etkilenen sektörler, bankacılık, sanayi ve inşaat sektörleri olmuştur. 2001 yılındaki dalgalanmada işsizlik oranı % 6,5'ten % 8,4'e çıkmış, toplam istihdam edilenlerin sayısı, önceki yıla göre 57.000 kişi azalmış, işsiz sayısı ise % 31,4 yükselerek 470.000 kişi artmıştır.

Küresel mali kriz ise, 2009 yılında % 4,7 oranında bir istihdam artışı yaşamış olan tarım sektörü hariç, tüm temel sektörleri değişik ölçeklerde etkilemiştir. İstihdam üzerindeki olumsuz etki özellikle ihracata yönelik sektörlerde zirveye ulaşmıştır. Türkiye'de 2008 yılında, sanayi sektörü % 3,2'lik istihdam artışıyla oldukça iyi bir performans sergilerken, krizin en kötü şekilde vurduğu sektörler de sanayi ve inşaat sektörü olmuştur. 2009 yılında, sanayi istihdamı % 8,2 oranında azalmış, aynı dönemde tarım ve hizmetler sektörleri istihdamında artış gözlenmiştir. İnşaat ve hizmetler sektörlerindeki istihdam artış oranları, 2007 ve 2008 yıllarında sırasıyla % 1,8 ve % 2,2 olarak gerçekleşmiştir. Tüketicilerin ekonominin mevcut durumuna olan güvenlerindeki azalma sebebiyle, 2009 yılında bu oranlar düşüş göstermiştir.

2001'den itibaren uygulanan güçlü tedbirler ile sermaye yapısı güçlendirilen bankacılık sektörü ise yaşanan krizden en az etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Yurt dışı talebe bağlı olan otomotiv, demir-çelik ve tekstil gibi Türkiye açısından önemli olan sektörler de krizden etkilenmiş, birçok işçi işsiz kalmıştır. 2002 yılında % 34,9 olan tarımın istihdamdaki payının ise, 2008 yılında % 23,7'ye gerilediği ve 2009 yılında ise tekrar yükselme eğilimine girdiği görülmektedir. Yani, 2008 Küresel Mali Kriz sürecinden bazı sektörler pek fazla etkilenmezken, başta üretici sektörler ve ihracat cephesi olmak üzere birçok sektör derin yara almıştır. Dolayısıyla bu sektörlerin istihdamı da önemli oranda azalmıştır.

Ayrıca, işe alımın durması açısından 2001 ve 2008 Krizleri karşılaştırılırsa, işe alımın 2001 yılında % 90, küresel krizin etkisini arttırdığı 2009 yılında ise % 62 olduğu görülmektedir. Yani, 2000 yılı sonrası yaşanan istihdamsız büyüme sürecinde işe alımlar önemli ölçüde azalmıştır. 2001 krizini takiben, Türk sanayi ve Türk özel sektörü hızla kendini onarım sürecine girmiş, ancak bu onarım sürecini tamamlayacak olan reformlar zamanında yapılamamıştır. Aynı zamanda, sanayi sektörünün verimli ve rekabetçi yapısıyla çalışarak istihdam sorununa tek başına çare olamayacağı açıktır. Bu nedenle, bu sorunu çözmek amacıyla inşaat, tarım, hizmetler gibi başka sektörlerle de ihtiyaç vardır. Yaşanan bu olumsuz sürecin hem öncesi hem de sonrasının ayrıntılı olarak, finansal piyasalar, reel sektör ve hükümetler tarafından gözden geçirilmesi büyük önem taşımaktadır. Böylelikle, krizlerin kötü etkilerinden ders çıkarılarak geleceğe ilişkin perspektifler eşliğinde misyon ve vizyonların belirlenmesiyle eskisinden daha etkin bir piyasa ortamı sağlanmalıdır.

Türkiye'de istihdam ile ilgili en önemli konulardan biri eğitimidir. Yani, genç ve dinamik insan gücünün vasıf ve beceri açığıdır. Türkiye'nin yapması gereken nüfusuna hızla beceri kazandırmaktır. Dolayısıyla mesleki eğitim, iş bulmaya yardım, iş danışmanlığı, mesleki yeterliliklerin ve girişimciliğin geliştirilmesine yönelik aktif istihdam programlarının yaygınlaştırılması da önem taşımaktadır. Orta Vadeli Program (2011-2013) kapsamında, ekonominin istihdam yaratma kapasitesini arttıracak politikalara ağırlık verilmesi, işgücü piyasasının daha esnek hale getirilmesi ve işgücü niteliğinin artırılması öncelikli konulardır. Bu kapsamda, kriz sonrası dönemde güçlü, sürdürülebilir ve istihdam yaratan büyümenin sağlanması için para, maliye ve gelirler politikalarının etkin olarak yürütülmesi gerekmektedir.

İşsizlik, en büyük tehditlerden biri olup hem ekonomiye hem de topluma zarar vermektedir. İşsizliğin bir ülkedeki çözümlenmesi cinsiyet, yaş, bölgesel, sektörel, eğitsel gibi değişkenlerle birlikte yapılmalıdır. Bu değişkenlere bağlı olarak, istihdama ilişkin alınacak politika kararlarının da toplumun bütün kesimlerini yakından ilgilendirdiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla, iş ve istihdam yaratacak yatırımlar yapmak, yoksulluğu gidermek ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamak amacıyla acil önlemleri almada gecikilmemelidir. İstihdam sorunu açısından Türkiye'nin uzun vadeli ulusal istihdam stratejisini yaratması gerekmektedir.

Türkiye'de işgücüne dâhil olmayanların ve kayıt dışı istihdamın yüksekliği, eğitim düzeyinin ve kadın istihdamının nispi olarak düşüklüğü, ücretsiz aile işçilerinin yüksekliği gibi sorunlar ön plana çıkmaktadır. Bu sorunlara karşı alınacak önlemler işsizliği azaltmak ve uzun vadede istikrarlı bir büyümeyi gerçekleştirmek adına önem taşımaktadır. Kadınların eğitim düzeyinin düşük olması, onların iş hayatına girmelerini engelleyen bir faktördür. Dolayısıyla, kadın girişimciliğinin daha fazla desteklenmesi hem istihdam yaratma hem de kayıt dışı istihdamı azaltmaya yönelik önemli bir adımdır. Kayıt dışılığa yönelik etkin ve sistemli politikalar geliştirilmelidir. Buna göre işgücü piyasasının ihtiyaçlarıyla uyumlu düzenlemelerin hayata geçirilmesi ve üretime dayalı bir büyüme modelinin benimsenmesi önem taşımaktadır.

Dünya, son yıllarda büyük ekonomik gelişmelere sahne olmuş, zenginlik ve refah adil olmayan bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ekonomik dengesizlikler dünyanın hemen hemen her bölgesindeki sosyal sorunları ve siyasi istikrarsızlığı arttırmıştır. Uluslar arası mali kuruluşların gelişmiş ülkeler üzerindeki etkinliğinin yetersizliğine karşın, geçmişte Türkiye'ye yapılan dayatmalar önemli sosyal sorunlara yol açmıştır. Gelişmiş ülkelerde bu dayatmalar karşısında tepkiler artarken, Türkiye'de sivil toplum örgütlerinin güçlü olmayan yapısı, halkın direniş gösterememesi daraltıcı iktisat politikalarının yıllarca uygulanmasına neden olmuştur. Borçlanmayı tek çıkış yolu olarak öngören bu mekanizma karşısında, Türkiye'de etkin dış borç yönetiminin gerekliliklerinin yerine getirilmesi ve kurumsal örgütlenmenin desteklenmesi önem taşımaktadır.

Bunun yanı sıra, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin denetim mekanizmaları içerisindeki ağırlıklarının arttırılması ve bu ülkelerin seslerini daha fazla duyurabilecekleri yeni düzenlemeler yapılması da gerekmektedir. Çünkü, gelişmiş bir ülkede bile ortaya çıkan kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere daha fazla zarar vermektedir. Küresel bir sorun olan krizlerden ancak küresel ortak karar alma çalışmaları sayesinde baş edilebileceği tüm ülkelerce kabul edilmektedir.

Küresel krize karşı alınacak tedbirlerin ulusal düzeyde kalması yani her ekonominin kendi durumuyla ilgili özel paketler açıklaması sorunun çözümünde yeterli olmayacaktır. Örneğin, Türkiye’de küresel kriz ile birlikte uygulamaya konulan "İstihdam Destek Paketi" düşük ücret desteği, işe alım desteği ve sosyal yardım ödemelerini zaten içermektedir. Ancak ülke deneyimleri, bu tür programların kapsamının büyük ölçüde genişletilmesi, özellikle yoksulları ve gençleri içine alacak şekilde hedef kitlesinin belirlenmesi ve etkinliğinin ölçülmesini sağlayacak adımların atılması gerektiğini göstermektedir.

Türkiye’de 2000 yılından günümüze kadar geçen sürede, kurumsal olmayan sivil nüfustaki artışa karşın istihdam edilen nüfus sayısında fazla bir değişiklik olmamıştır. Ayrıca, işsizlik oranının iki katından daha fazla arttığı ve bu artışın küresel krizin etkisiyle daha da yükseldiği görülmektedir. Dolayısıyla, yaşanmakta olan ve geçmişte yaşanmış ekonomik krizler, etkileri itibariyle en fazla işgücü piyasalarını etkilemektedir. Bunun sonucunda, bir ülkede istihdamın özelliklerinin detaylı olarak incelenmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada, kriz sürecinde temel sektörlerin istihdam durumu incelenmiş ancak diğer tüm sektörlerin durumu detaylı olarak ele alınmamıştır. Aslında, ekonomiye katkısı olan birçok sektörün krizden etkilendiği ve bu sektörlerde de istihdamın azaldığı görülmektedir. İstihdamdaki bu azalma karşısında, büyüme hızının istihdam yaratıcı şekilde işgücü artışının üzerinde olması gerekmektedir. Bu durum da yapısal sorunların çözümü ile yakından ilgilidir.

Olumlu havanın ortaya çıkması ile krizin etkisinin azalmaya başlaması var olan bu yapısal sorunun, yani finans sistemindeki bozuk yapının düzeldiği anlamına gelmemektedir. Bu nedenle dünya finans sisteminin yeniden yapılandırılması uzun vadeli ve sağlıklı bir çözüm için son derece önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

Afşar, Muharrem, "Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları", Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, Ekim 2011, ss.143-171.

Akbulut, Ramazan, "Son Yaşanan Küresel Finansal Kriz ve Türk Finans Sektörü Üzerindeki Etkileri", Harran Üniversitesi, İİBF İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman ABD, Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, Mayıs 2010, ss.45-68.

Akdiş, Muhammet, "Kısa Vadeli Sermaye Hareketlerinin Yol Açtığı Finansal Krizler ve Bu Krizleri Önlemede Kullanılabilecek Araçlar: Tobin Vergisi", Active Bankacılık ve Finans Dergisi, Sayı: 36, Yıl: 6, Mayıs-Haziran 2004, ss.36-48.

Akın, Faruk ve Ece, Nalan, "Küresel Finansal Kriz ve Bankacılık Sektörü İstihdamı Üzerindeki Etkileri", Marmara Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 2, Yıl: 2009, ss.153-168.

Aksoy, H. Hüseyin, "İşsizlik-Eğitim İlişisine Genel Bir Bakış ve Gelecekte İzlenecek Politikalara İlişkin Görüşler", Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt: 32, Sayı: 1-2, 2001. ss.129-138.

Aktan, Coşkun Can ve Şen, Hüseyin, "Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri", Yeni Türkiye Dergisi, Sayı: 1, Yıl: 2002,
http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktanarastirmalari/toplam-kalite/aktan-sen-ekonomik/, (Erişim: 01.08.2011).

Aktan, Coşkun Can, "Ekonomik Kriz Kavramı", Yeni Türkiye Dergisi, 2004,
www.canaktan.org/yonetim/kriz-yonetim/ekon-kriz.htm, (Erişim: 16.08.2011).

Aktaş, Emine Burcu, Uluslararası Krizler Türkiye Ekonomisine Etkileri ve İktisat Politikası Uygulamaları, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Aktaş Erkan, Tuncer İsmail, Aydın Murat, "1980 Sonrası Ekonomik Krizlerin Türkiye Tarım Sektörü Üzerindeki Etkileri", Munich Personal RePEc Archive, 18.03.2010,
<http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14588/>, (Erişim: 26.09.2011).

Alantar, Doğan, "Küresel Finansal Kriz: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü,
www.finanskulup.org.tr/.../maliefinans/.../Dogan_Alantar_Kuresel_Finansal_Kriz_Nedenler_SonuclariMFY81.pdf, (Erişim: 21.08.2011).

Alantar, Doğan, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye'nin Makroekonomik Göstergelerine Etkisi", Bütçe Dünyası Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 31, 2009, ss.4-12.

Alptekin, Erdem, "Küresel Krizin Türkiye Ekonomisi ile Sanayisine Yansımaları ve Dipten En Az Zararla Çıkış Yolları", İzmir Ticaret Odası-Ar&Ge Bülten, Haziran 2009,
www.izto.org.tr/NR/.../kureselkrizinyansimlari_ealptekin.pdf, (Erişim: 16.10.2011).

Alptekin, Erdem, "Menkul Kıymetleştirme ve Küresel Finans Krizindeki Rolü", İzmir Ticaret Odası-Ar&Ge Bülten, Nisan 2009, www.izto.org.tr/NR/...95B7.../menkulkıymetleştirme_ealptekin.pdf, (Erişim: 21.08.2011).

Altay, N.Öğuzhan, "Türk Ekonomisindeki İstikrarsızlığın Bankacılık Sektörüne Etkileri", Ekonomik Yaklaşım, yaklasim.iibf.gazi.edu.tr/ciltler/14/48/3.pdf, (Erişim: 14.08.2011).

Ankara Haber Ajansı, "İnşaat Sektöründe İstihdam Yüzde 4.6 Arttı", 13.09.2011, www.sondakika.com/haber-insaat-sektorunde-istihdam-yuzde-4-6-artti-2987577/, (Erişim: 22.09.2011).

Aracıoğlu, Burcu, Demirhan, Dilek, "Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası İtibariyle Finansal Hizmetler Sektöründe Faaliyet Gösteren İşletmelerin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi", Dayanışma İzmir Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası, Nisan 2011.

Aras, Osman Nuri, "Son Ekonomik Krizin Türkiye’de Enflasyon Hedeflemesine Etkisi", Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2010, ss.97-104.

Ardıç, Hülya, 1994 ve 2001 Ekonomik Krizlerinin Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara, Aralık 2004.

Arıkan, Ahmet Naci, "Amerika Birleşik Devletlerindeki Mali Kriz ve Petrol Fiyatlarındaki Değişimler Nedenleri ve Sonuçları", T.C.Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara, 2008.

Arısoy, İbrahim, "Türkiye’de Sanayileşme ve Temel Göstergeler Açısından Sanayinin Gelişimi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Enstitü Dergisi, Cilt: 14, Sayı: 1, Yıl: 2005, ss.45-68.

Arslan, Halil Bader, "Kriz-Büyüme-İstihdam Üçgeninde 1994 ve 2001 Krizleri", Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 64, Sayı: 2, 2009, ss.32-42.

Asunakutlu Tuncer, Safran Barış, Tosun Elif, "Kriz Yönetimi Üzerine Bir Araştırma", Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 3, 2003, ss.141-163.

Atalay, Bayram, "Para Krizi Kavramı ve Dünya’da Türkiye’de Yaşanan Para Krizleri", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Uşak Meslek Yüksekokulu, İşletmecilik II İşletme Finansmanı, Mayıs 2003.

Ateş, Davut, "Ekonomik Kriz Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşmenin Geleceği", Doğu Üniversitesi Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 1, 2011, ss.1-16.

Ayaş, Necla ve Çeştepe, Hamza, "Dış Ticaretin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Türk İmalat Sanayi Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 2, Yıl: 2010, ss.259-281.

Aydemir, Cahit ve Pıçak, Murat, "Ekonomik Gelişme Sürecinde Tarım-Sanayi İlişkilerinin Sektörler Arası Bütünleşmeye Etkileri", Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 10, 2008, ss.129-147.

Aydın, Üzeyir ve Kara, Oğuz, "Krizlerin Türkiye Ekonomisine Etkisi: Geleceğin Öngörüsüne Yönelik Bir Deneme", 2. Ulusal İktisat Kongresi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 20-22 Şubat 2008, ss.1-19.

Aykaç, Burhan, "Kamu Yönetiminde Kriz ve Kriz Yönetimi", Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 2, 2001, ss.123-132.

Bacni, Zeynep, Global Mali Kriz Sürecinde Kriz Yönetimi ve Yeniden Yapılandırmalar, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Bayıksel, Şeyma Öncel, "Yeni İşe 3 Sektör Dopingi", Capital İş&Ekonomi, 01.08.2010, <http://www.capital.com.tr/yeni-ise-3-sektor-dopingi-haberler/21403.aspx?0.Page..>, (Erişim 29.11.2011).

BDDK, "Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı Gelişme Raporu-VI", Ankara, Nisan 2003, www.bddk.org.tr/.../Raporlar/...Raporlar/1524BSYYP_Gelisme_042003.pdf, (Erişim: 30.12.2011).

BDDK, "Finansal Piyasalar Raporu", Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Sayı:12, 2008, [www.bddk.org.tr/.../Raporlar/Finansal Piyasalar Raporlari/6320Finansal Piyasalar Raporu Aralik_2008.pdf](http://www.bddk.org.tr/.../Raporlar/Finansal_Piyasalar_Raporlari/6320Finansal_Piyasalar_Raporu_Aralik_2008.pdf), (Erişim: 30.12.2011).

Belgin, Önder, "Hizmet Sektöründe Verimlilik", Aylık Bilişim Kültürü Dergisi, Aralık 2010, www.bilisimdergisi.org/s127/pdf/112-115, (Erişim: 21.11.2011).

Berber Metin, Yıldız Ezgi Baday, Tandoğan Dilek, "Küresel Ekonomik Krizin Bölgesel Karakteristiği: Türkiye Deneyimi", Karadeniz Teknik Üniversitesi, [www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/etki\(1\).doc](http://www.metinberber.com/kullanici_dosyalari/file/etki(1).doc), (Erişim: 25.08.2011).

Bilgin, Mehmet Hüseyin ve Arı, Selçuk, "ABD Deneyimi Işığında Emek Piyasası Reformu ve İşsizliği Azaltıcı Politikalar", İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, Sayı: 25, 2010.

Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, "Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi 2011-2014 (AB Üyeliğine Doğru)", Aralık 2010, www.sanayi.gov.tr/Files/.../sanayi_stratejisi_belgesi_2011_2014.pdf, (Erişim: 03.10.2011).

Boran, Gülhan Arda, Gelişmekte Olan Ülkelerde Bankacılık Krizleri ve Türkiye, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana, 2006.

Boratav, Korkut ve Akyüz, Yılmaz, "Türkiye'de Finansal Krizin Oluşumu", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 17, Sayı: 197, Yıl: 2002, ss.14-46.

Bussiere, Matthieu ve Fratzscher, Marcel, "Towards a New Early Warning System of Financial Crises", European Central Bank Working Paper Series, No: 145, May 2002, ss.4-66.

Coşkun, Yaprak Sevil ve Balatan, Zeynep, "Küresel Mali Krizin Bankacılık Sektörüne Etkileri ve Türk Bankacılık Sisteminin Veri Zarflama Analizi ile Bilançooya Dayalı Mali Etkinlik Analizi", 12. İktisat Öğrencileri Kongresi, İzmir, 7-8 Mayıs 2009.

Çakmak, Nesrin Sungur ve Sarıdoğan, Ercan, "Küresel İktisadi Krizin Türkiye İmalat Sanayiye Etkileri", Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, Yıl: 2010, ss.23-45.

Çalgan, Ahmet Talha, Türkiye’de İstihdam Üzerindeki Mali Yükler ve İstihdama Etkileri, Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2007.

Çalışkan, Ali Osman, "Küreselleşme ve Uluslararası Sermaye Hareketleri: Kriz Kaçınılmaz mı?", Anlayış Aylık Siyaset Ekonomi Toplum Dergisi, Sayı: 15, Ağustos 2004, www.anlayis.net/makaleredirector.aspx?makaleid=3677., (Erişim: 12.08.2011).

Çavdar, Şeyma Çalışkan, Türkiye’de Bütçe Açığının Makroekonomik Etkilerinin VAR modelleri ile İncelenmesi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2010.

Çelik, Fatma, IMF-Türkiye İlişkilerinin Çalışma Hayatı Açısından Türk Tarım Sektöründe İstihdam Üzerine Etkileri (2000-2007), Cumhuriyet Üniversitesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Sivas, 2008.

Çıplak Uğur, Eren Okan, Ögünç Ferya, Saygılı Mesut, "Türkiye’nin İhracatı İçin Alternatif Dış Talep Göstergeleri", TCMB-Ekonomi Notları, Sayı: 7, 13.04.2011, ss.1-9.

Çiçek, Uğur ve Hatırlı, Selim Adem, "Küresel Ekonomik Krizin Türkiye İmalat Sanayi Sektörüne Etkilerinin Analizi", Süleyman Demirel Üniversitesi, idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma35.pdf., (Erişim: 19.09.2011).

Çinko, Levent ve Ak, Rengin, "Küreselleşen Ekonomilerde Yaşanan Bankacılık Krizlerinin Anatomisi", Maliye Finans Yazıları, Sayı: 83, Yıl: 23, Nisan 2009, ss.59-83.

Delice, Güven, "Finansal Krizler: Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 20, Ocak Haziran 2003, ss.57-81.

Deloitte Türkiye, "Türkiye Finans Sektörü: Küresel Kriz Yörüngesinden Çıkış", Finansal Hizmetler Sektörü, Mayıs 2010, www.deloitte.com/.../finansalhizmetler/2477de8bdd1b9210VgnVCM200000bb42f00aRCRD.htm., (Erişim: 24.09.2011).

Demir Faruk, Karabıyık Ayşegül, Ermişoğlu Emine, Küçük Ayhan, "ABD Mortgage Krizi", Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, Çalışma Tebliği, Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı, Sayı: 3, 2008, http://www.bddk.org.tr/WebSitesi/turkce/Raporlar/Calisma_Raporlari/5176ABDMORTGAG_E05082008x.pdf. (Erişim: 24.08.2011).

Demir, Osman, "2000 Yılı Sonunda Finansal Kriz ve Uygulanan İstikrar Programı Üzerine Düşünceler", İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 184, 2001, ss.35-43.

Demirel, Hatice Gökçe, Krizlerin Menkul Kıymetler Borsalarına Etkisi: İMKB Örneği, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Doğan, Burhan, "Türkiye Ekonomisinde Kriz Öncü Göstergeleri ve İkiz Açık", Journal of Azerbaijani Studies, Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Eskişehir, jas-khazar.org/wp.../TURKIYE EKONOMISINDE-KRIZ-ONCU.pdf, (Erişim: 24.09.2011).

Domaç, İlker ve Martinez-Peria, Maria Soledad, "Banking Crises and Exchange Rate Regimes: Is There a Link?", The World Bank, August 2000.

DPT, "Tarımsal Politikalar ve Yapısal Düzenlemeler Özel İhtisas Komisyonu Raporu", Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 2000, ekutup.dpt.gov.tr/tarim/oik534.pdf, (Erişim: 26.09.2011).

Dumrul, Cüneyt, Para Krizleri ve Bu Krizlerin Tahmin Edilebilirliği: Teori ve Uygulama, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2003.

Duranlar Selçuk, Ekinci Yaşagül, Zogo Recep, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Fon Hareketleri", Finansal Krizler ve Önleyici Mekanizmalar, bandirma.balikesir.edu.tr/...Selcuk_Duranlar_Yasagul_Ekinci_Recep, (Erişim: 16.08.2011).

Eğilmez, Mahfi, Küresel Finans Krizi, Piyasa Sisteminin Eleştirisi, 4.baskı, İstanbul, Remzi Kitabevi, Şubat 2009.

EntellektuelForum, "Euro(pa) Batıyor!", 16.01.2010, entellektuel.s4.bizhat.com, (Erişim: 08.06.2011).

Ercan, Hakan, Taymaz, Erol, Yeldan, Erinç, Kriz ve Türkiye: Kriz Tedbirlerinin Etki Değerlendirmesi, ILO-Uluslar arası Çalışma Örgütü, 1.baskı, Ankara, 2010.

Erdönmez, Pelin Ataman, "Türkiye’de 2001 Yılındaki Mali Kriz Sonrasında Kurumsal Sektörde Yeniden Yapılandırma", Türkiye Bankalar Birliği, Bankacılık ve Araştırma Grubu, Bankacılar Dergisi, Sayı: 47, Yıl: 14, Aralık 2003, ss.3-128.

Eren, Aslan ve Süslü, Bora, "Finansal Kriz Teorileri Işığında Türkiye’de Yaşanan Krizleri Genel Bir Değerlendirilmesi", Yeni Türkiye, Sayı: 41, Yıl: 7, Eylül-Ekim 2001, ss.662-674.

Ergenç, Yunus Emre, "Ekonomik Krizlerin Nedenleri ve Çözüm Önerileri", Balıkesir, 2009, www.endmuh.com/.../ekonomi/.../ekonomik_kriz_nedenleri_ve_cozum_onerileri.pdf, (Erişim: 01.08.2011).

Eroğlu, Nadir ve Eroğlu, İlhan, "Küresel Kriz ve Bir Para Politikası Stratejisi Olarak Enflasyon Hedeflemesi’nin Rolü", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 545, Temmuz 2010, ss.3-91.

Eroğlu, Ömer ve Albeni, Mesut, Küreselleşme Ekonomik Krizler ve Türkiye, Isparta, Bilim Kitabevi Yayınları, 2002.

Ersöz, Halis Yunus, "Kriz Dönemi İstihdam", İş'te Çalışanlar, Temmuz 2010, www.istecalisnlar.com/2010/07/kriz-donemi-istihdam., (Erişim: 31.12.2011).

Ertekin, Meriç ve Baştürk, Feride, "Türkiye'de 1990 Sonrası Yaşanan Ekonomik Krizlerin Sigorta Sektörünün Fon Yaratma Fonksiyonu Üzerine Etkileri", Sayı: 85, Yıl: 8, Ocak 2005, www.mevzuatdergisi.com/2005/01a/02.htm., (Erişim: 07.08.2011).

Erten, Hakan, Türkiye İçin Sektörel Sosyal Hesaplar Matrisi Üretim Yöntemi ve İstihdam Üzerine Bir Hesaplanabilir Genel Denge Modeli Uygulaması, DPT Uzmanlık Tezi, Ankara, 2009, ekutup.dpt.gov.tr/uztez/herten.pdf., (Erişim: 18.09.2011).

EurActiv-AB Haber ve Politika Portalı, "Türk Turizmi Ekonomik Krizden Neden Daha Az Etkilendi", www.euractiv.com.tr/.../turk-turizminin-ekonomik-krizden-daha-az-etkilenmesinin-nedenleri-000105., (Erişim: 29.11.2011).

European Commission Directorate-General for Employment and Social Affairs, Employment in Europe 2004: Recent Trends and Prospects, August 2004.

Evliyaoğlu, Tamer, 2008 Krizi Sonrası Yeniden Yapılanan Dünya Ekonomisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Gençler, Ayhan, "2001 Ekonomik Krizin Bankacılık Sektöründeki İstihdama Etkisi", 2010, Trakya Üniversitesi, İ.İ.B.F., Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, www.iudergi.com/tr/index.php/sosyalsiyaset/article/view/250/243., (Erişim: 23.09.2011).

Gök Ayda, Tuna Hakan, Binbaşıoğlu Hulusi, Kuluşaklı Suat, "2008 Yılında Meydana Gelen Ekonomik Krizin Turizm Açısından Değerlendirilmesi: Türkiye'nin Diğer Akdeniz Çanağı Ülkelerine Göre Durumu", I. Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi, İnönü Üniversitesi, Malatya, 15-16 Nisan 2010, ss.1042-1060.

Gökçe, Deniz, "Cari Açık", Akşam, 13.01.2011, www.aksam.com.tr/cari-acik-703y.html., (Erişim: 12.10.2011).

Görener, Ali ve Görener, Ömer, "Türk Otomotiv Sektörünün Ülke Ekonomisine Katkıları ve Geleceğe Yönelik Sektörel Beklentiler", Journal of Yasar University, Cilt: 3 Sayı: 10, 2008, ss.1213-1232.

Görmezöz, Gökten, "Türkiye Ekonomisinde Yaşanan Dalgalanmaların İstihdam Üzerindeki Etkisi ve Olumsuz Etkilerin Azaltılmasına Yönelik Önlemler", Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Türkiye İş Kurumu Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.

Gündoğan, Naci, "Hizmetler Sektöründe İstihdam", Kamu-İş, Cilt: 7, Sayı: 1, 2002, www.kamu.is.org.tr/pdf/718.pdf., (Erişim: 22.11.2011).

Gündüz, A.Yılmaz, "2008 Krizin Tarım Sektörüne Etkisi: Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Malatya Kayısı İhracatı ve Gelir Örneği", Balıkesir Üniversitesi, Uluslararası Sempozyum-V, Erdek, 27-29 Mayıs, bandirma.balikesir.edu.tr/sempozyum.pdf., (Erişim: 27.09.2011).

Gündüzalp, M.Fatih, "Yeni Bir Küresel Krizin Eşiğinde Türkiye Ekonomisi ve Cari Açık Sorunu", Tefekkür Dergisi, Sayı: 48, Eylül 2011, www.tefekkurdergisi.com/icerik.asp?dergi=48&konu=1294., (Erişim: 12.10.2011).

Güran, Yalçın, "Türkiye’de Eğitim Düzeyi Oranları?", 23.04.2011, www.yalcinguran.com/2011/04/turkiyede-egitim-duzeyi-oranlari/., (Erişim: 28.11.2011).

Gürsel Seyfettin, İmamoğlu Zümrüt, Zeydanlı Tuğba, "Tarım İstihdamı Bilmecesi", Bahçeşehir Üniversitesi Ekonomik ve Toplumsal Araştırmalar Merkezi, 22.10.2010, betam.bahcesehir.edu.tr/tr/tag/tarim-istihdami/., (Erişim: 28.09.2011).

Harp, H. Serdar, "İnşaat Sektöründe Kriz Bitmedi", TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası, 06.07.2010, e-imo.imo.org.tr/.../INSAAT-SEKTORUNDE-KRIZ-BITMEDI.aspx., (Erişim: 22.09.2011).

Hozan, M. Can, İnşaat Sektörünün Ekonomideki Yeri ve Önemi, Dicle Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Diyarbakır, 2006.

IFPRI, "Global Hunger Index The Challenge of Hunger: Focus on Financial Crisis and Gender Inequality", 2009, <http://www.ifpri.org/sites/default/files/publications/ghi09.pdf>., (Erişim: 28.09.2011).

ILO, Global Employment Trends, International Labour Office, Geneva, January 2004.

ILO, Global Employment Trends, International Labour Organization, Geneva, January 2009.

ILO, Global Employment Trends, International Labour Organization Geneva, January 2010.

IMF, Financial Crises: Characteristics and Indicators of Vulnerability, Early Warning Signals of Vulnerability to Currency Crises, 1998, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/weo0598/pdf/0598ch4.pdf>., (Erişim: 24.09.2011).

Işık, Nihat, "Finansal Krizlerin Ortaya Çıkmasında Sermaye Hareketlerinin Rolü: Rusya, Türkiye ve Arjantin Krizleri", Selçuk Üniversitesi, Karaman İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Aralık 2005, ss.107-120.

Işık, Nihat ve Ceylan, Onur, "Küresel Krizin İstihdam Üzerindeki Etkileri: Karaman İli Örneği", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 19, Yıl: 2010, iibfdergi.kmu.edu.tr/userfiles/file/aralik2010/107-120.pdf., (Erişim: 31.12.2011).

İçli, Ezgi, "AB Kriz Döneminde İstihdama Odaklandı", Mess İşveren Gazetesi, Ekim 2009, www.iskanunu.com/.../ab-kriz-doneminde-istihdama-odaklandi.html., (Erişim: 18.08.2011).

İMO Bursa Şubesi, "Global Krizin İnşaat Sektörüne Etkisi", www.imobursa.org.tr/Content/.../GlobalKrizinInsaatSektoruneEtkisi.doc., (Erişim: 24.10.2011).

İnandım, Şeyda, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ile Reel Döviz Kuru Etkileşimi: Türkiye Örneği, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, TCMB Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Kasım 2005.

İncekara, Ahmet, "Küreselleşme Ekonomik Kriz ve Türkiye", Özgün Ekonomi Makale Arşivi, www.ekodialog.com/.../kuresellesme_ekonomik_kriz.html, (Erişim: 07.08.2011).

İskender, Elyase, "Otomotiv Sektörünün Dönüşümü Süreci Nasıl Yönetilmelidir?", 05.07.2011, www.elektrikliotomobiller.org/.../otomotiv-sektorunun-donusumu-sureci-nasilyonetilmelidir., (Erişim: 27.10.2011).

İstanbul Sanayi Odası, "Ekonomik Göstergeler", 2010, www.iso.org.tr/tr/Documents/Arastirma/EkoGosterge/EKONOMIKGOSTERGELER.pdf, (Erişim: 12.10.2011).

İstanbul Sanayi Odası, "Ekonomik Durum Tespit Anketi Sonuçları 2011-1", İstanbul, Ağustos 2011, www.iso.org.tr/tr/web/.../kutuphane_yayinlar_detay.aspx, (Erişim: 20.12.2011).

İstanbul Eskişehirli Yönetici ve İşadamları Derneği, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Ekonomik Krizler ve Nedenleri", Tasarım Esse Ajans, 2010, www.esyiad.org/gelimekte-olan-uelkelerde-yaanan-ekonomik-kriz, (Erişim: 10.08.2011).

Kalaycı, İrfan, Finansal Kriz Yazıları, 1.baskı, Ankara, Nobel Yayın Dağıtım, Aralık 2010.

Kama, Fatma Ebru, 2008 Global Finansal Krizi ve Kobi'lere Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Kaminsky Graciela, Lizondo Saul ve Reinhart Carmen, "Leading Indicators Of Currency Crises", IMF Staff Papers, No: 1, 1998, ss.1-48.

Karaca, S.Serdar, "Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Kriz Sonrası Görünüm", Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, Sayı: 1, 2010, ss.157-173.

Karaçor, Zeynep, "Öğrenen Ekonomi Türkiye: Kasım 2000-Şubat 2001 Krizinin Öğrettikleri", Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, www.sosyalbil.selcuk.edu.tr/sos_mak/articles/2006/16/ZKARACOR.PDF, (Erişim: 16.09.2011), ss.380-391.

Karagöl, Erdal Tanas ve Akgeyik, Tekin, "Türkiye'de İstihdam Durumu: Genel Eğilimler", Seta-Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Mayıs 2010, www.setav.org/Ups/dosya/35324.pdf, (Erişim: 20.09.2011).

Kavak, Yüksel, "Eğitim İstihdam ve İşsizlik İlişkileri", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 13, 1997, www.efdergi.hacettepe.edu.tr/YÜKSEL%20KAVAK1.pdf, (Erişim: 27.11.2011).

Kaya, Vedat ve Yılmaz, Ömer, "Para Krizleri Öngörüsünde Sinyal Yaklaşımı: Türkiye Örneği 1990-2002", Ankara Üniversitesi-SBF Dergisi, Cilt: 61, Sayı: 2, 2006, ss.129-156.

Kesici, Mehmet Rauf, "Türkiye Ekonomisinin Yüksek Büyüme Evresinde İstihdam ve İşsizlik", İş Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi, Cilt: 12, Sayı: 3, Temmuz 2010, ss.7-26.

Kibritçioğlu, Aykut, "Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001", Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Sayı: 41, Yıl: 7, 2001, ss. 174-182.

Kobal, İsmail, "Küresel Krizin Küresel İstihdama Etkileri", 10.04.2009, www.alomaliye.com/2009/ismail_kobal_kuresel_kriz.htm, (Erişim: 10.12.2011).

KobiFinans, "Kriz Nedir?", www.kobifinans.com.tr/tr/bilgi_merkezi/02061001/20892, (Erişim: 01.08.2011).

Korkmaz, Esfender ve Tay, Arzu, "Küresel Kriz Türkiye’ye Etkileri ve Çözüm Önerileri", Araştırma Yazıları, 28.11.2010, www.esfenderkorkmaz.com/.../kuresel-kriz-turkiye-ye-etkileri-ve-cozum-onerileri.html, (Erişim: 11.04.2011).

Köroğlu, Davut, 2008 Krizinin Türk Dış Ticaretine Etkisi, İstanbul Ticaret Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Kula, Ferit, "Uluslararası Sermaye Hareketlerinin Etkinliği: Türkiye Üzerine Gözlemler", Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 4, Sayı: 2, 2003, ss.141-154.

Küçükkiremitçi Oktay, Genç Ömür, Şimşek Mustafa, Karaca Mehmet Emin, Eşiyok Bayram Ali, "Küresel Mali Kriz ve Reel Sektöre Muhtemel Etkileri", Türkiye Kalkınma Bankası A.Ş., Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Müdürlüğü, Ankara, Ekim 2008.

Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, "Küresel Krizin Ardından AB Ekonomisi: AB Ekonomisinin 2010 Yılındaki Performansı Türkiye Ekonomisini Nasıl Etkiler?", SGB Araştırma Raporu, 25.03.2010.

Mancı, Ali Rıza, Küreselleşme, Türkiye’nin Ekonomik Küreselleşmesi ve Krizleri, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Şanlıurfa, 2006.

Medi Haber-Sağlık Personeli Haber Platformu, "Sağlık Sektörü İstihdamda Rekora Koşuyor", 18.09.2011, www.medihaber.net/.../saglik-sektoru-istihdamda-rekora-kosuyor/, (Erişim: 29.11.2011).

Metinsoy, Yavuz, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Olası Etkileri", Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar, 2010.

Millî Gazete, "Ekonomik Krizin Türkiye Üzerindeki Etkileri", 07.09.2009, www.milligazete.com.tr/.../ekonomik-krizin-turkiye-uzerindeki-etkileri-121505.htm, (Erişim: 29.11.2011).

Mishkin, Frederic S., "Financial Policies and Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries", NBER working Paper Series, No: 8087, January 2001.

Narin, Müslüme ve Özer, Aslı, "Küresel Krizin Reel Sektör Üzerine Etkileri: Türkiye İmalat Sanayi", Bildiri, Turgut Özal Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Kongresi-I, Malatya, 15-16 Nisan 2010, web.inonu.edu.tr/~ozal.congress/pdf/64.pdf, (Erişim: 30.04.2011).

Okçuoğlu, İbrahim, "Borçlanma Krizi ve Dünya Ekonomisinin Durumu", ibrahimokcuoglu.blogspot.com/.../borclanma-krizi-ve-dunya-ekonomisinin.., (Erişim: 11.08.2011).

Oskay, Cansel, "Türkiye'de Dış Borçlar ve Avrupa Borç Krizinin Olası Yansıması Üzerine Bir Değerlendirme", Bütçe Dünyası Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 34, 2010, ss.58-75.

Önal, Sevil, Mortgage Sistemi Mortgage Sigortaları ve 2008 Yılı Mortgage Krizine Genel Bir Bakış, Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2010.

Özbek, Orkun, "Küresel Krizin Dünya Ekonomisine Etkileri ve Geleceği", Ar&Ge Bülten, Ekonomi, Aralık 2009.

Özdemir, Gülen, Keskin G., Özüdoğru H., "Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Tarımsal Kooperatiflerin Önemi", Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, Cilt: 8, Sayı: 1, 2011, ss.101-113.

Özel Hastaneler Platformu, "Sağlık Sektöründe Toplam İstihdamın % 20'sini Özel Sağlık Sektörü Sağlıyor", 08.06.2011, www.ozelhastaneler.org.tr/saglik-sektorunde-toplam-istihdamin-20sini-ozel-saglik-sektoru sagliyor.aspx?, (Erişim: 29.11.2011).

Özgün Ekonomi Makale Arşivi, "2008 Dünya Ekonomik Krizi Sebepleri Krizin Etkileri ve Türkiye", 2008 Global Krizi, www.ekodialog.com/Makaleler/2008-ekonomik-krizi-etkileri.html, (Erişim: 26.01.2011).

Özmen, Çiğdem, Finansal Piyasaların Serbestleşmesinin Finansal Krizlere Etkileri ve Türkiye'deki Durum, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.

Özsoylu, Ahmet Fazıl, Ünlükaplan, İter, Akdoğan Gedik, Melek, Küresel Kriz ve Türkiye, Küresel Krizin Nedenleri, Oluşumu ve İlk Önlemler, 1.baskı, Adana, Karahan Kitabevi, Mart 2010.

Özsüca, Şerife, "Küreselleşme ve Sosyal Güvenlik Krizi", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt: 58, Sayı: 2, Nisan-Haziran 2003, ss.133-152.

Öztürk, Serdar ve Gövdedere, Bekir, "Küresel Finansal Kriz ve Türkiye Ekonomisine Etkileri", Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 15, Sayı: 1, 2010, ss.377-397.

Saatçi, M. Yasin, "Türkiye'de Bütçe Açıkları ve Finansman Şekilleri", Bütçe Dünyası Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 26, 2007, ss.91-101.

Selamoğlu, Ahmet ve Lordoğlu, Kuvvet, Katılım Sürecinde Avrupa Birliği ve Türkiye'de İşgücü ve İstihdamın Görünümü, 1.baskı, Belediye-İş Yayınları, AB'ye Sosyal Uyum Dizisi, Kasım 2006.

Sinanoglu, Reşat, "Ekonomide Belirsizlik", Hürriyet Gazetesi, 17.01.2011, www.resatsinanoglu.com/168/ekonomide-belirsizlik.html, (Erişim: 20.08.2011).

Soylu, Hülya, "Global Krize Karşı Politika Önlemleri ve Türkiye", Maliye Dergisi, Sayı: 157, Temmuz-Aralık 2009, ss.251-266.

Sönmez, Mustafa, 100 Soruda Küresel Kriz ve Türkiye, İstanbul, Alan Yayıncılık, Nisan 2009.

Sönmezay, Nesrin, 1990 ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Krizlerin İşgücü Piyasasına Etkileri, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Sucu, İlkey, Türk Bankacılık Sistemi: Finansal Krizler ve Finansal Kriz Sonrası Uygulanan İstikrar Programlarının Etkileri, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın, 2005.

Şahin, Afşin, "Avrupa Birliği’nde Tek Çiftlik Ödeme Yöntemi ve Türkiye’nin Uyumu", Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı Dış İlişkiler ve Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2008.

Şeker, Murat, Dış Borçlanma Borç Krizleri ve Türkiye, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2005.

Şengül, Gönül ve Üngör, Murat, "Increasing Share of Agriculture in Employment in the Time of Crisis: Puzzle or Not?", Central Bank Of The Republic Of Turkey, Working Paper, No: 11/05, April 2011, www.tcmb.gov.tr/research/discus/2011/WP1105.php, (Erişim: 01.01.2012).

Taban, Sami, "Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri", Seta Analiz-Siyaset Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı, Sayı: 27, Mart 2011.

T.C. Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, "Türkiye Turizm Sektörü Raporu-Invest in Turkey", Ocak 2010, www.invest.gov.tr/tr-TR/infocenter/.../TURIZM.SEKTORU.pdf, (Erişim: 04.01.2012).

T.C.Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, "Otomotiv Sektörü Raporu", Sektörel Raporlar ve Analizler Serisi, 2010.

TESK-Türkiye Esnaf ve Sanatkarları Konfederasyonu, "Ekonomik Rapor-Nisan 2009", Mayıs 2009, Ar&Ge Müdürlüğü, www.tesk.org.tr/tr/guncel/soneko/0509.pdf, (Erişim: 25.09.2011).

TİSK, "İşgücü Piyasası Bülteni-Temmuz 2011 (Nisan-2011 TÜİK HİA Verilerinin Değerlendirilmesi)", Sayı: 14, www.tisk.org.tr/download/shb/3288.pdf, (Erişim: 25.09.2011).

TİSK, "Güçlü ve Büyük Türk Ekonomisi İçin Üretim ve İstihdam Politikaları", www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=858, (Erişim: 02.01.2012).

Tuncel, Cem Okan, "Finansal Liberalizasyon ve Küresel Krizin Yapısal Nedenleri: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Dersler", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 545. Temmuz 2010, ss.3-91.

Tuncer, Baran, "Ekonomik Kriz ve İstihdam", 11.04.2010, www.radikal.com.tr/Default.aspx?...BARAN%20TUNCER., (Erişim: 18.08.2011).

Turgut, Ahmet, "Türleri Nedenleri ve Göstergeleriyle Finansal Krizler", Tühis İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 20, Sayı: 4-5, Kasım 2006-Şubat 2007, ss.35-46.

Turhan, İbrahim, "Küresel Kriz ve Yükselen Piyasa Ekonomileri", TCMB, Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Yüksekokulu, 19.12.2008, www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Turhan_kureselkriz.pdf., (Erişim: 30.04.2011).

Turizm Araştırmaları Derneği-TURAD, Turad Turizm ve İstihdamı Araştırdı Turizm Krizde İşsizliğe 90 Bin İşsize İstihdam Yarattı, 30.11.2011, www.jobnak.com/KariyerRehberiTURAD,%20Turizm%20Ve%20Istihdami%20Arastirdi%20Turizm., (Erişim: 02.12.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri 2011 Yılı I.Dönem", Sayı: 111, 02.06.2011, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 27.07.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2011 Haziran Dönemi Sonuçları (Mayıs, Haziran, Temmuz 2011) ", Sayı: 192, 15.09.2011, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 25.09.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "2004 ve 2008 İşgücü Maliyeti Araştırması Sonuçları", Sayı: 231, 30.12.2009, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=8371., (Erişim: 25.09.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Üç Aylık İnşaat Göstergeleri 2009 Yılı III.Dönem", Sayı: 230, 29.12.2009, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 27.07.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2008 Eylül Dönemi Sonuçları (Ağustos, Eylül, Ekim 2008)", Sayı: 193, 15.12.2008, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 27.07.2011).

TÜİK, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri-2009", Ağustos 2010, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 27.07.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Hanehalkı İşgücü Araştırması 2010 Ocak Dönemi Sonuçları (Aralık 2009 Ocak Şubat 2010)", Sayı: 65, 15.04.2010, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 28.07.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Kurulan ve Kapanan Şirketler Aralık 2009 ve Yıllık 2009", Sayı: 13, 21.01.2010, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 25.09.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Sağlık Harcama İstatistikleri 2008", Sayı: 34, 18.02.2011, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 02.01.2012).

TÜİK, Haber Bülteni, "Sağlık Harcama İstatistikleri 2004-2007 Yılı Sonuçları", Sayı: 29, 22.02.2010, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 02.01.2012).

TÜİK, Haber Bülteni, "Çıkış Yapan Ziyaretçiler ile Giriş Yapan Vatandaşların Turizm Harcamaları ve Profili-2008 Yılı IV. Dönem", Sayı: 15, 29.01.2009, www.tuik.gov.tr., (Erişim: 29.11.2011).

TÜİK, "Hanehalkı İşgücü İstatistikleri", Ankara, 2010, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 31.12.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Sektörel Güven Endeksleri Temmuz-2011", Sayı: 150, 25.07.2011, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

TÜİK, Haber Bülteni, "Dış Ticaret İstatistikleri Ağustos-2009", Sayı: 173, 30.09.2009, www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=4125, (Erişim: 11.10.2011).

TÜİK, "İstatistik Göstergeler 1923-2009", Aralık 2010, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 16.07.2011).

TÜİK, "İş İstatistikleri-İş Demografisi", www.tuik.gov.tr, (Erişim: 25.09.2011).

TÜİK, "Kısımlara Göre Sanayi ve Hizmet Sektörlerinde İstihdam ve Temel Göstergeler", İşgücü İstatistikleri Veri Tabanı, www.tuik.gov.tr, (Erişim: 19.10.2011).

TÜİK, "Sanayi İşgücü Girdi Endeksleri 2011 Yılı I.Dönem", www.tuik.gov.tr, (Erişim: 27.07.2011).

Tüm Özel Öğretim Kurumları Derneği-TÖDER, "Özel Öğretmcilerin Krize Önlem Paketi", www.toder.org/.../ozel_ogretmcilerin_krize_onlem_paketi_1, (Erişim: 27.11.2011).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı, "Finansal Hizmetler Sektörü Raporu-Invest in Turkey", Ekim 2010, www.invest.gov.tr/trTR/.../FINANSAL.HIZMETLER.SEKTORU.pdf, (Erişim: 24.09.2011).

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", Ankara, Mayıs 2002, www.tcmb.gov.tr/yeni/evds/yayin/kitaplar/kuresel.pdf, (Erişim: 28.07.2011).

Türkiye Müteahhitler Birliği, "İnşaat Sektörü Analizi-2010 ve Geleceğe Bakış", Nisan 2010, www.tmb.org.tr/arastirma_yayinlar.php, (Erişim: 22.09.2011).

Ural, Mert, Liberalizasyon Dönemlerinde Mali Piyasalardaki Kırılganlığın Oluşturduğu Krizler, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2003.

Urhan, Betül ve Etiler, Nilay, "Sağlık Sektöründe Kadın Emeğinin Toplumsal Cinsiyet Açısından Analizi", Çalışma ve Toplum Dergisi, Sayı: 2, 2011, ss.191-215.

Uslu, Sami, "Nedenleri ve Sonuçları Açısından Küresel Kriz", Köprü Fikir Dergisi, Sayı: 106, 2009, www.koprudergisi.com/index.asp?Bolum=EskiSayilar, (Erişim: 22.08.2011).

Usta, Erhan, "Küresel Mali Kriz ve Türkiye Ekonomisinin Orta Vadeli Perspektifi", İstanbul Üniversitesi, II. Çalışma Ekonomisi ve Yönetim Kongresi, 19.03.2010, www.dpt.gov.tr/.../Istanbul_UniversitesiII_Calisma_ve_Yonetim_Kongresi.pdf, (Erişim: 22.08.2011).

Uysal, Tamer, "Kapitalizm Kriz ve Sadaka Kültürünün Temelleri", 08.02.2009, www.supermeydan.net/forum/forum539/thread43429.html, (Erişim: 07.06.2011).

Uzunoglu Sadi, Atakisi Ahmet, Civelek Uğur, Doğan Seyhun, Gündüz İsmail Orçun, Sönmez Cahit, Sönmezler Gökhan, Güncel Ekonomik Sorunlar: Global Kriz, 1.baskı, İstanbul, Literatür Yayınları, Nisan 2009.

Üzümcü Adem, Dikkaya Mehmet, Özyakışır Deniz, "Küresel Kriz Küresel Yoksulluk ve İşsizlik Sorunu: Sistem İçi Restorasyon Yeterli mi?", Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi, Cilt: 47, Sayı: 545, Temmuz 2010, ss.3-91.

Vikipedi Özgür Ansiklopedi, "Ticaret", 22.09.2011, tr.wikipedia.org/wiki/Ticaret., (Erişim: 15.10.2011).

Voyvoda, Ebru, "Neo-liberal Dönüşüm Kriz ve Emek", Eğitim Bilim Toplum Hakemli Dergi, Cilt: 7, Sayı: 27, 2009, www.egitimbilimtoplum.com.tr/index.php/ebt/article/download/249/255., (Erişim: 31.12.2011).

Yalçinkaya Neslihan, Yalçinkaya M. Hakan, Çılbant Coşkun, "Avrupa Birliği'ne Yönelik Düzenlemeler Çerçevesinde Türk Tarım Politikaları ve Sektörün Geleceği Üzerine Etkisi", Yönetim ve Ekonomi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2006, ss.97-118.

Yaprak, Şenol, "Ekonomik Krizlerin İstihdama Yansımaları", Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonomi Bilimleri Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 2, 2009, ss.41-54.

Yaraşır, Volkan, "Mali Kriz Senkronizasyonu Portekiz'i Vurdu AB'nin Zayıf Halkaları Kırılıyor", 11.05.2011, www.atik-online.net/.../mali-kriz-senkronizasyonu-portekiz-i-de-vurdu/., (Erişim: 08.06.2011).

Yavan, Zafer Ali, "Toparlanma Beklenenden Hızlı", Tüsiad Görüş Dergisi, Konjonktür Değerlendirme, Sayı: 62, Haziran 2010, www.tusiad.org/_rsc/shared/file/TUSIADGorus-no62.pdf., (Erişim: 28.04.2011).

Yavaş, Harun, 1980 Sonrası Gelişmekte Olan Ülkelerde Yaşanan Finansal Krizler, Finansal Kriz Modelleri ve Çözüm Önerileri, Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

Yay, Gülsün Gürkan, "1990'lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi", Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Cilt: 2, Sayı: 42, Yıl: 7, ss.1234-1249.

Yazıcı, Mehmet, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Önemi ve Denetimi", http://www.finanskulup.org.tr/Assets/maliyefinans/82/Mehmet_Yazici_Kredi_Derecelendirme_Kuruluslarinin_Onemi_ve_Denetimi.pdf., (Erişim: 22.08.2011).

Yazıcı, Mehmet, "Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Krize Etkisi", 08.02.2010, www.disbanklilar.org/infusions/koseyazilari/yazi.php?id=17., (Erişim: 22.08.2011).

Yazır, Süleyman, "Küresel Mali Krizin Türkiye'de İstihdam ve Sosyal Güvenlik Üzerindeki Olumsuz Etkisi", www.coe.int/t/dg3/sscsr/Source/Leganal_tk_tk.doc., (Erişim: 19.08.2011).

Yetim, Ahmet, "Sanayinin Profili İç Açıcı Değil", İzmir Ticaret Odası, Ar&Ge Bülten, Eylül 2010, www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/...95B7.../Sanayi_Profilu_Ahmet_Yetim.pdf, (Erişim: 15.02.2012).

Yetkiner, Hakan, "Ödemeler Dengesi Hesaplarında Ne Oluyor?", 30.07.2009, <http://homes.ieu.edu.tr/~iyetkiner/comments.html>, (Erişim: 12.10.2011).

Yıldırım, Uğur, Bütçe Açıklarının Finansmanı ve Makroekonomik Etkileri, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2005.

Yıldız, Zafer, "Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi", Süleyman Demirel Üniversitesi, Vizyoner Dergisi, Cilt: 3, Sayı: 5. Yıl: 2011, ss.54-71.

Yılmaz, Derya ve Gayğusuz, Filiz, "2008 Krizinin Yeni Global Ekonomik Yapı Üzerine Etkileri", Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F, İktisat Bölümü, idc.sdu.edu.tr/tammetinler/kalkinma/kalkinma39.pdf, (Erişim: 21.08.2011).

Yılmaz Ömer, Kızıltan Alaattin, Kaya Vedat, "İktisadi Kriz Kuramları, Finansal Küreselleşme ve Para Krizleri", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 24, Ocak-Haziran 2005, ss.77-96.

Yılmaztürk, Aysun ve Korkmaz, Murat, "Küresel Kriz ve Küresel Krizin Sağlık Sektörü Üzerindeki Olumsuz Etkisinin Literatür Açısından Değerlendirilmesi", İİB Uluslararası Akademik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:1, Yıl:2011, www.iibdergisi.com/?sayfa=dergelist&sayi=1&yil=2011, (Erişim: 29.11.2011).

Zeybek, Özgür, "Global Kriz ve Konut Sigortasına Etkileri", Sigortam.net Basın Bülteni, 11.11.2008, www.kurumsalhaberler.com/sigortamnet/.../global-kriz-ve-konut-sigortasina-etkileri, (Erişim: 25.01.2011).

Ziraat Yatırım, "Otomotiv Sektörü", Araştırma Bölümü, Nisan 2009, www.ziraatyatirim.com.tr/raporlar/Sektor.../SA_20-04-09.pdf, (Erişim: 27.10.2011).

Webster Dictionary Massachusetts G&C Merriam Company, 1982, www.merriam-webster.com/info/faq.htm, (Erişim: 19.12.2011).

III.Hizmetler, "Hizmetler Sektörünün Türkiye Ekonomisindeki Yeri", sey.ydicagri.org/pdfs/sey_III_hizmetler.pdf, (Erişim: 13.10.2011).

III.2.Sanayi-Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı, "Sanayi'nin Türkiye Ekonomisindeki Yeri", sey.ydicagri.org/pdfs/sey_III_sanayi.pdf, (Erişim: 30.09.2011).

ÖZET

Bu çalışmada öncelikle, kriz tanımları, özellikleri, çeşitleri ve krizlerin nedenleri üzerinde durulmuştur. Ardından, krizlerin küreselleşme ile ilişkisi ve istihdam üzerindeki etkileri, 2008 Küresel Mali Krizi'nin nasıl ortaya çıktığı ele alınmış dünyada ve Türkiye'de kriz sürecinin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır. Son bölümde ise, krizin Türkiye'de temel sektörlerle ve bu sektörlerin istihdamına etkileri incelenmiştir.

2008 Krizi, ABD'deki taşınmaz mal piyasasının birden değer kaybetmesi ve bunun sonucu olarak kişisel iflasların artmasıyla ortaya çıkmış, Türkiye de dâhil dünyanın birçok ülkesini olumsuz yönde etkilemiştir. Borçluluk oranı yüksek olan şirketler başta olmak üzere birçok sektörün istihdamı da krizin etkisiyle önemli ölçüde azalmıştır. Türkiye Ekonomisi'nin kendinden kaynaklanmayan bu küresel kriz sürecinin etkileri günümüzde azalmakla birlikte hâlen hissedilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriz, Küreselleşme, İstihdam

ABSTRACT

Especially crisis definitions, qualities and varieties of crises are dwelt upon on this study. Then, it is emphasized that the relation between globalization and economic crisis, the effects of crises on employment, how 2008 Global Economic Crisis arose and the general evaluation of the crisis process in the world and in Turkey has been done. In the last part, the effects on the main sector and the employment of these sectors have been analysed.

The Economic Crisis of 2008 was caused by the lose in value of the real estate market in the USA and thus the rise in personel bankruptcy so it has affected adversely many countries including Turkey. The employment of many sectors, especially the companies having high ratio of loan, decreased by the cause of the crisis. Even it passed off, the effects of the crisis which resulted from outside not Turkey's Economy has gone on today.

Key Words: Crisis, Globalization, Employment